
Дэзідэрый Эразм Ратэрдамскі

Пахвала дурасці

Мінск
Выдавец Колас
2006

УДК 821.124-92

ББК 84(0)4

Э 74

Серыя заснаваная ў 2001 годзе

Пераклад з лацінскай *Уладзіміра Шатона*

Рэдактар перакладу *Зміцер Колас*

На вокладцы выкарыстаная гравюра Андрэя Фядорчанкі
«Інтэлектуальнае намаганне».

Эразм Ратэрдамскі, Дзэідэрыў.

Э 74 **Пахвала дурацці** / Дзэідэрыў Эразм Ратэрдамскі ; пер. з лацінскай
Ул. Шатона. — Мінск : Выдавец Колас, 2006. — 112 с. — (Галерэя
чалавечай думкі)

ISBN 985-6783-14-3

Эразм Ратэрдамскі (сапр. Гэрхард Гэрхардс, 1466–1536) – адзін з
найвыбітнейшых гуманістаў эпохі Адраджэння. Аўтар кніг афарызмаў,
памфлетаў, сатыраў. Памфлет «Пахвала дурацці» – найбольш шырока
вядомы твор аўтара.

Адрасуецца шырокай чытацкай аўдыторыі.

УДК 821.124-92

ББК 84(0)4

ISBN 985-6783-14-3

©Пераклад. Ул. Шатон, 2006

©Афармленне. Выдавец Зміцер Колас, 2006

Эразм Ратэрдамскі
Томасу Мору
шле прывітанне

Нядаўна я вяртаўся з Італіі ў Англію. Едучы на кані і не жадаючы марнаваць час размовамі, у якіх не знаходзіцца месца ні музам, ні прыгожаму пісьменству, я рашыў паразважаць пра нашы сумесныя літаратурныя справы ці аддацца ўспамінам пра сваіх цудоўных вучоных сяброў, з якімі быў цяпер у разлуцы. І ты, мой дарагі Мор, паўставаў перада мною часцей за ўсіх іншых. Успаміны пра цябе неслі мне такую самую асалоду, як моманты, калі мы былі разам, а яны, клянуся, былі самым прыемным, што мне даводзілася сустракаць у жыцці.

Мне хацелася нечым заняцца, але час, бадай, не падыходзіў на сур'ёзныя справы. І тады я надумаў скласці пахвалу Дурасці. Ты, мабыць, запытаешся: «Якая Палада ўбіла такое табе ў галаву?» Перш за ўсё, на гэтую думку мяне навяло тваё прозвішча – Мор, якое настолькі ж сутучнае словам *морыя*, на колькі само яно ніяк не стасуецца з тваёй сутнасцю, і ўсе згодныя, што ты ўяўляеш сабой поўную яму супрацьлегласць. Апроч таго, калі не памыляюся, такое свавольства майго розуму павінна быць табе асабліва даспадобы, бо і сам ты любіш забаўляцца жартамі, у якіх ёсць і далікатнасць думкі, і соль, а ў асяроддзі звычайных смяротных паводзіш сябе, як Дэмакрыт.

Вядома, са сваім праніклівым розумам ты далёкі ад поглядаў і

густаў простанароддзя, але дзякуючы неверагоднай лёгкасці характару і ветлівасці ў абыходжанні з іншымі заўсёды можаш быць і, на радасць сабе, сапраўды бываеш вельмі блізка кожнаму звычайнаму чалавеку. А значыць, ты не толькі прыхільна сустрэнеш гэтую маю красамоўную забаўку, як памяць аб нашым сяброўстве, але і прымеш яе пад сваю апеку, бо цяпер, прысвечаны табе, гэты твор з'яўляецца ўжо не маім, а тваім.

Знойдуцца, вядома, паклёпнікі, якія будуць крычаць, што мае кепікі занадта развязныя для тэолага, а залішне ўдэлівыя для хрысціянскай сціпласці. І напэўна, мяне нават абвінавацяць у спробах адрадзіць старадаўнюю камедыю ці, на ўзор якога-небудзь там Лукіяна, зламайска пакусаць і абсмяяць усіх. Але няхай тыя, каго абражае надта вольны і дасціпны характар маіх разважанняў, не лічаць выбраны мною стыль за злачынства. Калісьці ім карысталіся многія вялікія мужы. Шмат стагоддзяў таму Гамэр жартаўліва апеў *вайну жаб і мышэй*, Марон – камара і часночную закуску, Авідый – арэх; Палікрат напісаў пахвалу Бусірыду, якую падправіў пасля Ісакрат; Глаўк ухваляў несправядлівасць, Фаварын – Тэрсіта і пераможную ліхаманку, Сінэсій – лысіну, Лукіян – муху і блыху; Сэнэка склаў жартаўлівы *апафеоз* Клаўдыю, Плутарх – размову Грыла з Улісам, Лукіян, а таксама Апулей цешыліся прыгодамі асла. І ўжо не памятаю хто склаў тэстамент парсюка Каракоты, пра які згадвае святы Гіеранім.

А калі гэтага будзе мала, дык няхай мае цэнзары ўявяць сабе, што мне проста прыйшла ахвота пазабаўляцца гульнёй у бабкі або пагойсаць вярхом на дубчыку, гуляючы ў коніка. Дарэчы, прадстаўнікам усякага стану дазваляецца займацца гульнямі, і гэтую вольнасць ніхто не аспрэчвае. Дык ці справядліва будзе забараняць забавы людзям вучоным, тым больш што яны ў сваіх жартах гавораць аб рэчах сур'ёзных, падаючы забаўнае так, што кемны чытач дастане з гэтага карысці куды больш, чым з іншых напышлівых і мудрагелістых

разважанняў? Вось адзін аўтар у сваёй рупліва і доўга складанай з разнастайных кавалкаў прамове праслаўляе рыторыку і філасофію, а другі ўзносіць хвалу якому-небудзь уладару; вось гэты заклікае да вайны з туркамі, той прарочыць будучае, а хтосьці яшчэ ставіць рубам пытанне пра якое-небудзь казлінае руно.

Але ж калі няма большай бязглуздзіцы, чым трактаваць сур'ёзныя рэчы на дурны манер, дык, зіншага боку, няма нічога пацешнейшага, як разважаць пра бязглуздзіцу на поўным сур'ёзе, быццам яна зусім і не бязглуздзіца. Пра мяне, вядома, меркаваць будуць іншыя, і ўсё ж, калі мяне не цалкам спакусіла *Філаўтыя*, дык мне здаецца, што я ўзвялічыў Дурасць не зусім па-дурному.

Што да залішняй з'едлівасці маіх жартаў, скажу наступнае: вучоным мужам заўжды дазвалялася пакепліваць з чалавечага супольніцтва. Галоўнае, каб гэтая вольнасць не пераходзіла ў бязлітаснасць. Я вельмі дзіўлюся далікатнасці сучасных вушэй, якія, здаецца, здольныя чуць толькі ўрачыстыя тытулы. А сёй-той з нашых багамолаўтак забытаўся ў сваёй рэлігійнасці, што хутчэй гатовы сцярпець самую брыдкую лаянку на Хрыста, чым дазволіць самы бяскрыўдны жарт з папы ці свецкага ўладара, асабліва калі рэч тычыцца *ягонай кармушкі*. Але ж калінехта піша пра людское жыццё, нікога на імя пры гэтым не называючы, няўжо ў такіх разважаннях трэба бачыць абразу, а не параду і настаўленне? Дый хіба я сам бы сябе іначай не ганьбаваў? Калі ў сваім творы літаратар не абмінае ніводнага стану, то, на маю думку, ён выступае не супраць пэўнага чалавека, а супраць заганаў увогуле. І таму кожны, хто пачынае крычаць пра абразу сваёй асобы, толькі выдае гэтым лямантам сваё нячыстае сумленне ці, прынамсі, страх. Святы Гіеранім кпіў нашмат свабодней і ўедлівей, і пры гэтым часам не шкадаваў нават імёнаў. А я не толькі не назваў ніводнага прозвішча, але і стараўся ўтаймаваць пяро, каб праніклівы чытач адразу мог сцяміць, што аўтар імкнецца больш пасмяяцца,

а не зларадна пацешыцца, і што ён не мае намеру, на ўзор Ювенала, капацца ў сметніку тайных заганаў, а стараецца больш паказаць смешнае, а не агіднае. Калі хто-небудзь не зможа суцешыцца і гэтымі тлумачэннямі, дык няхай прыгадае, што ганьбаванне звуснаўдурасці – пачэснае для ганьбаванага. А я, прымусіўшы загаварыць Дурасць, павінен быў ёй дагаджаць.

Зрэшты, каму гэта ўсё пішацца? Табе, знакамітаму адвакату, які так бліскуча можа абараняць самыя безнадзейныя справы? Дык бывай здаровы, мой найкрасамоўнейшы Мор, абараняй сваю Морыю як мага старанней.

З вясковага ўлоння
9 чэрвеня 1508 года.

Дурасць гаворыць

1. Што бніказаліпра мяне смяротныя (а мне вядома,што дурасць не ўпашане наватсяроднайдурнейшых),але я адна,чуеце,я адна і ўжо толькі сваёю прысутнасцю здольная пацешыць і багоў, і людзей. І вось вам пераканаўчы доказ: ледзь я з'явілася перад вашым тлумным зборышчам,як адразуабліччы прысутных пачалі свяціцца нейкай новай і незвычайнаю веселасцю. Вашае чало ўжо разгладжваецца, і вы з радаснай усмешкай мне плешчаце ўладкі. На каго б я ніглянула, мне здаецца, што вы ўсе нібыта захмялелі ад нектару Гамэраўскіх багоў, у які падмяшалі няпенты. Але ж зусім нядаўна вы сядзелісумныя,заклапочаныя, нібыта вярнуліся з Трафоніявай пячоры. Вам дастаткова было зірнуць на мяне, і вашыя твары змяніліся. Так бывае толькі, калі ранішнія сонца вітае зямлю сваімі чароўнымі залатымі вуснамі ці калі вясна пасля сцюдзёнай зімы зноўдыхне сваім лагодным павевам, і ўсё тады пачынае выглядаць па-новаму, набывае свежыя колеры і проста на вачах маладзее. Вялікія рытары з іх шматслоўнымістаранна прадуманыміпрамовамінаўрадцізмогуць пазбавіць душу чалавека ад цяжкіх клопатаў. А я раблю гэта ўжо адным сваім выглядам.

2. Чаму я выступаю сёння ў такім незвычайным убранні? Пра гэта вы даведаецеся, калі не будзеце ўпарціцца і выслухаеце ўсё, што я збіраюся расказаць. Але рабіць гэта трэба не тымі вушамі, якімі вы слухаеце ў царкве прапаведнікаў, а тымі, якія развешваеце, слухаючы базарных крыкуноў, блазнаў і камедыянтаў. Трэба мець тыя вушы, якімі наш Мідас некалі слухаў Пана. Мне захацелася пабыць тут крыху ў ролі сафіста. Толькі не з таго кода сафістаў, якія сёння ўбіваюць у галовы дзеткам вычварную бязглуздзіцу ды вучаць іх весці спрэчкі з

большай настырнасцю, чым бабы сварацца. Я хачу наследаваць тым навукоўцам антычнасці, якія, імкнучыся пазбегнуць ганебнай мянушкі *мудрэц*, называлі сябе сафістамі. Яны займаліся тым, што хвалілі багоў і слаўных мужоў. Вы таксама пачуеце зараз ухвальнае слова, але не Гераклуіне Салону, а мне самой, іначай кажучы – Дурасці.

3. Мяне зусім не турбуюць мудрагелі, якія кожнага, хто расхвальвае сам сябе, абвешчаюць нахабным дурнем. Калі ўжо ім так карціць, дык няхай сапраўды гэта будзе глупствам, але галоўнае, каб яны прызнавалі, што яно цалкам прыстойнае. Дый, дарэчы, каму яшчэ, як не Дурасці, больш пасуе роля вяшчунні сваёй жа славы, якая *сама сабе выконвае туш*.³ Хто пакажа мяне лепш за мяне саму? Хіба нейкізнаўца, які мяне больш за мяне саму ведае! А я, дарэчы, думаю, што дзейнічаю куды болей сціпла, чым робіць кампанія ўсякіх арыстакратаў ды з мудрацамі. З прычыны сваёй фальшывае сарамлівасці яны за грошы наймаюць якога-небудзь падлізу-рытара ці балабола-паэта, з чых вуснаў і слухаюць сабе пахвалу, што значыць – суцэльную хлусню. Наш сарамлівы ціхоня, бы той паўлін, натапырвае пёры, задзірае чубок, а настырны ліслівец тым часам прыраўноўвае хвалёнага аж ці не да багоў, лічыць яго за ўзор усякае дабрачыннасці ды заяўляе, што самому яму *да такога свяціла ані не дацягнуцца*. Падхалім апраанае варонуў паўлінава пер'е, *выбэльвае эфіопа ды змухі робіць слана*. А што да мяне, дык я ўрэшце дзейнічаю згодна з прымаўкай: «Як сам сябе не пахваліш, дык ніхто не пахваліць».

Мне, дарэчы, вельмі прыкра, што людзі такія няўдзячныя ці абыхавыя: усе яны старанна мяне шануюць, усе карыстаюцца маім дабрадзействам, але на працягу многіх стагоддзяў не знайшлося ніводнага, хто прапанаваў бы выказаць належную ўдзячнасць і ўнесці хвалу Дурасці. І разам з тым знаходзіцца нямала такіх, хто, ахвяруючы свяцільным алеем і сном, наचाі складаюць панегірыкі розным Бусірыдам, Фаларыдам, мухам,

лысінам, перамежнай ліхаманцы ды іншай падобнай трасцы.

А вось ад мяне вы пачуеце прамову загадзя не абдуманую і не адшліфаваную, а значыць, самую што ні на ёсць праўдзівую.

4. Толькі не падумайце, што я хачу выставіць на паказ такім чынам усе свае таленты, як імкнуцца зрабіць большасць прамоўцаў. А вы ж ведаеце – яны могуць выступаць із прамоваю, тэкст якой складалі аж трыццаць гадоў. А іншы раз чытаюць нават чужое, хоць самі клянучца, што напісалі або прадывкавалі тую прамову ўсяго за тры дні – так проста, дзеля забавы. Мне ж заўсёды прыемна гаварыць тое, што *раптам ўзбрыдзе ў галаву*.

І хай ніхто не чакае, што я на ўзор тых гора-прамоўцаў пачну даваць тут сабе нейкае канкрэтнае азначэнне, а тым больш акрэсліваць розныя свае значэнні. Хіба можна ўвапхнуць у абмежаваныя рамкі боскую сутнасць, чыё панаванне сягае настолькі далёка? І хіба можна рассекчы на кавалкі тую суцэльнасць, якой аднадушна пакланяецца ўсё жывое? Дый навошта падаваць у дэфініцыях мой цень ці мой вобраз, калі вось я сама тут, і вы бачыце мяне сваімі вачыма? Вось я, Дурасць, шчодрая дарыльніца *даброт*, якую лаціняне завуць Стультыцыя, а грэкі – Морыя.

5. Дый ці так ужо трэба ўвогуле нешта казаць? Хіба маё аблічча, ці, як кажуць, чало, не сведчаць яскрава аб маёй сутнасці? Калі б нехта і паспрабаваў сцвярджаць, што я Мінерва або Сафія, дык дастаткова было б проста зірнуць на мяне, каб адразу абвергнуць гэтае сцверджанне. Дзеля гэтага мне і рот разяўляць не трэба, хоць, вядома, язык – даволі праўдзівае люстэрка розуму. На мне няма фальшывага глянцу, і я не стараюся выявіць на ілбе тое, чаго ў мяне няма ўсэрцы. З якога бокунівазмі, а я заўжды падобная сама да сябе. Мяне не могуць схаваць нават тыя, хто са скуры вылузваецца, каб атрымаць пэўны тытул і напусціць на сябе мудры выгляд, хоць самі пры гэтым – усяго толькі *малпы ў пурпуровых строях* ды

аслы, апранутыя ў лівіную шкуру. Колькі б гэтыя мудрагелі не прыкідваліся, а іх вушкі тырчком будуць заўжды выдаваць Мідаса. Няўдзячныя, клянуся Гераклам, і тыя людзі, якія са мною адной пароды, але пры народзе саромеюцца майго імя і абзываюць ім іншых, быццам нейкай непрыстойнай мянушкаю. Насамрэч жа яны самі – *набітыя дурні*. А вось таксама хочуць выглядаць мудрацамі, Фалесамі. Ды хіба не лепш будзе назваць іх *дурнамудрымі*?

6. Як вы ўжо заўважылі, мне хочацца быць падобнаю да сучасных рытараў, якім вельмі карціць, каб усе лічылі іх двух’языкімі, нібы тых п’явак, і дзеля гэтага яны ўшпільваюць у сваю прамову, хоць і не зусім да месца, усякія грэцкія слоўцы, якія павінны сведчыць пра іх найвялікшае красамоўства. А калі ім бракуе і замежных латак, дык яны вышукваюць у якіх-небудзь струхлелых пісьмёнах чатыры-пяць старадаўніх выслоўяў і з іх дапамогаю пускаюць пыл чытачу ў вочы. Хто іх разумее, той фанабэрыцца сваёю вучонасцю, а хто недасведчаны, дык той тым больш дзівіцца розуму аўтара, чым менш яго разумее. Людзі нашай пароды адчуваюць надзвычай вялікае захапленне ад усяго замежнага, і будучы пры гэтым высокае пра сябе думкі, яны заўсёды смяюцца, плешчуць у ладкііна асліны манер *махаюць вушамі*, каб паказаць іншым, нібы яны нешта кемяць.

Так-так, сапраўды так. Але вярнуся да нашай галоўнай тэмы.

7. Такім чынам, здаецца, мы ўжо вырашылі, як вас называць, о мужы... не, чакайце, усё-ткі які тут лепш дадаць эпітэт? Ну, вядома: мужы найдурнейшыя! Дый якім яшчэ большпачэсным прозвішчам багіня Дурасць можа назваць саўдзельнікаў сваіх таемстваў? Але паколькі не ўсе ведаюць мой радавод, то я з дапамогаю Музаў паспрабую вам тут пра яго паведаміць.

Мяне нарадзіўне Хаос, не Орк, не Сатурн, не Япэт і не які-небудзь іншы з такіх самых лядашчых, спаракнелых багоў. Мо

насуперак жаданню Гесіёда, Гамэра і нават Юпітэра маім продкам быўсам *Плутас, бацька людзей і багоў*. Як раней, так і цяпер дастаткова аднаго ягонага ківа, каб усё – і духоўнае і свецкае – змяшалася і перакулілася дагары нагамі. Па яго жаданні вырашаецца лёс войнаў, замірэнняў, імперый, урадаў, судаў, соймаў, шлюбав, пагадненняў, саюзаў, законаў, мастацтваў, забаў і сур’ёзных справаў (мне ўжо і дыхае пераняло ад такога пералічэння) – карацей, ад Плутаса залежыць усё грамадскае і прыватнае, і менавіта ён вызначае ўчынкі ўсіх смяротных. Без яго дапамогі ўсёй гэтай гурмы паэтычных багоў – а я скажу нават больш: і саміх вярхоўных багоў – не існавала б зусім, ці яны гібелібусаіх котлішчах *самым мізэрным чынам*. На каго Плутас разгневаецца, таго не выручыць і сама Палада. І наадварот, да каго ён паставіцца прыхільна, той можа скруціць фігу хоць Юпітэру з усімі яго бліскавіцамі. *Вось які ў мяне бацька*.

Ён мяне спарадзіў не з галавы, як Юпітэр сваю хмурую і чапурыстую Паладу, а вывеў на свет ад Нэатэты, найпрыгажэйшай і найвяселейшай сярод усіх німфаў. Я нарадзілася не як той каваль, чый бацька марнеў у путах панылага шлюбу. Я – салодкіплодвольнай *любоўнай павязі*, як называў гэта наш мілы сэрцу Гамэр. Мой бацька – каб толькі вы не ўпалі ў аблуду – зусім не той паўсяляпы і ледзь жывы Плутас, якім яго выставіў Арыстафан. У свой час мой продак быў здаровы і палкі юнак, ахмялелы не толькі ад сваёй маладосці, але і ад нектару, якім удосталь любіў насцябацца на застоллях багоў.

8. Калі вас цікавіць месца майго нараджэння – а сёння ж лічыцца, што знатнасць залежыць ад таго, дзе прагучаў твой першы дзіцячы віск, – дык ведайце, што я выйшла на светне на плавучым востраве Дэлас, не сярод бурнага мора і не ў *цёмнай пячоры*, а на Шчаслівых выспах, дзе *не аруць і не сеюць*, бо ўсё там расце само. На тых выспах няма ні працы, ні старасці, ні хваробаў. На палях не відаць ні асфадэляў, ні мальвы, ні марской

цыбулі, ні лубіну, ні бабоў, ані іншага падобнага пустазелля. Твае нях ізрок там цешаць моля, панацэя, няпента, маяран, бяссмертнікі, лотасы, ружы, фіялкі, гіяцынты — словам, гэта сапраўдныя сады Адоніса. Народжаная сярод гэтага хараства, я ўступіла ў жыццё не з плачам, а з дабрадушнай усмешкай, падарыўшы яе сваёй маці. Далібог, я зусім не зайздросчунай *магутнейшаму Краніду*, чыёй карміцелькаю была каза. Мяне ўздавалі сваімі грудзмі дзве чароўныя німфы: Мэтэ, дачка Вахха, і Апедыя, дачка Пана. Вы іх абедзвюх бачыце ўнатоўпе маіх папличніц і спадарожніц. Калі жадаеце, я, клянуся Гераклам, назаву зараз імёны і ўсіх астатніх, але толькі па-грэцку.

9. Гэтую вось, з ганарліва ўзнятымі бровамі, клічуць *Філаўтыяй*, а тую, што ўсміхаецца аднымі вачыма ды плешча ўладкі, — *Калакіяй*. Імя той вунь, што ключае носам і амаль засынае, — *Лета*. А той, што сядзіць побач зёю, абапершыся на локціі склаўшы рукі, — *Місапонія*. Яшчэ адна — там, уся напамаджаная, увенчаная ружамі, — гэта *Гэдопэ*. А тая, што шнырыць паўсюль сваімі неспакойнымі вочкамі, — гэта *Анойя*. Ну, а гэтая, зільснянаю скурай і дзябёлым, укармленим целам, — безумоўна, завецца *Трыфэ*.

Як вы бачыце, да дзяўчат прымазаліся яшчэ два багі. Аднаго завуць *Комас*, а другога — *Нэгрэтас Гіпнас*. З падтрымкай такіх верных памочнікаў падпарадкоўваю сабе ўвесь чалавечы род. Мне падуладныя нават і самі ўладары.

10. Ну вось, цяпер вы маеце звесткі пра маё паходжанне, выхаванне, а таксама ведаеце маіх спадарожнікаў. А каб ніхто не думаў, што я неабгрунтавана прыўласціла сабе тытул багіні, навастрыце вушы ды слухайце, якія вялікія шчадроты маюць ад мяне ўсе — і багі, і людзі. Слухайце, як незвычайна шырока распасціраецца мая боская сіла.

Нехта вельмі ўдала сказаў, што быць богам — значыць дапамагаць смяротным. І зусім справядліва ў Сойм багоў

дапушчаныя былі толькі тыя, хто прыахвоціў людзей да віна, хлеба і розных іншых карысных рэчаў. Але хіба гэта не дае законнай падставы назваць мяне *альфай* і адвесці мне першае месца ўспісе багоў? Бо я ж усіх шчодра абдорваю ўсім, што маю.

11. Што можа быць мілейшым ці даражэйшым за само жыццё? І каму ўрэшце вы абавязаныя, што яно ў вас узнікла? Толькі мне. Бо ні кап'ё Палады, *дачкі ўсёмагутнага бацькі*, ні шчыт *хмарагона Зэўса* не здольныя тварыць і прымнажаць людскі род. Сам бацька багоў і цар людзей, чыйго найменшага ківа даволі, каб скалануўся ад страху Алімп, вымушаны адкладаць сваю трохрогую маланку і скідаць аблічча тытана, якім ён, пры жаданні, наводзіць жах на ўсё нябеснае жыхарства, каб, падобна камедыянту, пачапіць якую дурацкую маску, калі яму закарціць пазаймацца сваёй звыклаю справай — *рабіць дзяцей*.

Стоікі лічаць сябе ці не багамі. Але дайце мне любога — патройнага, чатырохкратнага або хоць бы нават і тысячакратнага — стойка, і вы ўбачыце, што калі пры такіх абставінах яму ён не давядзецца разлучыцца са сваёй барадой — гэтым сімвалам мудрасці (дарэчы, агульным з казламі), — дык ужо прынамсі пануры свой выгляд на больш лагодны ён змяніць будзе вымушаны. Далібог, яму прыйдзецца разгладзіць свае зморшчыны на ілбе, адмовіцца ад сваёй жалезнай маралі ды пачаць малоць салодзенькую лухту. Адным словам, калі ў яго ўзнікне ахвота зрабіцца бацькам, гэты мудрэц павінен будзе звярнуцца да мяне і толькі да мяне. Ды зрэшты, чаму б не сказаць вам усё цалкам шчыра, як умяне гэта зазвычай заведзена? Вось вы адкажыце мне, ці ж нараджаюць багоў і людзей галавою, тварам, грудзямі, рукой, вухам ці якім-небудзь іншым органам, якілічыцца добрапрыстойным? Не, працяг роду чалавечага забяспечваецца зусім іншаю часткай цела, прычым такой смешнай, такой дурною, што ўжо адна згадка пра яе выклікае вясёлую ўхмылку. Тым не менш менавіта з гэтай

свяшчэннай крынічкі чэрпае жыццё ўсё паднябеснае, а не з якой-небудзь там Піфагаравай чацвярціны.

Больш таго, скажыце, які мужчына даў бы сябе закілаць цуглямі шлюбу, калі б на ўзор мудрацоў папярэдне ўзважыў усе нягоды жанатага чалавека? Якая жанчына кінулася б у абдымкі мужчыне, калі б прыгадала пра небяспеку і пакуты ў час родаў ды паразважала аб цяжкасцях выхавання дзяцей? Але ж калісваім жыццём вы абавязаныя шлюбу, а шлюбам — маёй памагатай *Анойі*, дык, спадзяюся, кожны з вас разумее, як шматён мне вінаваты. Апроч таго, наўраджанчына аднойчы спазнаўшы, што такое народзіны, захацела б іх паўтарыць, каб ёй не дапамагала боская сіла маёй спадарожніцы *Леты*.

Насуперак Лукрэцыю, сама Вэнэра не падумае адмаўляць, што без майго боскага пасрэдніцтва нават яе ўлада аказалася б нямоглай і безвыніковай. Такім чынам, менавіта дзякуючы маёй п'янівай і забаўнай гульні на свет паяўляюцца і панурыя філосафы, на чыё месца цяпер заступілі так званыя манахі, і пурпураносныя каралі, і прывялебныя ксяндзы, і тройчы прасвятлыя пантыфікі. Дзякуючы маім гульням узнікла і ўся гэтая процьма паэтычных багоў, прычым у такой колькасці, што нават Алімп пры ўсіх сваіх немалых прасторах ад іх трашчыць.

12. Я не толькі крыніца і рассаднік жыцця. Усё прыемнае ў жыцці — таксама плён маіх намаганняў. А што гэта за жыццё — без усякае асалоды? Ці можна ўвогуле назваць жыццём існаванне, пазбаўленае ўцех?

Вы запляскалі ўладкі? А я і ведала, што ніхто з вас не будзе настолькі мудры ці, дакладней, настолькі дурны — ці не, усё-ткі лепей сказаць — настолькі разумны, каб адкрыта сказаць пра гэта. Ад прыемнага не адмаўляюцца нават стойкі. Праўда, яны цешацца ўпотаі. А на людзях у той жа час гаяць адборнай лаянкай усе чалавечыя ўцехі: проста яны жадаюць адпудзіць ад прыемнага іншых, каб мець болей жыццёвых радасцяў для сябе. Але няхай гэтыя стойкі, пакляўшыся *Зэўсам*, адкажуць

мне на пытанне: цімагчыма хоць уякой-небудзь меры жыць вясёла, прыгожа, прывабна, густоўна і бесклапотна, калі не падмяшаць да жыцця хоць крыху асалоды, іначай кажучы, той прыправы, якая завецца дурасцю? Даволі пераканаўчым аўтарытэтам нам тут можа паслужыць знакаміты Сафокл. У яго ёсць адно цудоўнае выказванне пра мяне, бо менавіта сказаў: *салодка жыць, калі не думаць ні пра што*. Растлумачу, аднак, сказанае больш падрабязна.

13. Хто не ведае, што першыя гады жыцця ў кожнага чалавека — самыя радасныя і прыемныя? Дзяцей цілуюць, абдымаюць, песцяць. Ім гатовы дапамагчы нават вораг. І ўсё дзякуючы дурасці, якой мудрая прырода, як пляюшкамі, спавівае кожнае немаўляці. Для бацькоўпацешнае малое — гэта ірадасць і своеасаблівае ўзнагарода за нялёгкія клопаты выхавання. І самому дзіцяці карысць, бо дзякуючы мне яно заваёўвае любоў сваіх блізкіх.

Дзяцінства змяняецца юнацтвам. Якічароўны ўзрост! З якою прыхільнасцю ўсе ставяцца да маладых, з якой шчырасцю іх падтрымліваюць, як паслужліва працягваюць ім руку дапамогі. Адкуль жа гэтая прывабнасць юнацтва? Вядома — ад мяне. Дзякуючы маёй дабрадзейнасці маладыя амаль нічога не ведаюць і таму амаль не бываюць хмурыя ды панурыя. І я не выдумляю. Сапраўды, ледзь толькі чалавек пачынае сталець і здабываць з жыцця і навук сур'ёзныя веды, як адразу траціць прывабнасць, жвавасць, прыгажосць і сілу. Чым далей чалавек ад мяне ўцякае, тым менш застаецца яму жыць, пакуль урэшце на небараку не навалываецца *гнятучая старасць*, якую не могуць цяпець не толькі іншыя, але і ён сам. Ніхто са смяротных не вытрываў бы такой немачы, калі б я не элітавалася з лядачых пакутнікаў і не прыйшла небаракам на дапамогу. На ўзор таго як упаэтаўбагімкнуцца дапамагчы якой-небудзь метамарфозай кожнаму, хто церпіць бедства, так і я дапамагаю, энюўвяртаючы да дзяцінства старых, якія ўжо адной

нагой стаяць у магіле. У народзе пра такіх кажуць, што яны *здзяцінелі*. Калікаго цікавіць, якім чынам я ажыццяўляю такое пераўтварэнне, дык тутумяне няма ніякіх сакрэтаў. Я падводжу старых да крынічкі маёй Леты (тая крынічка бярэ свой пачатак на Шчаслівых выплах і бруіцца ўсцяж Апраметнай). Дзядкіп'юць зкрынічканапой забыцця, паступова змываюць свае душэўныя клопаты і маладзёюць. Тады людзі гавораць, што старыя ўжо трызняць або дзіваць. Дык і няхай! Гэта і ёсць вяртанне ў дзяцінства. Быць дзіцём – гэта і значыць вярзці ўсякую бязглуздыцу, казаць недарэчнасці. У дзіцячым узросце чалавек забаўны якраз сваёй неразумнасцю. І наўрад ці каму будзе даспадобы хлопчык зрозумам дарослага. Наадварот, ці не кожны аблае такога малога разумніка і назаве яго выскачкам. Дарэчы, тое самае сцвярджае народная прымаўка: «Апастылеў мне хлапец скараспелай мудрасцю». А хто захацеў бы мець справу ці вадзіць дружбу са старым чалавекам, які разам з вялікім, назапашаным за сваё жыццё досведам захаваў поўную сілу духу і пранікліваць розуму? Ну, дык а вось дзякуючы мне стары робіцца прыдуркам. І мой прыдурак адразу вызваляецца ад цяжкіх турбот, якія заўжды мучаць кожнага мудраца. Затое ён можа застацца мілым сабутэльнікам і ўжо будзе зусім не адчувальны да жыццёвых нягод, якія так цяжка пераадольваюць тыя, хто маладзейшы ды здравейшы. Сяды-тады, на ўзор дзядка, апісанага Плаўтам, наш стары яшчэ можа пастарацца прыгадаць караценькае слова: «люблю». Але ж кабён зрабіў гэта пры поўным розуме, то аказаўся б самым няшчасным сярод людзей. Затое дзякуючы майму дабрадзеюству легкадум, як правіла, адчувае сябе даволі шчаслівым. Задаволення ім ісябры, бо ён – прыемны ўдзельнік уіх вясёлых размовах. З яго вуснаў, як некалі ў Гамэрава Нэстара, ліюцца словы, саладзейшыя за мёд, у той час як Ахіл у сваіх прамовах вывяргае злосную горыч. Згаданы паэт параўноўвае галасы дзядоў, якія гамоняць паміж сабой, седзячы на гарадскім муры, з *шапаценнем ліліяў*. І ў гэтым сэнсе, я лічу, стары век

стаіць нават вышэй за маленства. Яно, няхай і прыемнае, але ўсё-ткі гэта ўзрост немаўляці, а значыць — пазбаўлены такой салодкай жыццёвай уцехі, як ціхамірная балбатня.

Дадамо яшчэ, што дзядкі вельмі радыя дзецям, а дзеці, у сваю чаргу, ахвотна гуляюць з дзядкамі. *Блізка падобнае ўсё багі пастаянна збліжаюць.*

І праўда, старэча ад малечы адрозніваецца толькі большаю колькасцю маршчынаўды імёнаў. А так, і ў аднаго і ў другога белыя валасы, бяззубы рот, малы рост. Абодвум уласціва лепятанне, гаманлівасць, бязглуздасць, няпамятлівасць, неразважнасць — карацей, усё астатняе ў іх аднолькавае.

Чым бліжэй чалавек да старасці, тым больш падобны ён да дзіцяці. Зусім здзяццёўшы, старыя не адчуваюць ужо ністомы ад жыцця, ні набліжэння самой смерці. Такія яны і пакідаюць гэты свет.

14. Цяпер няхай кожны, калі ёсць ахвота, ўзважыць ды параўнае маё дабрадзеіства і розныя там метамарфозы, што ўтвараюць іншыя багі. Не варта й прыгадваць, што ўчыняюць яны звычайным смяротным, калі ўтневаюцца. Сярод іх кожны можа нават свайго ўлюбёнчыка ператварыць у дрэва, птушку, саранчу, а то і змяю. Быццам згінуць і перастаць быць сабою не адно і тое ж! А я без усякіх гэтых пераўтварэнняў вяртаю чалавека ў самую памыслую і лепшую пару яго нага жыцця.

Калі б смяротныя наогул не сутыкаліся з мудрасцю, а праводзілі свае дні са мною, яны ніколі не старэлі б, былі б заўсёды шчаслівыя і цешыліся б вечнаю маладосцю.

Паглядзіце на гэтых змрочных сугнеяў, якія шукаюць у кнігах немаведама якую мудрасць ці займаюцца нейкімі іншымі сур'ёзнымі і складанымі справамі. Многія з іх састарэлі раней, чым дараслі да сваёй маладосці. Цяжкая, напружаная праца мазгоў спакваля пустошыць іхнія душы, высмоктвае жыццёвыя сілы і сокі. А мае дурні — ці не ўсё дагледжаныя, укармленыя, гладкаскурныя — словам вылітныя *акарнанскія*

парсюкі. Яны ніколі не адчуюць нягодаў старасці, пры ўмове, вядома, што не набяруцца якой-небудзь заразы ад мудрацоў, што часам здараецца. Жыццё не дазваляе чалавеку быць абсалютна шчаслівым. Але на карысць майго дабрадзейства пераканаўча сведчыць народная прымаўка, якая сцвярджае: «Адна толькі дурасць здольная затрымаць хутка мінуючую маладосць і аддаліць агідную старасць». І дзякуючы мне цяпер ходзіць таксама пагалоска, што насельнікі Брабанта вельмі адрозніваюцца ад астатніх людзей. Калі астатнія з гадамі разумеюць, дык брабантцы наадварот — чым больш старэюць, тым больш дурнеюць. Але няма, бадай, народа, які быў бы настолькі ветлівы, як гэтыя дзівакі. І да іх амаль не прыстае маркотная старасць. Па месцы жыхарства і па ўкладзе жыцця найбольшблізкія да брабантцаў — мае галандцы. Сапраўды, чаму бне назваць іх маімі? Яны ж так старанна мяне шануюць, што нават заслужылі адпаведную мянушку. І гэтая мянушка не толькі іх не бянэжыць, але яны яшчэ і вихваляюцца ёю.

А цяпер няхай абдураныя смяротныя выпраўляюцца да Мэдэяў, Цырцэяў, Вэнэраў, Аўрораў ды паспрабуюць знайсці там крынічку, якая нібыта верне ім маладосць. Марна ўсё гэта! Я і толькі я магу амаладзіць і сапраўды амалоджваю. У маім распараджэнні цудоўнае пітво, якім дачка Мэмнана прадоўжыла маладосць свайму дзеду Тыфону. Я — тая Вэнэра, па чыёй міласці Фаон памаладзеў так, што ў яго закахалася Сафо. Мае зёлкі, якіх не знойдзеш ні дзе ў іншых месцах, мае заклінанні, мая чароўная крынічка не толькі вяртаюць страчаную некалі маладосць, але — што яшчэ мілей — захоўваюць яе назаўсёды. Калі вы згодныя, што няма нічога прыемнейшага за маладосць і агіднейшага за старасць, дык, напэўна, вы зразумеете, як многа вы мне вінаватыя. Я ж зберагаю вам такое дабро і ахоўваю вас ад такога ліха!

15. Ды навошта гаварыць пра смяротных? Абшукайце ўсё неба! Калі вы знойдзеце хоць аднаго бога, які акажацца прыемны

ідобры не па маёй міласці, можаце абляць мяне апошнімі словамі. Чаму, напрыклад, Вакх застаецца вечна малады і чаму ў яго такія кудзеры? Ды таму што ён заўсёды п'яны ад застоляў, таму што ўсё сваё жыццё заняты песнямі, танцамі ды гульнямі і ніколі не звязваецца з Паладай. Вакх зусім не імкнецца праслыць мудрацом. Наадварот, ён вельмі рады, калі яго ўшаноўваюць смехам і жартамі, і не крыўдуе на прымаўку, якая яго называе блазнам ці, дакладней, *гароховым пудзілам*. А пудзілам яго празвалі за тое, што сяляне дзеля пацехі абмазвалі Вакхаў статуі ля ўваходу ў ягоны храм вінаградным суслам іспелымі смоквамі. А ўжо якімі жартамі з яго пацяшаецца старадаўняя камедыя! Вось, маўляў, даўбень-бог — нездарма выйшаў на свет са сцягна.

Але хто не палічыў бы за лепшае быць падобным да гэтага вечна юнага і прыбагнага дурня, які ўсіх забаўляе і цешыць, а не да жаклівага і *хітрамудрага* Зэўса ці Пана, ад буйства якога адно разарэнне, ці Вулкана, які вечна ўквэцаны ў сажу і брудны ад сваіх кавальскіх заняткаў, ці нават Палады з яе страшнай Гаргонай, з кап'ём ды з *вечна суровым позіркам*.

Чаму Купідон заўсёды дзіця? Можа быць, таму, што гэты пустамеля ні аб чым *сур'ёзным* не думае і нічога істотнага не стварае? А чаму залатая Вэнэра квітнее заўжды прыгажосцю? Ды таму толькі, што яна мая швагерка і нездарма зіхатлівым колерам твару нагадвае майго бацьку. З гэтай прычыны Гамэр і назваў яе *Залатой Афродытай*. Апроч таго, яна заўсёды ўсміхаецца, калі верыць паэтам ды іх сапернікам разбіраюць.

Якое боства рымляне шануюць з большаю святасцю, чымся маці ўсіх асалодаў Флору? Ды вы прасачыце ўважліва жыццё ўсіх паважных багоў, апетых Гамэрам ды іншымі паэтамі. Яно таксама поўніцца дурасцю! Я не кажу ўжо пра ўчынкі ўсякіх іншых насельнікаў неба, але ж любоўныя прыгоды ішалы самога грамавержца Юпітэра, я спадзяюся, вам добра вядомыя. А гэтая хмурая і суровая Дыяна, якая, здаецца, ужо і забыла, што яна жанчына, і толькі й займаецца паляваннем? А закахайшыся ж,

ажно сохне па Эндыміёну! Але няхай ужо лепш багіслухаюць, як пра іх прыгоды ім распавядае Мом. Дарэчы, некаліяны сапраўды яго даволі часта слухалі, але потым угнявіліся ды скінулі разам з Атаю знябёс на зямлю за тое, што сваёй надакучліваю разважнасцю тыя псавалі ім асалоду жыцця. І дагэтуль ніхто са смяротных не выказвае выгнанніку ніякай гасціннасці, а перадусім уваходзяму забаронены ў палацы манархаў. А вось мая любачка *Калакія* там увялікай пашане, хоць яна з Момам такая самая парачка, як воўк з авечкай. Што да багоў, дык яны цяпер, турнуўшы выскалюк з Алімпа, дурэюць свабодней і прывольней. Па словах Гамэра, без цэнзара яны блазнуюць з лёгкай сэрца.

А якіх толькі жартаўні сыпле гэты фігавы сучок-Прыап? Якіх конікаўні выкідае зладзеяваты ашуканец Меркурый? А Вулкан? Як ён любіць *павыдурвацца* на застольях багоў: то прачыкільгае перад выпівакамі на сваіх крывых нагах, то лягне што-небудзь салёнае, то падпусціць якую шпільку. А тут і стары валадуга Сілен скача *кордака*, побач з ім — Паліфем выдыгае *трэтанэлу*; а яшчэ далей — німфы шпараць сваю *басаножку*. Казланогія сатыры паказваюць Атэланскія фарсы, Пан пацяшае прысутных пахабнымі якімі-небудзь прыпеўкамі. І ўсе слухаюць спевака ахвотней, чым саміх Музаў, асабліва калі нажлукцяцца ўдасць нектару. А што казаць пра тыя свавольствы, што ўчыняюць п'яныя багі пасля балявання? Тут столькіды ўжо такой дурноты, што ія часам не магустрымацца ад смеху. Але наследуем лепш Гарпакрату і памаўчым. Не варта, каб які-небудзь віжучы бог падслухаў нашу размову: за падобныя словы нават Мом не пазбег пакарання.

16. Але пара ўжо нам, на ўзор Гамэра, вярнуцца з нябёсаў назад на зямлю, дзе ўсякая радасць і шчасце ёсць не што іншае, як плён майго дабрадзеяства. Вы бачыце, што мудрая маці-прырода дбайна паклапацілася, каб усё было прыпраўлена Дурасцю. Па вызначэнні стоікаў, быць мудрым — значыць

кіравацца розумам, і, наадварот, быць дурным — значыць падпарадкоўвацца парыванню пачуццяў. Але каб жыццё людзей не было дарэшты сумнае і панылае, Юпітэр абдарыў чалавека больш пачуццёваасцю, чым розумам. Дзве гэтыя ўласцівасці суадносяцца ў чалавеку прыкладна як гран і унцыя. Апроч таго, розум ён загнаў у цесны закутак галавы, а ўсё астатняе цела аддаў у ўладу неўтаймоўным пачуццям. Але розуму, у дадатак да ўсяго, супрацьстаяць яшчэ два магутныя тыраны — гнеў і пажаднасць. Гнеў размясціўся ў грудзях, дзе пад яго тыраніяй аказалася сама крыніца жыцця — чалавечае сэрца. А пажаднасць распаўсюдзіла сваю імперскую ўладу на іншыя часткі цела — аж да кушмака. Пра магутнасць розуму, які змагаецца супраць дзвюх гэтых сілаў прыроды, сведчыць паўсядзённае жыццё людзей. Яму, небараку, толькі і застаецца, што да хрыпаты крычаць аб законах, чэсціды гонары. А тыраны тым часам накідваюць свайму цару пятлю ды мардуюць яго, пакуль той, дарэшты знясілены, не замоўкне і не скарыцца.

17. Кожны мужчына прыходзіць на свет, каб верхаводзіць, і з гэтай прычыны яму, апроч унцыі розуму, трэба мець нешта яшчэ. І вось каб адарыць мужчыну сапраўды па-мужчынску, Юпітэр, натуральна, прыйшоў па параду да мяне. І ён атрымаў параду, вартую самой Дурасці. Я сказала, што мужчыне патрэбна жанчына. І хоць жанчына — жывёліна неразумная, але ж дужа вабная і пацешная, і галоўнае — у супольным жыцці здольная прыхарашыць і аздобіць панылыя думкі мужчынскага розуму. Зрэшты, здаецца мне, Пятон так і не пазбыўся сумнення, рашаючы, да якога класу жывёлін трэба адносіць жанчыну — да разумных ці неразумных. Сваёю няпэўнасцю філосаф хацеў падкрэсліць наймаверную дурасць істот азначанага полу. Сапраўды, колькі жанчына не будзе старацца выглядаць мудрэйшай, а праз гэта выставіць сябе толькі ўдвая большай дурніцай, нібы той бык, якога, насуперак розуму, вядуць на рысталішча. — бо ўсякая прыродная загана адно павялічваецца пры спробе схваць яе

пад маскаю дабрадзейнасці. Слушна кажа грэцкая прымаўка: «Малпа заўжды застанецца малпай, нават калі апранецца ў пурпур». Так і жанчына заўсёды застанецца жанчынай, а кажучы іначай – дурніцай, у якім бы ўбранні яна ні выступала. І ўсё-ткі я не лічу, што жанчыны настолькі тупагалавыя, каб злаваць на мяне за гэтыя словы. Па-першае, я ж ісама жанчына, і імя маё – Дурасць. А калі паразважаць як след, дык акажацца, што дзякуючы мне жанчыны якраз і шчаслівейшыя за мужчын. Узяць хоць бы, што тычыцца прыгажосці. Сваё знешняе хараство жанчыны ставяць вышэй за ўсё іншае, і правільна робяць, бо яно дазваляе ім тыраніць нават саміх тыранаў. А мужчыны? Адкуль у іх такі дзікі, жахлівы выгляд? Адкуль такая валахатая скура, даўжэзная барада і ўсе іншыя прыкметы заўчаснай старасці? Безумоўна, ад заганнай мудрасці. А вось пухлыя шчочкі, танюткі галасок, далікатная скура жанчын імітуюць як бы вечную маладосць. А чаго яшчэ так прагнуць у гэтым жыцці жанчыны, калі не падабацца як мага больш мужчынам? Ці ж не гэтай мэце служаць усе іхнія строі, і масці, і ванны, і прычоскі, і мазі, і духмянасці, і іхняе ўмельства дзе што трэба выпнуць, дзе што трэба прыгладзіць, дзе што трэба падмаляваць? Чым яшчэ яны вабяць мужчын, як не сваёю дураслівасцю? І чаго толькі ні дазваляюць ім мужчыны, каб атрымаць жаданую асалоду! Так што жаночая дурасць – гэта найвышэйшая мужчынская ўцеха. Гэтую ісціну, бадай, не будзе аспрэчваць ніхто, асабліва калі прыгадае, на якія бязглуздыя словы і недарэчныя ўчынкі здольны мужчына, абы толькі схіліць жанчыну саступіць ягонай пажадлівасці.

Ну, цяпер, спадзяюся, вы ведаеце, з якой крынічкі пачынаецца першая і найвялікшая асалода жыцця.

18. Зрэшты, ёсць мужчыны, пераважна старога веку, якія любяць не так жанчын, як віно. Самая большая ўцеха ў іх – выпіўка. Праўда, і вясёлай бяседы без жанчын не бывае. Але няхай пра гэта маракуюць іншыя. А нам тут павінна быць ясна

адно:калізастолле не прыправіць Дурасцю,яно не будзе прыемным. Дзе ў кампаніі не знаходзіцца такога, хто сваёй напускной ці сапраўднай дурасцю пасмяшыўбы іншых,там знарок за грошы наймаюць якога добрага блазна ці запрашаюць вясёлага блюдаліза, каб той сваімі пацешнымі,ці, проста кажучы, дурнымі досціпамі разганяў маўклівасць і сум вакол выпівакаў. Калі ўжо набіваць лантух безліччу розных ласункаў, слодычаў ды прысмакаў, дык трэба даць магчымасць, каб вочы, вушы і дух таксама маглі пачаставацца жартамі, досціпамі ды кепікамі. А ўсе гэтыя марцыпаны магу прыгатаваць толькі я. Узяць хоць бы такія застольныя гульні, як абранне караля банкета выцягваннем жэрабя, забаўкі з гульніёвымі бабкамі, тосты, піццё *навыперадкі*, спевы з міртавай галінкай у руцэ, скокі, пантаміму. Дык вось – зусім ніякія не сем грэцкіх мудрацоў, а я выдумала ўсе гэтыя забавы на шчасце роду чалавечаму. І галоўная ўласцівасць гэтых забаў у тым, што чым больш у іх дурасці, тым большыяны дапамагаюць жыць людзям. Сумнае жыццё нават і жыццём назваць нельга. А жыццё будзе немінуча сумнае,калі з яго не гнаць ягоную швагерку нуду ўсякімі такога кшталту ўцехамі.

19. Але, мусіць, прыхільнікі любові і дружбы ад падобных забаў адмовяцца. Яны скажуць, што дружбу трэба ставіць вышэй за ўсё, бо дружба патрэбная чалавеку прынамсі гэтак сама, як паветра, агонь і вада, а выгоды дружбы настолькі вялікія, што страціць сябра – амаль тое самае, што страціць сонца. Сапраўдная дружба вызначаецца высакароднасцю. Таму філосафы (хоць невядома, якое яны маюць да гэтага дачыненне) без ваганняў называюць яе адной з найвышэйшых дабрадзейнасцяў. Ну а цяпер я вам дакажу, што менавіта я з'яўляюся і кармой і носам карабля, які нясе вам гэты скарб. І дакажу гэта не якімі-небудзь кракадзілітамі, сарытамі, кератынамі ці яшчэ якога такога адроддзя хітрамудрасцямі дыялектыкаў, а з дапамогаю цалкам рэальных рэчаў, накішталт,

як той казаў, мажнацэлай Мінэрвы.

Пачнем з таго, што ў дачыненнях з сябрамі чалавек, як сляпак, не заўважае іхніх заганаў, патурае іх слабасцям і нават часам ззамілаваннем хваліць іх проста ганебныя ўчынкi. Ну, ці ж гэта не дурасць? Калі закаханы цалуе радзімку сваёй сяброўкі, другі — зачароўваецца бародаўкай сваёй Агны, а бацька гаворыць пра касавурага сына, што ў яго шальмаватыя вочкі, — гэта таксама чысцейшая дурасць. Дурасць трохкроць і чатырохкроць! Але акурат яна і яна адна *лучыць разам сяброў і ахоўвае дружбу*. Вядома, гаворка тут вядзецца пра звычайных смяротных. Ніхто з іх не нараджаецца безнедахопаў, і лепшым лічыцца ўжо той, у каго гэтых недахопаў менш. А вось з мудрацамі-філосафамі справа іншая. У гэтых богападобных або зусім няма дружбы, або, калі часам здараецца, дык нейкая хмурная, непрыглядная і ў дачыненнях звельмі многімі, бо ўсе ж астатнія ў сваёй пераважнай большасці — дурні, прычым кожны дурэе на свой манер, а сысціся, як яно ўжо заведзена, можна толькі з тым, хто да цябе падобны.

Калі ж у асяродку гэтых строгіх мужоў і ўзнікае зычлівасць, то яна не бывае трывалай і доўгай, што само сабой зразумела пры іх непамернай уедлівасці і праніклівасці. Гэтыя з'едліўцы заўважаюць у сваіх сяброў найменшыя хібы, якія здольны ўгледзець толькі арол ці Эпідаўрскі змей. А вось сваіх заганаў яны не адчуваюць і не бачаць, хоць за плячыма іх вісіць поўны хатуль. Так ужо ад прыроды зроблена чалавечая галава — у кожнай свае заскокі і вады. А дадамо сюды яшчэ розніцу ў досведзе і жыццёвых інтарэсах, а таксама аблуды, памылкі, выпадковыя акалічнасці, і стане ясна, што нават адну гадзіну дружба між гэтымі Аргусамі можа пратрываць толькі пры ўмове, што ім дапаможа багіня, якую грэкі называюць *Эўфінія*, а па-нашаму — глупства ці легкадумнасць.

Ды што казаць! Сам Купідон, зачынальнік усіх чалавечых любішчаў, — хіба ён не сляпы, калі яму *брыдкае здаецца прыгожым*? Тое самае бывае і з вамі — кожны хваліць тое, што мае:

дзядуля не нацешыцца на сваю бабулю, а хлапчына – на сваю дзяўчыну. І гэта здараецца на кожным кроку, хоць і выклікае заўсёдня насмешкі ды кпіны. Але менавіта смешнае лучыць разам людзей і робіць іх супольнае жыццё прыемным.

20. Сказанае мною пра дружбу ўяшчэ большай меры тычыцца шлюбу. Па сутнасці, шлюб ёсць непадзельная павязь двух чалавек на ўсё іх жыццё. Але ж божа ты мой несмяротны, колькі было б разводаў, ато і горшых нягодаў, каб мужы і жонкі не падтрымлівалі ды не падмацоўвалі сваё сумеснае жыццё ўхаце з дапамогай ліслівасці, жартаў, легкадумнасці, аблудаў, прытворства ды іншых спадарожнікаў маеі свету! Дый цішмат бралася б тых шлюбав, каб жаніх разважліва пацікавіўся, якімі гульнямі забаўлялася яшчэ задоўга да свайго вяселля гэтага далікатная і сарамлівая з выгляду паненка? І як нядоўга трывалі б ужо ўзятыя шлюбы, калі б шматлікія свавольствы жанок не заставаліся тайнай дзякуючы бесклапотнасці або бязглуздасці мужоў! А ўсё гэта – заслуга Дурасці. Гэта яна робіць так, што жонка па-ранейшаму падабаецца мужу, а муж падабаецца жонцы, што ўхаце пануе спакой і не рвуцца сямейныя павязі. Бывае, што з мужа смяюцца, абзываюць яго то варонай, то цяцерай, то даюць яму іншыя зняважлівыя мянушкі, калі ён, раганосец, пацалункамі асушвае слёзы сваёй пралюбадзейкі. Ды лепей ужо лічыцца дурным, чым безупынна мардаваць сябе рэўнасцю і ўсякую дробязь ператвараць у трагедыю.

21. Словам, ніякае грамадства, ніякае супольнае жыццё не было б прыемным і трывалым, каб не было мяне. Народ не мог бы доўга цяпець свайго ўладара, гаспадар – раба, гаспадыня – служанку, настаўнік – вучня, сябар – сябра, муж – уласную жонку, арандатар – наймальніка, паплечнік – паплечніка, застольнік – застольніка, каб усе яны не жылі ва ўзаемнай аблуднасці ды ліслівасці ды каб не патуралі адзін аднаму ўпэўных слабасцяў ды не частавалі адзін аднаго мёдам

дурасці. Думаю, што сказанага ўжо дастаткова. Але ўсё-ткі паслухайце нешта яшчэ.

22. Ці можа пакахаць каго-небудзь той, хто сам сябе ненавідзіць? Ці знайсці з кім-небудзь згоду той, хто сам з сабою ў разладзе? Ці падарыць уцеху той, хто самому сабе апрыкраў? Думаю, сказаць, што такое магчыма здольны хіба толькі дурань, дурнейшы за саму Дурасць. Усякі, хто захоча ад мяне пазбавіцца, проста не здолее суіснаваць з іншымі дый самому сабе стане агідны і непрыемны. Шмат у якіх аспектах прырода – хутчэй не маці, а мачыха. Так, напрыклад, яна пасеяла ў галовах смяротных, асабліва тых, хто разумнейшы, такую заганную звычку, як ахайваць сваё і прыўносіць чужое. І ўжо толькі праз гэта гінуць і нішчацца ўсе цуды, краса і хараство жыцця. Якая нам карысць ад прыгажосці, гэтага найвышэйшага дарунка несмяротных багоў, калі яе апаганьвае скруха? Які толк з маладосці, калі яна ўся ўжо абмазаная закваскай старэчай маркоты?

Беручыся за нейкую справу, кожны адчувае патрэбу, каб і ў яго, і ў чужых вачах ягоныя дзеянні выглядалі прывабна. Прывабнасць – аснова асноў не толькі ў мастацтве, але і ва ўсякай чыннасці ўвогуле. І без Філаўтыі тут не абысціся. Яна – родная мая сястрычка і ва ўсім вельмі спрытна мне пасабляе.

З аднаго боку, што можа быць дурнейшым за самалюбства? А здругога, якім чынам нешта можна зрабіць гожа й прывабна, калі не падабацца нават сабе самому? Пазбаўце жыццё гэтай прыправы, і адразу – запал аратара будзе сустрэты холадам, мелодыя знакамітага музыкі нікога не ўсцешыць, ігру акцёра абсвішчуць, паэта высмеюць разам з ягонымі Музамі; мастак ператворыцца ў нікчэмнасць, а лекар памрэ з голаду сярод сваіх лекаў. Нірэя ў выніку будучь успрымаць як Тэрсіта, Фаона – як Нэстара, Мінэрву – як свінню, бліскучага прамоўцу – як немаўля, гарадскога фарсуна – як шарачковага селяніна.

Чалавеку неабходна перадусім любіць і хваліць самога сябе, а ўжо тады яго пахваляць іншыя. Ну і, вядома, трэба, «каб жаданнікожнага адпавядалітаму, што дадзена нам лёсам». Такая адпаведнасць складае значную долю чалавечага шчасця. І гэтаму зноў-такі вельмі спрыяе мая Філаўтыя. Дзякуючы ёй ніхто не саромецца свайго выгляду, розуму, паходжання, пасады, ладу жыцця, айчыны да такой ступені, каб ірландзец захацеў памяншацца з італьянцам, фракіец — з афіянінінам, скіф — з насельнікам Шчаслівых выспаў. Як жа мудра паклапацілася прырода аб рэчах! Пры ўсёй іх разнастайнасці яна ўсталявала паміж імі агульную роўнасць. А калі каго-небудзь прырода і абдзяліла сваімі дарамі, то адразу кампенсуе гэты недахоп павялічанай порцыяй самалюбства. Зрэшты, адапошняга майго выказвання патыхае дурасцю, бо самалюбства ж і ёсць якраз найвялікшы дар. Я ўжо не кажу, што ніводная вялікая справа не была пачатая без майго ўдзелу і ніякае высокае мастацтва не ствараецца без майго натхнення.

23. Хіба не вайна — расаднік і прычына ўсіх падзвігаў? А разам з тым, што можа быць дурней, чым усчыняць розныя звады, у якіх абодва бакі церпяць болей нягодаў, чым набываюць выгадаў? Пра тых, каго забіваюць — як, напрыклад, мегарцаў, — я не збіраюся і *размовы разводзіць*. Але скажыце вы мне: калі два закаваныя ў жалеза войскі стаяць адно супраць другога, калі «наваколле гудзе ад хрышлага голасу труб», ці ёсць пры гэтым якая карысць з нейкіх ссохлых ад навук мудрацоў, у чыіх жылах кволым струменьчыкам цячэ халодная кроў і якія ўжо ледзьве дыхаюць? Тут патрэбны мацакі, здаравілы, у якіх больш адвагі і меней розуму. Хіба нехта аддаўбы перавагу Дэмасфэну, які, наслухаўшыся парад Архілока, ледзь толькі згледзеў ворага, кінуў шчыт і задаў драпака? Ён быў мудры аратар, але воін — нікчэмны. Кажуць, праўда, што іна вайне рада і парада маюць вялікае значэнне. Яно, можа, і так, але ж ваяводу патрэбен розум ваенны, а зусім не філасофскі. Дый увогуле вайна,

так шырока ўсімі праслаўленая, вядзецца не светачамі думкі філосафамі, а дармаедамі, зводнікамі, бандытамі, забойцамі, ёлупнямі, тупіцамі, даўжнікамі ды іншымі падонкамі чалавецтва.

24. Сведчаннем таго, наколькі філосафы няздатныя да паўсядзённага жыцця, можа служыць ужо сам Сакрат. У свой час Апалонаў аракул надаў яму тытул адзінага мудраца ў свеце. Але хіба такое рашэнне ўжо само па сабе мудрае? Надумаў аднойчы Сакрат, *ужо не памятаю, з якой нагоды*, выступіць перад натоўпам, ды так адразу пад агульны рогат і змоўк. Але ж муж ён быў не такі ўжо бязглузды. Ён адхіліў нават тытул мудраца, палічыўшы яго належным хіба толькі богу. Апроч таго, ён меркаваў, што філосафы не павінны ўмешвацца ў дзяржаўныя справы. Але вось жа не параіў, каб кожны, хто хоча жыць і заставацца паміж людзей, трымаўся як мага далей ад мудрасці. А якраз праз яе, даражэнькую, небарак і абвінавацілі і прымусілі выпіць чашу з цыкутай. Дый не дзіва: разважаючы пра свае воблакі ды ідэі, стараючыся вымераць ножкі ў блыхі ды мілуючыся спевамі камара, ён быў зусім не прыстасаваны да звычайнага жыцця. А калі Сакрату пагражала ўжо смяротная небяспека, яго вучань Плятон, усевадомы адвакат, здолеў зартыкуляваць усяго толькі пару сэнтэнцый з сваёй прамовы, дый запнуўся, збіты з панталыку гоманам натоўпу. А што казаць пра Тэафраста, які не паспеў узысці на трыбуну, як адразу знямеў, нібы воўка ўбачыў? А Ісакрат? Натхняў у сваіх пісаннях воінаў перад бітвай, а перад натоўпам рота баяўся раскрыць. Марк Тулій, бацька рымскага красамоўства, пачынаючы прамову, быў заўсёды такі прыгнечаны і збянтэжаны — ну, як той хлопчык-заіка. Зрэшты, на думку Фабія, гэтая Цыцэронава асаблівасць якраз і даказвае, наколькі ён быў спрытны і спрактыкаваны прамоўца. Але ці не лічыць ён, робячы такое сцвярджанне, што мудрасць якраз і ёсць перашкодай у поспеху падчас аратарскіх раўтаў? На што ж тады будуць здольныя нашы філосафы там, дзе спрэчка

мусіць вырашацца крывей і жалезам, калі нават пры перапалцы на словах яны ўжо нямеюць ад страху? І яны яшчэ ўхваляюць крылатае выслоўе Плятона: «Шчаслівыя тыя дзяржавы, у якіх правяць філосафы ці філасофствуюць правіцелі!» Ды паводле сведчання гісторыкаў, найбольшы ўрон дзяржаве прыносілі якраз правіцелі, якія траплялі пад уплыў якога-небудзь філосафа ці вучонага. Дастаткова згадаць хоць бы абодвух Катонаў. Адзін падарваўскай дзяржавы бязглуздымі даносаміды пакараннямі, другі, надта мудра абараняючы свабоду рымскага народа, знішчыў яе зусім. Далучыце сюды Брутаў, Касіяў, Гракхаў і нават самога Цыцэрона, які Рыму нашкодзіў не менш, чым Дэмосфен – Афінам.

А возьмем Марка Антоніна. Ну, бадай, можна пагадзіцца, што імператар ён быў добры. Але праз сваё захапленне філасофіяй давеў да таго, што суайчыннікі яго ўзненавідзелі. І нават калі дапусціць, што сам Марк Антонін чалавек быў неблагі, дык праз свайго сыночка Комада ён прычыніў дзяржаве значна больш зла, чым нарабіў дабра за ўсе гады свайго праўлення. Ну, не шанцуе чамусьці людзям, якія прысвячаюць сябе навукам, і асабліва не шанцуе ўдзеях. Я думаю, што прырода проста празорліва клапаціцца, каб зло, якім з'яўляецца мудрасць, не распаўсюджвалася далей. Вядома, напрыклад, што Цыцэронаў сын быў сапраўдны вырадак. А ў мудрага Сакрата дзеці былі падобныя хутчэй на матку, а не на бацьку, іначай кажучы, як трапна заўважыў нехта, вырасталі поўнымі дурнямі.

25. Калі б мудрацы разумелі, як *аслы ў ігры на ліры*, толькі ў грамадскіх справах, дык было б яшчэ паўбяды. Але ж і ў звычайным жыцці ад іх таксама ніякай карысці. Запрасіце мудраца на банкет – ён або ўвесь час будзе панура маўчаць, або сапсуе ўсім настрой недарэчнымі пытаннямі. Паклічце яго на танцы – ён пачне скакаць, як вярблюд. Вазьміце яго на якое-небудзь ігрышча – ён ітам адным сваім выглядам знішчыць усю веселасць у прысутных. І калі наш мудры Катон так і не здолее

прыбраць з твару сваю насупленую важнасць, дык давядзецца яму самому выбірацца з тэатра. Варта мудрацу ўмяшаецца ў размову – і ён паводзіць сябе, як воўк з вядомай казкі. А вось калі трэба нешта купіць, ці прадаць, ці зрабіць што-небудзь, без чаго нармальнае жыццё ўвогуле немагчымае, дык тут ён не мудрэц, а доўбень, ці, дакладней, такі ўжо пень, што ад яго няма ніякай карысці ніяму самому, ніяк чыне, ні сваякам: ён не абазнаны ў самых звычайных рэчах і надта далёкі ад прынятых поглядаў і агульных звычаяў. Такая недастасаванасць да рэальнасцяў жыцця і пастаяннае іншадумства немінуча спараджае нянавісць да навакольнае рэчаіснасці, бо ўсякае чалавечае асяроддзе поўніцца дурасцю: тут усё робіцца дурнямі і сярод дурняў. А калі нехта захоча паўстаць супраць усяго сусвету, дык такому дзіваку я параю пайсці следам за Цімонам у пустэлюны ды там на самоце цешыцца са сваёй мудрасці.

26. Але вернемся да нашай ранейшае тэмы. Якая сіла прымусіла гэтых каменных, дубовых, дзікіх людзей аб'яднацца ў грамадства? Вядома, ліслінасць. У гэтым і ёсць увесь сэнс легендаў пра Арфея і Амфіёнаву ліру. Што прымірыла раз'юшаны рымскі плебс зіснюючым дзяржаўным ладам? Можна, які-небудзь філасофскі трактат? Ды не! Пацешная дзіцячая паказка пра жыўот і астатнія часткі цела. І не меншы ўплыў мела падобная ж байка Фэмістокла пра лісіцу і вожыка. А якая мудрая прамова магла б прынесці столькі карысці, колькі Сарторыева выдумка зланню, ці вопыт, праведзены адным спартанцам здвума сабакамі, ці жартоўнае заданне таго ж Сарторыя, звязанае з конскім хвастом? Я ўжо не кажупра Мінаса і Нуму. Кожны з іх правіў дурным натоўпам здапамогаю спрытна прыдуманых баек. Вось якога кшталту бязглуздзіцай можна падбухторыць на любыя ўчынкi такога магутнага звера, якім ёсць народ.

27. Дый ці была ўвогуле хоць адна дзяржава, якая кіравалася б Плятонаўскімі ці Арыстотэлеўскімі законамі або

вучэннем Сакрата? Што прымусіла Дэццяўдобраахвотна пайсці службыць багам падземнага царства? І што пацягнула Курцыя кінунца ў бездань? Вядома, прага да славы! А мудрацы ж гэтую салодкагалосую Сірэну клянучь на чым свет стаіць! Ці ёсць большая дурасць, кажуць яны, чым удыгаць перад народамі, купляць падарункамі яго прыхільнасць, дамагацца воплескаў у натоўпу дурняў, цешыцца пахвальнымі воклічамі, жадаць, каб у час трыумфальных шэсцяў цябе цягалі на насілках на радасць плебсу як нейкага ідала, які будзе пазней стаяць у бронзе на плошчы? А гучныя імёны і слаўныя прозвішчы, а боскія ўшанаванні, якімі адорваюць самых нікчэмных вылюдкаў, а публічныя ўрачыстасці, на якіх тыраны, што чыняць найгнюснейшыя зладзействы, узводзяцца ў ранг багоў? Гэта ж суцэльная дурасць! Каб такое высмеяць, патрэбен не адзін, а некалькі Дэмакрытаў.

Ці наважыцца хто аспрэчваць мае словы? І разам з тым, ці ж не з гэтай крынічкі нараджаюцца гераічныя подзвігі, якія аж да нябёсаў услаўляюць у сваіх пісаннях шматлікія красамоўныя мужы? Дурасць утварае дзяржавы і нават цэлыя імперыі. На грунце дурасці стаіць улада, рэлігія, урад і суд. Дый жыццё чалавека таксама — хіба гэта не своеасаблівая гульня ў дурня?

28. Пагаворым цяпер пра навуку і мастацтвы. Што іншае, каліне прага да славы натхніла галовы людзей панавыдумляць столькі велекарысных, як гэта лічаць, навук ды яшчэ перадаць іх нашчадкам? Толькі сапраўдныя дурні думаюць, што нейкая пустая слава тасць вартая таго, каб дзеля яе праводзіць бяссонныя ночы і траціць усю сваю энергію і сілу. Так што менавіта дурасці вы абавязаныя тым, што маеце ўсе гэтыя шматлікія выгоды ў жыцці, — і самае прыёмнае ў тым, што вы цешыце сябе плёнам тупой утрапёнасці іншых.

29. Усхваляўшы сваю магутнасць і працавітасць, я

пахвалю сябе цяпер за разважлівасць. Нехта, мабыць, скажа што дурасць і разважлівасць стасуюцца між сабой, як агонь і вада, але я, спадзяюся, і тут з поспехам давяду іншае. Галоўнае, каб вашыя вушы і галовы па-ранейшаму ўспрымалі мяне добразычліва.

Калі разважлівасць заключаецца ва ўменні карыстацца рэчамі, іначай кажучы – ва ўменні дзейнічаць практычна і плённа, – дык каму ў большай ступені падыходзіць ганаровы тытул разважлівага чалавека? Мудрацу, які то праз празмерную сарамлівасць, то праз залішнюю нерашучасць так у выніку нічога і не адважваецца зрабіць, ці дурню, якога не стрымлівае нісорам, ні небяспека, бо ён ні аднаго, ні другога ніколі не адчувае? Мудрэц важаецца са старажытнымі кнігамі, з якіх чэрпае хіба толькі вычварнае словаблудства. А дурань адразу кідаецца ў вір жыцця і такім чынам, я ўпэўненая, набывае самую сапраўдную разважлівасць. Нават Гамэр, хоць быў і сляпы, гэта заўважыў. Таму ён і сказаў, што *«падзеі і шаленец бачыць»*.

На шляху да пазнання рэчаў ёсць, па меншай меры, дзве перашкоды: сорам, які затуманьвае чалавечы розум, і страх, які пры яўнай небяспецы змушае адмовіцца ад неабходных дзеянняў. Дурасць на дзіва лёгка пазбаўляе чалавека гэтых заганаў. Але нямногія смяротныя ўсведамляюць, колькі выгод прыносяць бессаромнасць і бяспрашнасць.

Знаходзяцца, аднак, людзі, якія мяркуюць, што разважлівасць – гэта правільнае разуменне пэўных абставінаў. Ну дык тады, калі ласка, пераканайцеся самі, наколькі яны далёкія ад гэтай разважлівасці, якою так выхваляюцца. Вядома, што ўсе рэчы, як Алквіядавы сілены, маюць два розныя абліччы. Так, звонку ты бачыш смерць, а загляні ўсярэдзіну – там жыццё. І наадварот: жыццё аказваецца, па сутнасці, смерцю. У неразлучным адзінстве існуюць прыгажосць і агіднасць, багацце і беспрасветная галечка, ганьба і слава, вучонасць і невуцтва, сіла і немач, высакароднасць і нізасць,

весялосць і смутак, удача і нядоля, сяброўства і варожасць, карысць і шкода. Словам, скінеш маску з сілена і ўбачыш адваротнае таму, што бачыў спачатку. Можна, каму-небудзь такое маё выказванне здаецца надта ўжо хітрамудрым? Што ж, паспрабую гаварыць больш проста і даходліва. Наўрад ці хто будзе сцвярджаць, што кароль не мае багацця і ўлады. Здаецца, аднак, што трымальнік улады грэбуе духоўнымі скарбамі, а вось на астатняе ўсё квапіцца яшчэ больш. І тады ён застаецца бедняком з беднякоў. Калі яго дух схільны да распусты і іншых заганаў— ён ужо не ўладар нават самому сабе, а нікчэмны раб. Тое самае можна сказаць і пра іншых. Ды хопіць, бадай, і гэтага прыкладу.

Сей-той, напэўна, спытае: «Навошта ўсё гэта?» Заразпачуеце, куды я вяду размову. Уявіце сабе, што нехта пазрываў маскі з актораў, якія іграюць на сцэне, і паказаў іх сапраўднае аблічча. Ціне зглуміўбы ён гэтым усю камедыю? Ціне прагналі б яго з тэатра, пабіўшы каменнем, нібыта юродзівага? Бо ўсё на сцэне прыняло б зусім іншы выгляд: замест жанчыны раптам аказаўся б мужчына, замест юнака — стары дзед, замест нядаўняга цара — нікчэмны галадранец, замест бога — лядашчы заморак. Выходзіць, што зняць маскі — значыць сапсаваць спектакль. Фальш і падман якраз і прывабліваюць глядачоў. Ды зрэшты, ці не ёсць і жыццё смяротных нейкай камедыяй, у якой людзі, пачапіўшы маскі, граюць кожны сваю ролю, пакуль харэг не выдаліць іх са сцэны? Аднаму і таму ж выканаўцу харэг даручае розныя ролі. Напрыклад, учора акцёр быў пурпураносным царом, а сёння ён ужо — нізкі раб. Праўда, у тэатры ўсё падкрэслена больш выразна. Але ж граць стараюцца, як у жыцці.

Ну і што, калі цяпер нейкі мудрэц, як з неба зваліўшыся, пачне крыкліва даказваць, быццам той, каго шануюць, як бога і свайго ўладара, зусім не варты павагі і што гэта нават не чалавек зусім, а быдла, якое кіруецца толькі сваімі жывёльнымі памакненнямі? Што, калі б той самы мудрэц возьмецца

змушаць чалавека, які смуткуе з прычыны смерці бацькі, не бедаваць, а смяяцца, даводзячы, што пасля смерці нябожчык нарэшце пачаўжыць па-сапраўднаму, бо жыццё зямное — толькі падабенства смерці? Што, калі гэты мудрэц надумае абазваць чалавека, які ганарыцца і хваліцца сваімі продкамі, мізэрным байструком з той прычыны, што сам хвалько не вызначаецца ніякаю дабрачыннасцю, а толькі яна ёсць крыніца ўсякага высакародства? Што, калі наш мудрэц будзе разважаць у такім самым духу з усякім і кожным? Ды, вядома, людзі прымуць яго за шалёнага вар'ята! Бо няма нічога дурнейшага за няпрошаную мудрасць і нічога бязглуздзейшага за недарэчную разважлівасць. І ўсякі, хто не лічыцца з прынятымі ўмовамі і не жадае дастасоўвацца да наяўных акалічнасцяў, дзейнічае бязглузда і па-дурному. Асноўнае правіла застоля патрабуе: *альбо пі, альбо ідзі прэч*. Чалавек, які забывае пра гэтае правіла і які дамагаецца, каб камедыю раптам замянілі на некамедыю, будзе заўсёды выглядаць, проста як недарэка. Намнога разважлівейшы той, хто кіруецца якраз адваротным, хто, будучы смяротным, не стараецца быць мудрэйшым, чым яму наканавана лёсам, а следам за большасцю паблажліва з ёй пагаджаецца і ўгодліва падзяляе яе аблуды. «Дык гэта ж і ёсць дурасць!» — скажуць мне. Пярэчыць не буду. Але няхай і мае апаненты прызнаюць, што менавіта такім чынам ідзецца камедыя нашага жыцця.

30. Несмяротныя багі! Гаварыць мне далей ці адразу ўжо змоўкнуць? Але нашто маўчаць, калі мае словы праўдзівейшыя за саму праўду?! Але калі ўжо на тое пайшло, варта было б запрасіць гэліконскіх Музаў,— паэты ж часта іх клічуць, выдумляючы ўсякае глупства. Дык падтрымайце мяне, дочкі Юпітэра, у тым, што я буду сведчыць! А я зараз пакажу, што ўзняцца да вяршыняў мудрасці, або, як гэта яшчэ называюць,— трапіць у храм найвышэйшага шчасця, можна толькі, калі за праважатую вам будзе Дурасць.

Вы ўжо прызналі, што ўсякія пачуцці належаць парафіі Дурасці. Дурань тым і адрозніваецца ад мудраца, што кіруецца сваімі пачуццёвымі парываннямі, а мудраца вядзе розум. Таму стойкі ўвогуле хацелі зрабіць свайго мудраца глухім да ўсякіх душэўных турботаў. На іх думку, ён мусіў пазбягаць хвалявання, як той заразы. Але ж душэўныя памкненні парыванні не толькі спрыяюць кожнаму, хто спяшаецца дасягнуць гавані мудрасці, але і стымлююць ды падахвочваюць яго да мужных і высакародных учынкаў. Я ўжо адчуваю, што мне зараз запярэчыць зацяты стойк Сэнэка, які не дапускае ў мудраца ніякіх душэўных узрушэнняў. Але тым самым ён замест чалавека стварае ўжо нейкае новае боства, якога ніколі не было і не будзе. Гаворачы ясна, замест чалавека ён узводзіць нейкую чалавекападобную мармуровую статую. Зразумела, што такому застыламу ідалу чалавечыя пачуцці зусім не ўласцівыя.

Нудык няхай філосафы іцешацца зім, калі ён ім так даспадобы, і няхай больш нікога на любяць ды живуць са сваім мудрацом у дзяржаве Плятона, ці ў царстве ідэй, ці хоць бы ў садах Тантала! Але сярод звычайных людзей – хто не спалохаецца такога стварэння, падобнага на здань? Хто не пабяжыць ад гэтага прывіду, глухога да натуральных пачуццяў, абьякавага да любові і горычы «*больш, чым камень-валун ці знямелыя скалы Марпеса*»? Мудрэц заўважае кожную рэч і ніколі не памыляецца. Ён, нібы той Лінкей, усё бачыць наскрозь, улічвае кожную дробязь і не прапускае па-за ўвагай нічога. Ён заўсёды задаволены сабой і толькі сабой. Ён адзін багаты, адзін здаровы і адзін свабодны. Ён адзін і цар і... словам, адзін – УСЁ! Праўда, толькі ў сваім уяўленні. З ім ніхто не дружыць, і ён не дружыць ні з кім. Ён пагарджае нават багамі, а ўсё, што дзеецца ў будзённым жыцці, асуджае і высмейвае. Вось такая гэта жывёліна – гэты дасканалы мудрэц.

Цяпер скажыце, калі ласка, у якой дзяржаве такога мудраца выбралі б у магістрат, якое войска захацела б мець такога мудрагеля за ваяводу, якая жанчына сышла б з такім

музыкам, які госць у застоллі сеў бы побач з такім суседам і які рабтрываў бы гаспадара з такім норавам? Ды вядома, што кожны аддасць тут перавагу любому дурню з прастанароддзя, які здольны і загадваць, і падпарадкоўвацца, які ўмее дагадзіць да сабе падобным (а такіх заўжды большасць), які песціць і пялегуе жонку, заўжды свой уколе сяброў, прыемны сабутэльнік, вясёлы дружбак і наогул чалавек, якому нішто чалавечае не чужое? Але мяне ўжо верне ад гэтага мудраца. Давайце лепш пагаворым пра іншыя выгоды, якія нясе вам Дурасць.

31. Калі паглядзець на людзей з нябеснае вышыні, як гэта робіць Юпітэр у песнях паэтаў, то акажацца, што чалавечае жыццё поўнае ўсякай брыды і паскудства. Якія непрыемныя і пакутлівыя бываюць роды, якога клопату вымагае выхаванне дзяцей, колькі крыўды выпадае на долю дзяцінства, колькі несправядлівасці вымушанае цярапець юнацтва, якую немагчыма прыносіць старасць, з якою жорсткай непазбежнасцю набліжаецца смерць!

А пры жыцці ж яшчэ столькі хвароб, няшчасных выпадкаў і самых розных нягодаў! Ва ўсім ёсць хоць нейкая лыжка дэргцю. Я ўжо не кажу, колькі зла чалавеку прычыняе сам чалавек. Тут і беднасць, і турма, і знявага. Тут і адсутнасць сумлення, катаванне, інтрыгі, здрада, знявага, сущажніцтва, падман. Ды ўсё назваць — тое самае, што *пералічыць марскі пясок*.

Не буду цяпер згадваць, з якой такой правіны людзі вымушаны цярапець столькі бяды ці які гнеўны бог асудзіў іх нараджацца на такія гароты і ліха. Далібог, кожны, хто сам над гэтым як след памаракуе, напэўна, ухваліць учынак мілецкіх дзеваў, якім бы вартым жалю ён ні ўяўляўся. Дый дарэчы, хто сярод людзей, насыціўшыся горкім жыццём, часцей за ўсё накладае на сябе рукі? Вядома, той, хто бліжэй да мудрасці. Я не кажу пра ўсякіх Дыягенаў, Ксэнакратаў, Катонаў, Касіяў, Брутаў. Прыгадаю хоць бы Хірона. Яму дараваў бясмерце, а ён узяў ды выбраў смерць. Цяпер вам ясна, дзе былі б людзі, каб усе

пагалоўна зрабіліся мудрымі? І давялося б ганчару Праметэю шукаць новую гліну! Але ж я з усім сваім спрытам дапамагаю людзям пазбавіцца ад жыццёвых нягодаў. Там дадам неўцтва, там — безразважнасці, гэтаму падару незапамятнасць, таму — надзею на ўзнагароды, усіх акраплю мядовымі асалодамі — і ў выніку чалавек хоча жыць і жыве, пакуль Паркі не скончаць відь сваю нітачку і жыццё само не пакіне смяротнае цела. Чым менш чалавека прычын даражыць сваім існаваннем, тым больш ён за яго чапляецца, не адчуваючы нават намёку на тое, каб яно абрыдла яму ці надакучыла. Дзякуючы маім старанням вы і бачыце вакол сябе столькі дзядоў Нэстаравага веку, якія і да чалавека ўжо мала падобныя: гугнявыя, прыдуркаватыя, бяззубыя, сівыя, лысыя ці, гаворачы словамі Арыстафана, *каравыя, крываватыя, лядашчыя, маршчакаватыя, пляшывыя, шчарбатыя, але на ласкі ласыя*. І нягледзячы ні на што, ўсе яны так радуюцца жыццю і так стараюцца выглядаць маладзейшымі, што вунь адзін фарбуе сваю сівізну, другі прыкрывае лысіну накладнымі кудзерамі, а трэці ўставіў новыя зубы, пазычаныя, мабыць, у свінні. Гэты — стары ўжо выпса, а сохне па малалетцы і ўлюбоўным сваім словаблудстве заткне за пояс усякага маладзёна. Той стары хрэн стаіць ужо адной нагой у магіле, а таксама — жэніцца з маладухай, дарма што тая не мае пасагу, ды і спатрэбіцца яна не столькі яму, колькі іншым. Такое здараецца паўсюль і паўсюль выклікае нават ледзь не агульнае адабрэнне.

Яшчэ пацешней выглядаюць спаранхельныя бабы. Ужо ад старасці, здаецца, даўно памерлі, струпянелі і толькі нядаўна з таго свету вярнуліся, а ўвесь час ад іх толькі і чуеш: *«Мой любачка!»* А якія яны заўсёды юрлівыя ды, як кажуць грэкі, *памайзлівыя!* Спакусяць за вялікія грошы якога-небудзь Фаона, а самі ўжо нафарбуюцца, павышчываюць зараснік на сваім кушмаку, выстаўяць на паказ вялыя, друзлыя цыцкі ды пачынаюць розным шалапутствам абуджаць заснулую сваю пажадлівасць, жлукцяць віно, лезуць у дзявочыя карагоды,

пішуць любоўныя цыдулкі. Людзі смяюцца з гэтых пракуд, якія сапраўды ўжо з'ехалі з глуду. А тым хоць бы што. Гэтыя гарэзы заўсёды сабой задаволеныя ды безразважна аддаюцца ўцехам жыцця, як і не лыс. І ўсё з маёй ласкі!

Калі каму-небудзь сказанае падаецца смешным, падумайце, калі ласка, што лепш: жыць такімі няхай дурнымі, але салодкімі ўцехамі ці шукаць, як той казаў, папярэчыну для пятлі? Што да ганебнасці такіх паводзінаў у вачах іншых, дык маім дурням гэта — як пугаю па вадзе. Яны або ўвогуле не ведаюць, што такое сорам, або непрыстойнае лічаць прыстойным. Вось калі камень на галаву ўпадзе — гэта ў іх напраўду бяда. А сорам, ганьба, непрыстойнасці, мацюканне шкодзяць толькі таму, хто ўсё гэта заўважае. А ніякага паскудства не заўважаць — дык і шкоды ніякай. Вось ужо той бяды, што цябе абсвітвае ўвесь народ! Галоўнае, што ты сам сабе плешчаш у ладкі! І дасягаецца такое выключна з дапамогаю Дурасці.

32. Але я, здаецца, ужо чую абураныя галасы філосафаў, гатовых мне запырачыць: «Аддацца ва ўладу дурасці з яе невуцтвам, самаашуканствам, аблудамі — гэта і значыць быць няшчасным!» Не, гэта значыць усяго толькі быць чалавекам. Людзі такімі нарадзіліся, такімі выхаваліся, такімі сфармаваліся. Так ім наканавана. Іначай трэба было б лічыць за няшчасце, што чалавек не ўмее лётаць, як птушка, не можа хутка бегць на карачках, як іншыя жывёлы, не мае рагоў, каб абараніцца; а з другога боку, самага прыгожага каня тады таксама трэба было б лічыць няшчасным, бо ён не ведае граматыкі і не есць пірагоў, а быка называць бедалагам з прычыны яго няздатнасці да гімнастычных практыкаванняў. Конь, аднак, не стане горшы ад таго, што не абазнаны ўграматыцы, а чалавек не перастане быць чалавекам таму, што ён дурань. Такая ўжо ў іх натура. Але разумнікі мне зноў запырачаць: «Чалавеку дадзена асаблівая здольнасць — пазнаваць навукі, каб, карыстаючыся набытымі ведамі, ён ствараў тое, у чым яго абдзяліла прырода». Выходзіць, прырода, якая так рупліва

паклапацілася пра казюрак, траўкі ды кветкі, раптам, робячы чалавека, схібіла, і цяпер ён адзін вымушаны падтрымліваць сябе з дапамогай навук, якія на згубу ўсяму чалавецтву выдумаў ненавісны Тэўт? Але ж навукі не толькі не прыносяць шчасця, а нават шкодзяць дасягненню мэты, дзеля якой нібыта былі выдуманыя. І гэта пераканаўча даводзіць у Платона адзін мудры цар. Усе навукі разам з астатняю трасцай на белы свет пусцілі тыя, ад каго і паходзіць ўсялякае ліха, а менавіта — дэманьы. Ужо само іх імя сведчыць пра гэта, бо грэцкае слова *даэмон* па-нашаму значыць «знаўца».

А вось ў залатым веку людзі жылі вельмі проста. Яны не мелі на сваім узбраенні ніякіх навук і паводзілі сябе так, як падказвала прырода. Нашто ім была тая граматыка? Усе ж мелі адзіную мову і карысталіся словамі толькі, каб паразумецца паміж сабою. Нашто дыялектыка? Ніхто ж нізкім не спрачаўся. А рыторыка? Ніхто нікому не пагражаў і не збіраўся. А юрыспрудэнцыя? Дрэнных нораваў тады ўвогуле не было (і як цяпер робіцца ясна, менавіта ўзнікненне дрэнных нораваў прывяло да ўзнікнення добрых законаў). Людзі былі надта богабазныя і страшыліся з нясціплай цікаўнасцю лезці ў таямніцы прыроды, вымяраць велічыню, рух і ўплыў нябесных свяцілаў і вызначаць першапрычыны рэчаў. Яны лічылі за грэх, калі смяротны імкнуўся даведацца больш, чым яму абумоўлена лёсам. А вар'яцкая думка пазнаць, што знаходзіцца па-за межамі неба краю, нікому нават у галаву не прыходзіла. Па меры таго, як першабытная чысціня залатога веку пачала каламуціцца, з'явіліся гены, як ужо згадвалася, выдумалі навукі і мастацтвы. Праўда, спачатку іх было вельмі няшмат, ды і авалодвалі імі зусім нямногія. Але потым халдзеі праз свае прымхі ды грэкі праз сваю ляноту і легкадумнасць значна павялічылі іх колькасць. У выніку навукі зрабіліся сапраўднымі катавальнямі розуму. Цяпер адной граматыкі дастаткова, каб ператварыць чалавечае жыццё ў суцэльную пакуту.

33. Дарэчы, сярод навук найбольш цэняцца тыя, у якіх кожны хоць нешта ды цяміць, а гэта значыць — тыя, што найбольш збліжаюцца з дурасцю. Нездарма пакутуюць ад бяскорміцы тэалагі, мерзнуць ад холаду фізікі, церпяць з’едлівую насмешку астралагі, натыкаюцца на людскую пагардудыялектыкі. А вось медыкі... *Муж-эскулап многіх адзін пераважыць*. Але іпаміж медыкамінайменшвучоныя ды найбольш пралазлівыя і падмазлівыя цэняцца вышэй, нават у венчаносных уладароў. Дый сама медыцына, асабліва ў тым выглядзе, у якім ёю займаецца сёння цэлая зграя лекараў,— нішто іншае, як наскрозь падхалімскае майстэрства дурыць людзей,— акурат, як рыторыка.

Другое месца пасля медыкаў у гэтай іерархіі займаюць кручкатворы-юрысты. Хоць, можа, іх варта паставіць і на першае месца,— сама я рашаць не бяруся, але многія філосафы ў адзін голас насмешліва называюць гэтае рамяство асліным. Дык вось ад такіх аслоў і залежыць рашэнне як самых нязначных, так і самых важнейшых справаў. У выніку гэтыя чарнільныя душы ўвесь час абрастаюць новымі латыфундыямі, а тэалагі, якія спасцігаюць боскія таямніцы, грызучь боб і ўпарта змагаюцца з клапамамі ды вошамі.

Такім чынам, найбольш выгадныя навукі — тыя, якія бліжэй за іншыя сыходзяцца з Дурасцю. Адпаведна і самы шчаслівы чалавек — той, хто не мае да навук ніякага дачынення і кіруецца заўсёды выключна поклічам прыроды. А прырода — яна заўжды дасканалая, хай бы толькі людзі не пераступалі вызначаныя ім межы. Прырода не любіць фальшу, а таму ўсё, што не згвалтавана навукай, развіваецца шчасліва і гарманічна.

34. Дый хіба не відаць кожнаму: сярод усіх жывых стварэнняў лепш за іншых жывецца тым, якія не ведаюць нікай навукі, ані прынука і гадуецца толькі па законах прыроды. Якое цудоўнае і вартае ўхвалы жыццё ў пчол, хоць яны не маюць нават усіх чалавечых пачуццяў. Але які дойдзі збудуе

што-небудзь падобнае да пчаліных сотаў? Якіфілосаф усталюе такую дасканалую рэспубліку? А возьмем каня. Яго пачуццёне надта розняцца з чалавечымі. Таму ён, мусіць, і прывандраваў да людзей іцяпер падзяляе зіміўсе іх нягоды. Каню ўжо сорамна быць пераможаным, на скачках ён аж са скуры вылузваецца, абы толькі прыйсці першым. І на вайне таксама імкнецца да славы, пакуль не зарыецца, паранены, храпай у зямлю, рухнуўшы разам са сваім седаком. Я ўжо не кажу пра цуглі з жалезным зуб'ем, пра калючыя шпоры, канюшні-вязенні, бізун, палку, пута, цяжар вершніка, якога даводзіцца цягаць на хрыбце, — словам, пра ўсю трагедыю рабства, якое добраахвотна ўзвальвае на сябе конь толькі таму, што разам задважным гаспадаром прagne лобую цаной расквітацца з ворагам.

Куды як прывабнейшае ілягчэйшае жыццё ўмушак ды птушак, якія не маюць іншага настаўніка, апроч прыроды. Абы толькі людзіне даймалі іх сваімі пасткамі ды сіламі. Птушкі, напрыклад, трапіўшы ў клетку, досыць хутка авалодваюць гукамі чалавечай мовы, але ўрэшце трацяць праз гэта ўсю сваю першародную прыгажосць і ўвогуле выраджаюцца. Наколькі ж стварэнне прыроды прывабнейшае за ўсякую — няхай майстэрскую, але штучную падробку! Не магу ўстрымацца, каб яшчэ і яшчэ раз не пахваліць пеўня Піфагора, які, пабыўшы філосафам, жанчынай, мужчынам, царом, прасталюдзінам, рыбай, канём, жабай і, калі не памыляюся, нават губкай, урэшце прыйшоў да высновы, што чалавек — найняшчаснейшы сярод усіх іншых істотаў, бо калі іншым стварэнням дастаткова таго, што дадзена ім прыродай, дык чалавек увесь час імкнецца вырвацца змежаўнаканаванага яму існавання.

35. На думку таго ж пеўня, ідыёты стаяць значна вышэй за славурых вучоных. Так Грыл, напрыклад, аказаўся нашмат празорлівейшы за *велемудрага Адyseя*, палічыўшы за лепшае застацца рохкаць у свінарніку, чым цярпець новыя ліхоцці і беды са сваім спадарожнікам. Дый сам Гамэр, прабацька і

зачынальнік усялякай лухты, угэтым, здаецца, са мною згодзен. Ён увесь час называе людзей *бедалагамі, вартымі жалю*. А свайго Адысея, які ёсць нібыта ўзорам чалавечай мудрасці, часцяком называе *гаротнікамі*. Але ні Парысу, ні Аяксу, ні Ахілу такой мянушкі ён не дае. З чаго б гэта яно так? Ці не з таго, што хітры штукар Адысей нічога не робіць, не параіўшыся з Паладай, і ўвесь час нешта надта мудрае, не жадаючы прымаць таго, што яму падказвае прырода?

Найбольш далёкімі ад шчасця сярод смяротных аказваюцца, такім чынам, тыя, хто пражне мудрасці. І няма нічога дзіўнага, што яны аказваюцца дурнямі ўдвай: яны ж забываюць пра наканаваную ім чалавечую долю і мрояць узбіцца да салодкага жыцця несмяротных багоў, ведучы, як тыя гіганты, вайну з прыродай пры дапамозе машын, вынайздзеных іх навукамі. А затое якімі шчасліўцамі бачацца тыя, хто па дурасці і разумнасці амаль не адрозніваецца ад скаціны і не думае ні пра што высокае і недаступнае чалавеку.

Я паспрабую пацвердзіць гэта не ўсякімі там энтымемамі стойкаў, а самымі простымі і грубымі фактамі. Клянуся несмяротнымі багамі: нікому не жывецца так добра, як людзям, якіх у народзе называюць дурнямі, ёлупнямі, асталопамі, абэлтухамі (як прыемна гэтыя прозвішчы лашчаць мой слых!). Можна быць, на ваш розум, тое, што я зараз скажу — абсурдна і пазбаўлена сэнсу. А тым не менш мае словы — жывая праўда! Перадусім адзначу, што названага роду людзі пазбаўлены страху смерці. А страх смерці, клянуся Юпітэрам, — зло незвычайнае! Апроч таго, дурняў ніколі не грызе сумленне, яны не баяцца страшных казачных ценяў, не жахаюцца лемураў і зданяў, не палохаюцца магчымых няшчасцяў і не цешаць сябе надзеяй на будучае багацце. Адным словам, іх не раздзірае тысяча клопатаў, якімі поўніцца нашае жыццё. Дурні не маюць сораму, боязі, амбіцыі, пачуцця любові. Каб ім яшчэ крыху дурасці і каб яны зусім ужо аскацінелі, дык нават грахі іхнія, на думку тэолагаў, грахамі ўжо нельга было б назваць.

Ну, а цяпер, найдурнейшы разумнік, узваж усе клопаты, якія ўдзень і ўначы табе крояць душу, збяры ў адно ўсё, што непакоіць цябе ў жыцці,— і ты зразумееш, ад якой безлічы бедаў я ратую сваіх абэлтухаў. А яшчэ ўлічы, што дурні не толькі самі бесперастанку радуюцца, забаўляюцца, пяюць ды смяюцца, але ж і нясуць уцеху, пацеху, забавы ды смех іншым людзям. Усявышнія багі, відаць, спецыяльна паклапаціліся, каб дурні сваёю няўрымслівай весялосцю разбаўлялі паныласць чалавечага жыцця. Менавіта з гэтай прычыны, хоць увагуле людзі ставяцца адно да аднаго па-рознаму, а дурненькіх на галаву — любяць, ледзь не як сваякоў ці блізкіх. Запрашаюць іх у госці, частуюць, балуюць, песцяць, дапамагаюць ім у бядзе. Дурню дазволена казаць і рабіць усё, што ён хоча, і ніхто не адважыцца чыніць яму крыўды. Нават дзікія звяры, кіруючыся, відаць, нейкім сваім прыродным інстынктам, такіх не чапаюць. Дурні яўна знаходзяцца пад апекай багоў (у першую чаргу, ясная рэч,— падмаёю). Таму іх усе шануюць і паважаюць.

36. Дурні — заўсёдня любімцы вялікіх цароў. Некаторыя ўладары нават трапезнічаюць і прагульваюцца толькі ў атачэнні дурняў. А бывае, уладар не можа вытрымаць без іх і гадзіны. Пустагаловых цары слухаюць ахвотней, чым панурых філосафаў, якіх і кормяць пры двары збольшага дзеля гонару. На маю думку, у гэтым няма ніякай загадкі ці дзіва. Мудрацы, як правіла, нясуць з сабой адзін толькі сум, а часам, заганарыўшыся сваёю вучонасцю, адважваюцца нават апаганіць далікатныя вушы горкаю праўдай! Іншая справа — дурні, ад іх заўжды чуваць толькі жарцікі, кепікі, досціпы, смех,— словам, тое, што і хоча кожны ўладар. Нельга не ўлічваць і тую немалаважную акалічнасць, што дурні могуць быць цалкам шчырыя і праўдзівыя. А што варта ўхвалы больш за праўдзівасць?

Плятон, у сваіх дыялогах цытуе такія Алківіядавы словы: «Праўду пачуць можна толькі ад п'янага ці ад малога». Па сутнасці, аднак, гэтая пахвала прызначаецца мне, бо, згодна з

Эўрыпідам, «*дурань і кажэ дурное*». Што ўдурня на сэрцы, тое напісана і на ілбе і зрываецца з языка. А мудрэц, як зазначае Эўрыпід, — гэта істота аб двух языках. Адзін язык у мудраца гаворыць праўду, а друг — тое, што адпавядае абставінам і часу. Гэты разумнік можа і чорнае ператварыць у белае, яго вусны могуць то астудзіць, як халодны лёд, то апарыць, як гарачы кіпень, ён можа на словах казаць адно, а ў думках хаваць зусім іншае. Таму нават пры ўсёй сваёй раскошы манархі бачацца мне самымі няшчаснымі сярод смяротных, бо не маюць нікога, ад каго можна было б пачуць праўду, і замест сяброў вымушаныя слухаць лісліўцаў. Сёй-той можа мне запярэчыць: «Манархі самі страшацца праўды. Таму яны і пазбягаюць мудрацоў, баючыся, каб сярод іх не знайшоўся вальнадумец, які прывык казаць рэчы больш праўдзівыя, чым прыемныя». Яно, па сутнасці, так. Царам ненавісная праўда. Але з маімі кепамі й блазнамі я краі цікава, што ад іх з прыемнасцю слухаюць не толькі праўду, але і сапраўдныя папрокі. Каб такое прагучала з вуснаў мудраца, ён мог бы паплаціцца і галавою. А звуснаў прыдурка тое самае выказванне гучыць міла і выклікае адно захапленне. Праўда — рэч сама па сабе забаўная і прывабная, калі, вядома, у ёй няма ніякае крыўды. Але ўменне казаць праўду, нікога не абражаючы, багі далі адным толькі дурням.

Вось і жанчынам часцей падабаюцца мужыкі гэтай пароды, бо па сваёй натуры яны больш схільныя да забаў і пацехі. І да чаго б не дайшло ў тасункх жанчын з гэтымі дурнямі (а парой даходзіць і да вельмі сур'ёзнага), усё гэта суправаджаецца жартамі ды вясёлай гульнію. Далібог, слабы пол незвычайна здатны на выдумку, асабліва калі трэба прыкрыць свае шашні.

37. Але вернемся зноў да шчаслівасці дурняў. Пражыўшы бесклапотнае і прыемнае жыццё, якое не атручваў страх ці прадчуванне смерці, яны напраткі трапляюць на прасторы Елісейскіх палёў, каб і там пацяшаць душы праведнікаў, якія нудзяцца ад бяздзеянасці і гультайства.

А цяпер давайце параўнаем з лёсам любога прыдурка лёс мудраца. Уявіце сабе чалавека, які ўсё дзяцінства і маладосць патраціў на вывучэнне навук, які змарнаваў лепшую частку жыцця на бяссонныя ночы, штодзённыя намаганні цяжкую працу, а тады, так і не атрымаўшы ад жыцця хоць якой-небудзь асалоды, ва ўсім і заўсёды ашчадны, бедны, сумны, пануры, сам з сабою суровы і строгі, а іншым – непрыемны і ненавісны; бледны, худы, хворы, падслепаваты, заўчасна пастарэлы і палысёлы, без пары адыходзіць ён на той свет. Дый ці так важна, калі ён адыходзіць? Чалавек, фактычна, так зусім і не жыў! Вось вам характэрны вобраз мудраца.

38. Але мне зноў ужо квакаюць у вушы *стаічныя жабы*: «Нічога горшага за вар'яцтва няма! А беспрасветная дурасць – гэта амаль вар'яцтва, дый не амаль, а якраз самае сапраўднае вар'яцтва і ёсць! Бо што такое вар'яцтва, калі не блуканне і блытаніна ў думках?» Але яны самі тут усё блытаюць ад пачатку і да канца. Паспрабуем здапамагаю добразычлівых Муз абвергнуць гэты іх сілагізм.

Калісьці Сакрат у Плятона, рассекшы на дзве часткі Вэнэру, атрымаў з яе дзвюх Вэнэр, а з аднаго распалавіненага Купідона зрабіў два Купідоны. Так і гэтым дыялектыкам з усёю іх хітрасцю і дасціпнасцю трэба адрозніваць адно вар'яцтва ад другога, калі толькі яны самі ўжо не звіхнуліся. Бо не ўсякае вар'яцтва згубнае. Іначай не сказаў бы Гарацый: «Мо ачмурыла мяне так любасе сэрцу вар'яцтва?» Дый Плятон не лічыў бы трызненне паэтаў, прарокаў ды закаханых найвышэйшымі дабротамі жыцця. І прадракальніца не назвала б Энэеў мужны ўчынак шаленствам.

Ёсць два віды вар'яцтва. Адно насылаюць з апраметнай жахлівых мсцівіцы. Яны ўкладаюць у грудзі смяротным ядавітае гадаўе, напаўняюць іх сэрцы то ваяўнічым свербам, то неспатольнаю прагай золата, то ганейнай і забароннай любоўю, то штурхаюць іх да бацьказабойства, кровазмяшэння,

святатацтва ці якога-небудзь яшчэ такога паскудства. Або могуць ганяцца за злачыннай ці пакаяльнай душой і цкаваць яе фурыямі ды жудаснымі паходнямі.

Другі від вар'яцтва істотна адрозніваецца ад першага, бо даруецца мною і ўяўляе сабой рэч вельмі прывабную. Такое вар'яцтва сыходзіць на чалавека тады, калі своеасаблівая хіба розуму вызваляе яго душу ад пакутлівых клопатаў і поўніць яе чароўнымі салодкімі пачуццямі. Такую хібу марыў мець і Цыцэрон, які пісаў у сваім лісце Атыку, што вельмі хацеў бы не заўважаць той безлічы няшчасцяў, якія вакол здараюцца. А ці такім ужо шаленцам быў той дзівак-аргівянін, усё шаленства якога заключалася ў тым, што ён цэлымі днямі сядзеў адзін у тэатры, смеючыся, радуючыся ды пляскаючы ў ладкі, быццам перад ім паказваюць цудоўную трагедыю? У астатнім жыцці ён паводзіўсябе абсалютна разумна і натуральна:

«Жыў, працаваў, як усе. Быў жаданым у коле сяброўскім.

Жонку сваю шанаваў, дараваць мог рабу ліхадзейства

І за бутэлькай віна не бязуліў і клёпкіне траціў».

А калі спагадлівыя родзічы рознымі зёлкамі вылечылі яго ад хваробы, ён, прыйшоўшы ў сябе, так заявіў сваім дабрадзеям:

«... не паратунак прынеслі вы мне, а пагібель,

Звеўшы дашчэнтку пачуццяў маіх асалоду і сілай

Розум пазбавіўшы мой настолькі прыемных аблудаў».

І ён меўрацыю. Памыліліся лекары: лепш бы ім самім было палячыцца. А то знайшлі хваробу! Выганяць лекамі такое прыемнае і салодкае шаленства!

Але мы пакуль не вызначылі, ці можна называць вар'яцтвам любую хібу розуму ці хібу пачуццяў. Калі, скажам, падслепаваты глядзіць на мула, а яму здаецца, што гэта асёл, або калі нейкі тып хваліць бяздарны верш, уносячы яго аж да нябёсаў, дык гэта яшчэ не вар'яцтва. А калі чалавек памыляецца не толькі ў пачуццях, але і ў думках, і прычым не выпадкам, а пастаянна, і калі гэта яўна пярэчыць таму, як тое самае ўспрымаюць іншыя, вось тады ўжо гавораць, што ён з'ехаў з глузду. Гэта справядліва,

калі нехта будзе ўспрымаць крык асла як сімфонію ці калі бядняк самага нізкага паходжання раптам пачне лічыць сябе Крозам, царом лідыйскім. Часцяком такое шаленства спалучаецца з весялосцю, дорачы ўдеху і самому вар'яту, і тым, хто глядзіць на яго збоку, застаючыся пры поўным розуме. І такі від вар'яцтва, дарэчы, распаўсюджаны значна шырэй, чым прынята думаць. Куды ні зірні, адзін шаленец пацяшаецца з другога, і абодвум весела, прычым большы вар'ят, як правіла, нашмат мацней высмейвае меншага.

39. На маё меркаванне, іначай кажучы — на меркаванне Дурасці, шчаслівейшы той, хто болей шалее. Абы ў яго быў той від вар'яцтва, якое ўласціва мне. І такіх вар'ятаў развялося ўжо столькі, што я не ведаю нават, ці знойдзецца хоць адзін чалавек, які быў бы заўсёды разважны і ніколі б не дзівачыў. Але дзівацтвы бываюць розныя. Напрыклад, калі муж глядзіць на гарбуз і лічыць яго за жонку, дык такога прыдурка, вядома, усе назавуць вар'ятам — таму што гэта рэдкі выпадак. А калі другі дзеліць уласную жонку на многімі іншымі, ды пры гэтым яшчэ клянецца-бжыцца, што яна адданейшая за Пэнэлопу, і вельмі радуецца сваёй аблудзе, дык такога вар'ятам ніхто назваць не падумае — таму што агульнавядома, што многія мужы паводзяць сябе не іначай.

Да гэтай самай пароды вар'ятаў належаць і людзі, гатовыя дзеля палявання плюнуць на ўсё на свеце. Яны запэўніваюць, што пры гуках паляўнічага рога і яхання выклаў адчуваюць найвышэйшае шчасце. Мабыць, і сабачыя каўляхі пахнуць ім дынамонам! А з якой асалодай яны разбіраюць здабычу! Трыбушыць бараноў і быкоў — гэта справа простага люду. А вось абяліць тушу забітага звера дазволена толькі высакароднаму! І вось, скінуўшы долу шапку, уклечыўшы, узяўшы ў рукі не абы-які, а толькі адмыслова прызначаны дзеля такой справы меч, знатны муж урачыстымі і дакладнымі рухамі пачынае паслядоўна адсякаць члены ўстрога вызначаным парадку, нібыта выконвае нейкі культавы рытуал. А маўклівы

натоўп вакол назірае за цырымоніяй, нібы ўпершыню дзівячыся на такое відовішча, хоць усе бачылі яго ўжо сотню разоў. Калі ж каму пашчасціць яшчэ і пакаштаваць кавалачак свежаніны — той ужо лічыць, што ледзьве не далучыўся да найвышэйшай знаці. Але ўвыніку такога няспыннага палявання ды паядання звяроўпалляўнічыя самі ператвараюцца амаль у звяр'ё, хоць пры гэтым упэўненыя, што ўжо яны жывуць — сапраўды па-царску.

Блізка да гэтых стаяць тыя вар'яты, якіх точыць неспатольны сверб будаваць і перабудоўваць. Круглае яны перарабляюць у квадратнае, квадратнае — у круглае, і так без канца і без меры. Урэшце гэтыя гора-будаўнікі даводзяць сябе да такой галечы, што застаюцца зусім без даху над галавой і без пражытку. Ну і той бяды! Затое некалькі гадоў яны пацешыліся ўлюбёнаю справай, ніўчым сабе не адмаўляючы!

Ёсць яшчэ прыдуркі, якія таксама не далёка адышлі ад папярэдніх: гэтыя пры дапамозе найноўшых, неведомых дагэтуль навук ажно прагнуць перайначыць прыроду рэчаў і ўвесь час ганяюцца за нейкай пятаю сутнасцю, шукаючы яе на зямлі і на моры. Салодкая надзея вабіць іх так моцна, што яны не шкадуюць ні сілы, ні сродкаў, безупынку выдумляюць нейкія новыя дзівацтвы і з радасцю тлумяць сабе галаву самападманам. Неўзабаве яны трацяць усё да такой ступені, што не маюць гарэлага шэлег, каб адрамантаваць печ. Тым не менш яны па-ранейшаму сняць ружовыя сны ды яшчэ па магчымасці падбухторваюць іншых на такое самае шчасце. Нават калі ў іх знікае ўсякая надзея чаго-небудзь дабіцца, яны суцяшаюць сябе такім вольным дзейным афарызмам:

«Імкнення да вялікай мэты — ужо аднаго дастаткова».

Пры гэтым яны наракаюць на хуткаплыннасць жыцця, якога, маўляў, не хапіла, каб здзейсніць іх велічныя задумы.

Я крыху сумняваюся, ці можна дапусціць да нашага кола аматараў гульні ў цырк? Забава ж па сваёй сутнасці — поўнае глупства, смеху вартае. І некаторыя гульцы так да яе прывязаныя, што ледзь пачуюць грукаценне касцяшак, як у іх

і сэрца пачынае ўжо само грукаець і з грудзей выскакваць. Прывабленыя панадным спадзяваннем на выйгрыш, яны зусім караблём сваіх скарбаў налятаюць на касцяныя скалы — не менш страшныя за скалы Малей — ідуць на дно. Вынырнуўшы амаль голыя, яны гатовыя ўжо ашукаць кожнага, апроч хіба толькі былых сваіх пераможцаў, перад якімі не жадаюць страчваць годнасць. Нават стаўшы старымі дзядамі, пачапіўшы акуляры на падслепаватыя вочы, яны па-ранейшаму гуляюць у тыя самыя гульні. У таго дзеда вунь ужо скруціла хіраграю пальцы, а ён наймае сабе памагатага, каб той кідаў за яго цырку. Сапраўды, прыемны гэта занятак — гульня. Але ж часта такая забава пераходзіць у раз'юшанасць, а гэта падуладна ўжо не мне, а фурыям.

40. Затое ўжо аматары пабалбатаць пра ўсякія неверагодныя цуды і чарадзеіствы — гэтыя, безумоўна, выпечаны з нашага цеста. Яны проста нястомна сыплюць байкамі пра здані, лемураў, лярваў, насельнікаў апраметнай і іншую падобную нечысць. І чым далей гэтыя байкі ад праўды, тым ахвотней ім вераць і тым больш яны цешаць слых. Такія небыліцы не толькі разганяюць нуду жыцця — некаторыя ад іх маюць і выгаду, асабліва святары ды вулічныя пустабрэхі. У блізкім сваяцтве з цудабаямі знаходзяцца цудаверы. Сярод гэтых кожны носіцца з якой-небудзь дурной, але ж дужа прыемнаю прымхай. Адны ўпэўненыя, што дастаткова чалавеку паглядзець на драўляную фігурку ці ікону Паліфема-Хрыстафора, — і смерць у той дзень яму ўжо не пагражае, другія — што варта ваяру перад паходам прачытаць малітву, укленьціўшы перад статуяй св. Варвары, — і ён вернецца з вайны жывы і здаровы, трэція — што, ставячы ў пэўныя дні пэўныя свечкі св. Эразму, неўзабаве можна забагацець. А са св. Георгія гэтыя цудаверы зрабілі сабе новага Іпаліта ці Геракла і ледзьве не моляцца на яго нага скакуна, якога багаветна пакрылі гунькай з кутасікамі. Стараючыся ўбіцца ў ласку святому, яны ўлешчваюць яго

незлічонымі падарункамі да яго медным шаломам часам клянцця нават кароль. А што казаць пра злачынцаў? Сярод іх многія цешаць сябе надзеяй, што, накупляўшы так званых індальгенцыяў, яны тым самым выкупілі свае грахі, — і вось яны пачынаюць вылічваць, колькі стагоддзяў, гадоў, месяцаў, дзён і гадзін ім давядзецца правесці ў Чыстыцы. І разлік гэты настолькі дакладны, бясхібны й беспамылковы, нібы яны робяць яго з дапамогай якой-небудзь клепсідры ці матэматычных табліцаў. А што казаць таксама пра аматараў рознае варажбы, амулетаў і магических замоваў, прыдуманых якім-небудзь прайдзісветам, каб пацешыцца з іншых ці злупіць грошай? З дапамогай такога кшталту лухты гэтыя нябогі спадзяюцца здабыць багацце, пашану, дастатак, уцехі, квітнеючае здароўе, доўгае жыццё, неўвядальную старасць, ну і ўрэшце — цёплае месца на небе дзе-небудзь бліжэй да Хрыста. Толькі трапіць на гэтае неба ім хацелася б як мага пазней, а спачатку яны прагнуць удосталь насыціцца асалодамі зямнога жыцця, за якія ўчапіліся мёртвай хваткаю, і па сваёй волі паслабляць яе не жадаюць. Згадаем тут яшчэ і купца, суддзю, воіна. Ахвяраваўшы ўсяго адзін грошык з нарабаваных багаццяў, яны ўжо думалі, што ачысціліся ад ўсёй брыды, якую дазвалялі сабе ў жыцці, — ад клятваадступніцтва, разбэшчанасці, п'янства, звадаў, забойстваў, падману, вераломства, здрады. І цяпер кожны з іх лічыць, што ў праве распачаць кола гэтай сваёй гнюснасці нанова.

А ці можна быць дурнейшым, — ці, дакладней, шчаслівейшым, — за тых дзівакоў, якія, чытаючы па сем святых псалмаў штодзень, спадзяюцца дзякуючы гэтаму дасягнуць вечнага шчасця? Кажуць, што пра магических вершыкі нібыта шапнуў св. Бэрнард у нейкі красамоўны дэман. Можна, яно і так, але ж той гора-дэман быў хутчэй легкадумны, чым кемны, бо сам даў маху і стаў ахвярай сваёй жа хітрасці. Ды ўсё гэта такое глупства, што нават мне робіцца сорамна, але вось у такую лухту аднолькава вераць і прасталюдзіны, і царкоўныя

прапаведнікі.

Не меншая дурасць — абавязкова мець ужожным раёне свайго адмысловага святога з асабіста яму належнымі ўшанаваннямі і выключна яму ўласцівымі здольнасцямі: адзін, напрыклад, будзе лячыць ад зубной болі, другі — умела дапамагаць парадзіхам, трэці — спрыяць вяртанню ўкрадзенага. Гэты ўратае пры караблекрушэнні, а той будзе надзейна ахоўваць статкі. Ну, і з астатнімі тое самае і ў такім самым духу. Ды ўсіх і не пералічыш. А ёсць і святыя, здольныя ўратаваць адразу ад некалькіх нягодаў. Асабліва шмат можа святая Багародзіца, якую ўнародзе шануюць нават больш за сына.

41. Але ж ад святых людзі хочуць здзяйсненняў, якія ўрэшце так ці іначай звязаныя з дурасцю. Сярод усяго таго дзякла, якім у некаторых храмах аздоблення ўсе сцены ажно да столі, вы не ўбачыце дароўці ахвяраванняў за тое, што чалавек пазбавіўся ад дурноты ці стаў хоць крыху разумнейшы за даўбешку. Адзін тануў, ды раптам выплыў. Другога працялі на вайне кап'ём, а ён выжыў. Трэці мужа і ўдала задаў драпака з поля бою, тым часам як іншыя працягвалі змагацца. Чацвёртага асудзілі на шыбеніцу, але з дапамогай нейкага святога, зладзейскага заступніка і дружбака, вяроччына ў яго на шыі парвалася, і шыбенік цяпер зноў палягчае занадта важкія кашалі багаццяў. Пяты — злачынца, — праламаўшы сцяну ў вязніцы, уцёк на волю. Шосты захварэў на ліхаманку ды на злосць свайму лекару хутка ўзяў ды ачуняў. Сёмы выжлукціў атручанае жонкай пітво, а тое аказалася яму не ядам, а толькі, як добрыя лекі, прачысціла страўнік, што, праўда, не надта парадавала жонку, якой зелле каштавала грошай. У восьмага перакуліўся вазок, але коні, на шчасце, потым самі вярнуліся дамоў цэлыя ды здаровыя. Дзевятаму на галаву знянацку абвалілася столь, а яго і не зачпіла. Дзесяты, юрлівец, быў нечакана заспеты мужам, але блазну пашанцавала ўдзячы. Аднак ніхто не дзякуе, што яму ўдалося вырвацца з абдымкаў дурасці.

Невуцтва – настолькі прыемная асалода, што смяротныя ніколі і ніза што не адмовяцца ад Моры. Але нашто я буду паглыбляцца ў гэтае мора прымхаў?

Нават калі б у мяне языкоў і ратоў была сотня,

Нават каб мела прытым я сто глотак магутных жалезных,

Дык і тады не назваць мне ўсіх дураццяў розных формы.

Усё жыццё ў хрысціян перапоўненае такой вось бязглуздыцай, а светары ахвотна прымаюць яе і падтрымліваюць, бо добра ведаюць: яна множыць іхні прыбытак. Уявіце: што, каб раптам паявіўся мудрэц, які пачаў бы прапаведаваць: «Жыві заўжды праведна, і не загінеш. Далучы да ахвяраванай табою лепты нянавісць да зладзейства, горкія слёзы, начныя ідзённыя маленні, пасты – словам, перамяні ўвесь свой лад жыцця, і ты атрымаеш адпушчэнне грахоў. І табою будзе апекавацца вось гэты святы пры ўмове, што ты пачнеш жыць так, як ён».

Калі б сапраўды паявіўся мудрэц, які пачаў бы чытаць гэту ці падобную пропаведзь, о, колькі б ён адняў у людзей шчасця і якое душэўнае замяшанне пасеяў бы ў асяроддзі смяротных!

Да нашай зборні належаць і тыя, хто яшчэ пры жыцці вельмі клапаціцца аб урачыстасці свайго пахавання. Яны самі падрабязна ўсё размяркоўваюць і вырашаюць, колькі павінна быць паходняў, колькі пеўчых, колькі плакальшчыц, колькі вулічных разявак, быццам нябожчыку раптам вернецца пачуццё, і ён зможа паглядзець на свае хаўтуры ці згарыць ад сораму, калі яго цела закапаюць у зямлю без пампезнага ўшанавання. Далібог, сваімі клопатамі гэтыя людзі нагадваюць хутчэй эдылаў, абраных, каб наладзіць якое-небудзь народнае гульбішча ці застолле.

42. Як бы я ні спяшалася, а ўсё-ткі не магу не сказаць хоць некалькі словаў пра тых, хто, нічым не адрозніваючыся ад апошняга прасталюдзіна, тым не менш вхваляецца сваім пустым знатным тытулам. Адзін нібыта вядзе свой родад Энэя, другі – ад Брута, трэці – ад Артура. Яны паўсюдна выстаўляюць на паказ

скульптурныя і жывапісныя выявы сваіх продкаў, пералічваюць прадзедаў і прапрадзедаў, прыгадваюць старадаўнія радзінныя імёны, хоць самі не вельмі адрозніваюцца ад тых бязмоўных балванаў, якімі так хваляцца. Зрэшты, нашто пісаць пра ўвесь гэты статак — дзякуючы Філаўтыі высакародныя нашчадкі пачуваюць сябе проста цудоўна. Але ж яшчэ хапае і дурняў, гатовых шанаваць гэтае племянное быдла, нібыта багоў.

Дый нашто ўвогуле я апісваю тут разнастайныя гатункі балванаў? Пры садзейнічанні Філаўтыі гэтыя дурні ва ўсіх галінах і растуць вельмі спорна. Бывае, дурань — брыдчэйшы за малпу, а ўяўляе сябе Нірээм. Другі ледзь правядзе з дапамогаю цыркуля тры крывуліны, а ўжо лічыць сябе Эўклідам. З гэтага музыкант — што з асла лірнік, той спявае не лепш за курыцу, якую топча певень, а вунь — таксама думае, што ён выліты Гэрмаген. А ёсць яшчэ адзін, вельмі прыемны гатунак вар'яцтва, — калі гаспадар хваліцца талентамі слуг быццам сваімі ўласнымі дараваннямі. Такім вар'ятам быў, напрыклад, не менш як двойчы шчаслівы багацей, якога згадаў Сэнэка. Калі гэты шчаслівец браўся распавядаць якую-небудзь гісторыю, побач заўсёды стаялі слугі, якія падказвалі ўсё, што ён сам забыў, і хоць з гадамі ён стаў зусім лядашчы і драхлы, так што нават ледзьве ногі цягаў, але не баяўся ўдзельнічаць у палачных баях, спадзеючыся, вядома, на сілу сваіх прыгонных дзецюкоў.

А ці варта тут згадаць служак высокіх мастацтваў? З Філаўтыяй яны ўсе настолькі блізкія, што некаторы ахвотней адмовіцца ад бацькавай спадчыны, чым паменшыць прэтэнзіі на сваю таленавітасць. Асабліва вылучаюцца ў гэтым акторы, спевакі, прамоўцы, паэты, і хто большы бездар, той паводзіць сябе з большым нахабствам: сам сабою любуецца, паказушна хваліцца і напышліва фанабэрыцца. Але як кажа народная прымаўка: «Сарока сароку бачыць здалёку». Таму і колькасць паклоннікаў у бездара павялічваецца адпаведна велічыні яго дурасці. Самая нікчэмная няздара выклікае і найбольшае

захапленне ўнатоўпу, бо, як ужо адзначалася, пераважнае мноства людзей ачмураныя Дурасцю. Невук падабаецца не толькі сабе, але і сваім пабрацімам. Дык навошта яму сапраўдная вучонасць, якая здабываецца дарагімі высілкамі? Апроч таго, вучонасць спараджае абачлівасць і нерашучасць, а галоўнае – асалоду ў ёй знаходзіць зусім мізэрная жменька людзей.

43. Але прырода надзяліла *Філаўтыя* не толькі асобных людзей, але і цэлыя нацыі і дзяржавы. Акурат з гэтай прычыны брытанцы выстаўляюць свае прэтэнзіі на ўласцівую, маўляў, толькі ім цалесную прыгажосць, музычнасць і шчодрую гасціннасць. Шатландцы цешацца сваёю высакароднасцю, блізім сваяцтвам з каралеўскім родам, а таксама дыялектычным ладам мыслення. Французы прыўласцілі сабе прырытэт у галантным абыходжанні, а парызжане лічаць, што толькі яны – найбольш дасведчаныя тэолагі. Італьянцы ўпэўненыя, што з'яўляюцца непераўзідзенымі майстрамі прыгожага пісьменства і красамоўства і, пагалоўна ўпываючыся салодкімі мроямі аб сваёй дасканаласці, на ўсіх астатніх смяротных глядзяць, як на варвараў. Але нават сярод іх прышынства трымаюць рымляне, якія дагэтуль сняць прыемныя сны аб старажытным Рыме. Венецыянцы шчаслівыя ўсведамленнем знатнасці свайго паходжання. Грэкі абвяшчаюць сябе стваральнікамі ўсіх навук і нашчадкамі славурых герояў антычнасці. Туркі, гэтак зборышча варвараў, выхваляюцца сваёю рэлігіяй і высмейваюць хрысціян за іх прымхі. Але яшчэ больш цешацца сваёй рэлігіяй іўдзеі, якія дагэтуль упарта чакаюць Месію ізубамі трымаюцца за Майсея. Іспанцы нікому не хочуць саступаць ратную славу. А немцы вельмі ганарацца высокім ростам і пазнаннем сакрэтаў магіі.

44. Не буду прыводзіць яшчэ факты. Думаю, вы і так ужо бачыце, колькі асалоды прыносіць кожнаму чалавеку паасобку ўсім людзям разам *Філаўтыя*, да якой, між іншым, вельмі падобная

яе сястра Ліслівасць. Урэшце *Філайтыя* і ёсць ліслівасць, толькі перад самім сабой. А калі будзеш ліслівіць перад іншымі, дык гэта ўжо — *Калакія*. У нашыя дні ліслівасць і падхалімства ганяць, але ж ганяць іх людзі, для якіх словы значаць больш, чым тое, што гэтыя словы абазначаюць. Лічаць таксама, што ліслівасць несумяшчальная звернасцю. Аднак паводзіны жывёлаў пераконваюць нас у адваротным. Хто параўнаецца ў ліслівасці і вернасці з сабакам? А хто робіцца чалавеку сябрам прасцей, чым ласкавая вавёрка? Можна, з людзьмі лепш ужываюцца драпежныя львы, лютыя тыгры ці злосныя леапарды? Ёсць, праўда, і шкодны гатунак ліслівасці. З яго дапамогай каварныя лісліўцы могуць загнаць якога-небудзь бедлага проста ўмагілу. Але ж мая *Калакія* вядзе сваё паходжанне аддабрынішчырасці і вельмі блізка суседзіць з дабрадзеянасцю. Яна несумяшчальная з панурасцю ці суровасцю, якія, па словах Гарацыя, «інесугучныя, і гнятлівыя». *Калакія* ўзбадэргае ўпалых духам, разганяе сум замаркочаных, падтрымлівае кволых, раскатургае знямелых, падывае хворых, улагоджвае раз'юшаных, мірыць закаханых і, замірыўшы, забяспечвае іх паяднанасць. Яна заахочвае да вучобы маладых, забаўляе старых, тактоўна падвыглядае пахвалы, дае парад і павучэнні князям. *Калакія* робіць усё, каб чалавек мацней падабаўся сабе і вышэй цаніў сваю асобу. Для ўласнага шчасця гэта самае галоўнае. Прыгадаем, як старанна два мулы пачэсваюць адзін аднаму спіны. А сярод людзей дасягненню той самай мэты ўвялікай ступені служыць красамоўства, у яшчэ большай — медыцына, а болей за ўсё — паэзія. Ліслівасць — гэта мёд і закраса ва ўсіх дачыненнях паміж людзьмі.

45. «Але жыць упадмане — гэта няшчасце», — запярэчаць мне. А па-мойму, найбольшае няшчасце якраз у тым, калі жывеш без падману. Самыя вялікія кепы — тыя, хто лічыць, быццам шчасце ляжыць у самах рэчах, тым часам як шчасце чалавека залежыць ад таго, як ён успрымае тую ці іншую рэч. Людзі жывуць сярод такой безлічы ўсякага рознага, што дакладна разабрацца ва

ўсім гэтым ніяк немагчыма. Гэта пацвярджаюць і мае акадэмікі, самыя сціплыя і разважныя сярод усіх філосафаў. А калінешта і ўдаецца пазнаць, дык гэта нярэдка толькі псуе асалоду жыцця. Дый галава ў чалавека створаная так, што горнецца больш да фальшу, чым да праўды. Хто хоча мець наглядныя, фактычныя довады, няхай наведае храмы або іншыя зборні. Там людзі дрэмлюць, пазяхаюць, нудзяцца, калі гаворка ідзе пра нешта сур'ёзнае. Варта гарлапану (прабачце, я хацела сказаць – аратару) прыгадаць якую бабуліну казачку (што бывае часта), як усе адразу абуджаюцца, натапырваюць вушы, разяўляюць рот. Такія ж адносіны і да святых. Чым больш казачная і паэтычная показка аб святым угодніку, тым старанней ушаноўваюць яго вернікі. Так, Георгія, Хрыстафора, Варвару праслаўляюць нашмат гаварлівей, чым Пятра, Паўла ці нават Хрыста. Ды тут не месца для падобнай размовы.

Дасягненне шчасця ў сваім уяўленні чалавеку абыходзіцца значна прасцей, чым авалоданне рэччу, хоць бы й такой малой вартасці, як граматыка, якая патрабуе вялікай працы. А вось уяўленне ўтвараецца вельмі лёгка. Для шчасця многім яго хапае ўдосталь і згакам. Вось прыклады. Адзін уплятае тухлую вяндліну, а другі наватейнага пахутрываць не змог бы. Дык хіба далёкі ад шчасця першы, калітая вяндліна яму здаецца амброзіяй? І наадварот, калі чалавека верне ад асятрыны, хіба ён можа атрымаць асалоду ад такога ласунку? А калі закаханы муж лічыць сваю пачварную жонку саперніцаю Вэнэры, ці гэта для яго не тое самае, што мець сапраўдную красуню? Ці вось чалавек разглядае палатно нейкага пэчкаля і ў захапленні верыць, што перад ім карціна Апэlesa або Зэўксіда. Хіба ён не шчаслівейшы за таго разумніка, які, за вялікія грошы купіўшы творы гэтых мастакоў, адчувае, можа быць, куды меншае задавальненне ад свайго набутку? Адзін мой знаёмы, цёзка па прозвішчы, падарыў сваёй нявесце фальшывыя брыльянты. Пустамеля кляўся і бажыўся, што брыльянты не толькі сапраўдныя, але і вельмі дарагія. Дык ці такая ўжо важная яго нарочная сапраўдная якасць дарунка,

калі яна не можа налюбавацца на шклянныя каменьчыкі і захоўвае іх у сваім куфэрку як найкаштоўнейшыя скарбы? А муж і не надта разарыўся, і сваю наўную каханую змог пацешыць. І тая аддзячыла яму любоўю, якую была згодная прадаць толькі па высокай цане.

А што сказаць пра вязняў Плятонавай пячоры, якія бачаць толькі цені ды выявы ўсялякіх рэчаў, але не маюць ніякіх жаданняў і цалкам задаволеныя сваім лёсам? Чым яны адрозніваюцца ад таго мудраца, які выйшаў з пячоры і ўбачыў сапраўдныя рэчы? Калі Лукіянаву Мікілу, які марыў быць багачом, увесь час снілася золата ды іншыя скарбы, што яшчэ яму трэба было для шчасця? Такім чынам, дурні або нічым не адрозніваюцца ад мудрацоў, або адрозніваюцца тым, што пачуваюць сябе значна выгодней. Па-першае, шчасце каштуе ім значна менш, бо ім дастаткова аднаго ўяўлення. А па-другое, яны могуць цешыцца сваім шчасцем, дзялячыся ім з многімі іншымі.

46. Валодаць багаццем, не маючы прыцэля, з якім можна было б падзяліцца ім хоць бы на словах, не прыносіць задавальнення. А хто ж не ведае, як мала на свеце мудрацоў? За доўгія стагоддзі грэкі налічылі іх усяго сем. Дый з тых семярых, клянуся Гераклам, калі іх добра патрэсці, наўрад ці застанецца і палавіна, а то нават і траціна сапраўднага мудраца. Праваліцца мне, калі гэта не так!

Шматлікія пахвалы ўносяцца Вакху. Асабліва яго славяць за тое, што ён здымае з душы цяжкі клопат. Але ж на кароткі час. Ледзь абудзіўся ад пахмелля, і адразу душэўная немач вяртаецца да цябе на белым, як гаворыцца, чацверыку. А мая дабрачыннасць — і больш поўная, і больш дзейсная. Напаўшы розум людзей вечным хмелем, я весялю і забаўляю іх, прытым без усялякага высілку. Я не абдзяляю сваімі дарамі ніводнага смяротнага, тым часам як іншыя багі размяркоўваюць свае шчадроты вельмі нераўнамерна. Не ўсюды родзіць адменнае, далікатнае віно, якое праганяе турботы і ўсяляе надзеі. Далёка

не ўсе атрымліваюць такідар Вэнэры, як прыгажосць. Нямногія надзеленыя красамоўствам, якое дорыць Меркурый. Не ўсім Геракл дапамагае разбагацець. Не кожнаму дае ўладу Гамэраў Юпітэр. Марс надта ўжо часта не хоча пасадзейнічаць уперамозе ніводнаму з двух варагуючых воінстваў. Шмат хто, прыйшоўшы да трыножніка Апалона, адыходзіць ад яго ўпанылым настроі. Без меры бліскае маланкамі сын Сатурна. Фэб сваімі стрэламі зноў і зноў насылае чуму. Нептун болей губіць людзей, чым ратуе. Я ўжо не буду згадваць розных там Вэівісаў, Плутонаў, Атаў, Панаў, Фэбраўды іншых багоў такога кшталту. Толькія Дурасць, з аднолькаваю гатоўнасцю агортаю ўсіх маім дабрадзействам.

47. Я не прагну дароў і ахвяраў, не гневаюся і не патрабую кампенсацыяў, калі ў цырымоніі ўзнікаюць хібы. Я не чыню вэрхалу на небе і на зямлі, калі іншых багоў ласкава запрашаюць пацешыцца духмяным водарам паднашэнняў да мяне пакідаюць дома. Але ж некаторыя багі настолькі прыдзірлівыя, што іх спакайней і бяспечней наогул не заўважаць, чым славіць і ўшаноўваць. Так і сярод людзей некаторыя бываюць настолькі паганяныя і злапомныя, што лепш абысці іх за вярсту, чым вадзіць з імі дружбу.

«Але ж ніхто, – скажучь мне, – не прыносіць ахвяраў Дурасці, ніхто не ставіць ёй храмы». Ды я і сама казалася ўжо гэта. І мяне здзіўляе такая няўдзячнасць. Тым не менш, па сваёй паблажлівасці, я гляджу на ўсё гэта праз пальцы. Дый, урэшце, не хачу я, каб мяне ўшаноўвалі такім чынам. Нашто мне здаліся тыя ладан, мука, парсюк ці казлянятка, калі смяротныя паўсюдна спраўляюць мае рытуалы, цалкам ухваленыя тэолагамі? Хіба што пазайздросціць Дыяне, якую частуюць напоем з чалавечай крыві? Увогуле, я лічу, што кожны, хто не расстаецца са мною ў сэрцы, у думках, ва ў сваім жыцці, аддае мне тым самым сапраўдную боскую пашану. Такое пакланенне святым не часта сустранеш нават у хрысціян. Як шмат людзей, ушаноўваючы святую Багародзіцу, ставяць ёй свечкі нават сярод белага дня, калі

ўтым няма ніякай патрэбы! Але як мала знойдзецца ахвотнікаў наследаваць ёй у цнатлівасці жыцця, у сціпласці і любові да ўсяго нябеснага. А ў гэтым і ёсць сапраўднае пакланенне, якое так даспадобы насельнікам неба.

Дык навошта мне храмы? Я не памылюся, сказаўшы, што ўся зямная куля служыць мне найцудоўнейшым храмам. Пакуль будуць людзі, датуль будуць і ўдзельнікі маіх таёмстваў. Але я не такая дурная, каб дамагацца сабе абразоўды каменных ідалаў. Яны нярэдка маглі б толькі шкодзіць ушанаванню маёй асобы, бо замест бога ёлупні і абэлтухі ўрэшце пачынаюць ушаноўваць яго іконы. Тое самае адбываецца, калі вікарыі выпясняе кюрэ, намеснікам якога ён павінен служыць у прыходзе.

Я думаю, што мне пастаўлена столькі статуёў, колькі ёсць на свеце людзей, бо ўсе яны – воленс-ноленс – ёсць жывое маё ўвасабленне. І няма ўмяне ніякай прычыны зайздросціць іншым багам, якім у пэўныя дні пакланяюцца ўтым ці іншым куточку зямлі: Фэба, напрыклад, ушаноўваюць на Радосе, Вэнэру – на Кіпры, Юнону – у Аргосе, Мінэрву – у Афінах, Юпітэра – на Алімпе, Няптуна – у Тарэнце, Прыапа – у Лампсаку. Мне па ўсім свеце і безупынна прыносяць куды лепшыя ахвяры.

48. Калінехта зvas лічыць, што ўмаіх словах большнахабства, чым праўды, дык няхай паназірае крыху за жыццём смяротных. Яму стане адразу ясна, чым мне абавязаныя і як мяне цэняць людзі – і высокага, і нізкага стану. Не буду разбіраць жыццё кожнага з гэтых станаў – гэта заняло б шмат часу. Скажу толькі пра тых, хто стаіць вышэй, а ўжо зразумець, што ўяўляюць сабой астатнія, вам і самім будзе лёгка. Дый які сэнс прыгадваць тут простанароддзе, якое, і так ясна, цалкам належыць мне? Мала таго, што ў гэтых людзей хоць адбаўляй дурноты на любы густ, дык яны яшчэ кожны дзень выдумляюць усё новыя і новыя яе віды. Каб пасмяяцца з дурняў, не хопіць і тысячы Дэмакрытаў. Я ўжо не кажу, што на тую тысячу Дэмакрытаў спатрэбіўся б яшчэ Дэмакрыт.

Цяжка нават уявіць сабе, колькі смеху, колькі забавы, колькі пацехі прыносяць людзі насельнікам неба. Час адраніцы да поўдня, пакуль цвярозыя, багі звычайна прысвячаюць выслухоўванню розных чалавечых зарокаў і спрэчак. А калі папаўдні глынуць нектару, у іх ужо знікае ахвота займацца сур'ёзнымі справамі, і яны, сеўшы на самай верхатуры неба, нахіляюцца адтуль ды глядзяць, што робяць на зямлі людзі. Божа мой несмяротны, які гэта тэатр, калі розныя дурні пачынаюць сваю валтузню! Сяды-тады і я паседжваю сярод багоўпаэтычнага саслоўя.

Вось адзін мужык сохне па маладзіцы, і чым менш яна яго любіць, тым больш ён у яе закаханы. А другі бярэ шлюб не з жонкай, а з яе пасагам. Адзін сам гандлюе сваёй нявестай, а другі пільнуе за сваёй неадступна, бы раўнівы Аргус. А той угоры і смутку вярзе такую бязглуздыцу і ўчыняе столькі дурноты – ну, выліты артыст, якога нанялі за грошы граць драматычную сцэну! Адзін плача над магілай мачыхі. Другі пхае ў глотку ўсё, што здабудзе, не думаючы, што праз пэўны час яго можа напаткаць голад. А ёсць такія, камуняма большай асалоды, чым лайдачыць і спаць. І такія, хто клапоціцца толькі пра чужое, а пра сваё не дбае зусім. Гэты залезуновыя даўгі, каб аддаць старыя. А той, пазычыўшы грошай, курчыць з сябе багацця, хоць сам на мяжы разарэння. Ці той яшчэ – сам жыве ў нястачы і беднасці, затое лічыць за шчасце, што такім чынам зробіць свайго нашчадка багатым. Адзін упошуках невялікага і няпэўнага скарбуносіцца па ўсіх марах і акіянах, падстаўляючы сябе вятрам і хвалям, і рызыкуе жыццём, якое не купіш ні за якія грошы. А другому дзеля багатай здабычы больш да спадабы ісці на вайну, чым цешыцца спакоем і бяспечнасцю ў сваім доме. Адны, лісліўцы, аж са скуры вылузваюцца, каб убіцца ў давер адзінокім, але грашавітым дзядулькам і такім спосабам завалодаць іхнім багаццем. А другія, блазны, прагнучы разбагацець, набіваюцца ўкаханкі заможным бабулькам. Калі ж такі каханак аказваецца падмануты намечанай ім ахвярай – гэта найлепшая пацеха для

багоў, якія сузіраюць гэтае відовішча зверху.

Але самая дурная і самая паскудная — парода купцоў. Яны займаюцца надзвычай бруднымі справамі і ўжываюць надзвычай нячыстыя сродкі. Яны пастаянна хлусяць, крывадушнічаюць, абкрадваюць, махлююць, падманваюць. І ўсюды лезуць першыя, бо іх пальцы акальцованыя золатам. А ўжо побач святая падхалімная брацця прые гандлярам славу, называючы іх найшаноўнейшымі людзьмі і спадзеючыся, што нейкая частачка прысвоеных тымі багаццяў дастанецца і ёй. Месцамі сноўдаюць піфагарэйцы, якім усё бачыцца настолькі абагуленым, што любую рэч, якая дрэнна ляжыць, яны цягнуць да сябе на котлішча. Цягнуць са спакойным сумленнем, нібы гэта іх спадчына. Ёсць уяўныя багацеі, дакладней, багацеі толькі ў сваіх уласных марках. Яны сняць прыемныя сны, якіх ім удосталь хапае для шчасця. Іншы радуецца, што яго на людзях прымаюць за багацея, хоць дома ён галадуе. Адзін імкнецца хутчэй прамантачыць сваё дабро, а другі праўдай і няпраўдай стараецца павялічыць сваю маёмасць. Той дамагаецца ганаровай пасады, а гэты ляжыць на печы і радуецца жыццю. Многія занятыя бясконцымі судовымі звадамі і наўзахапкі рвуцца ў багаццё суддзю-валаводчыка і яго хаўрусніка-адваката. Вунь якісь мудрагель хоча прапанаваць сваё ноўніцтва, а яшчэ якісь разумнік выношвае нешта грандыёзнае. Сёй-той, пакінуўшы дома жонку і дзяцей, выпраўляецца ў Ерусалім, Рым ці Сант’яга, дзе ў яго няма аніякіх справаў.

Словам, калі, на ўзор Мэніпа, зірнуць на гэтую безупынную чалавечую мітусню з Месяца, можна падумаць, што там, унізе, нейкая процьма камароўцімх, якія сварацца між сабой, ваююць, інтрыгуюць, рабуюць, ашукваюць, распуснічаюць, нараджаюцца, гінуць, паміраюць. Нялёгка нават паверыць, колькі заварух і трагедыяў чыняць і церпяць гэтыя казюркі за вельмі кароткае сваё жыццё. А калі раптам выбухне якая страшная вайна ці пякельная пошасць — яны гінуць цэлымі тысячамі.

49. Але я сама была б найдурнейшая і вартая шматлікіх насмешак Дэмакрыта, калі б захацела пералічыць тут усе глупствы і трызненні простанароддзя. Займуся лепш тымі, хто сярод смяротных лічыцца за мудрацоў і дамагаецца сабе, так бы мовіць, залатой галінкі. Сярод гэтых першае месца займаюць граматыкі — парода людзей, якая была б самай бядачай, самай гаротнай ды яшчэ самай ненавіснай багам, калі б я не закрасіла горыч іх нікчэмнага рамяства слодыччу дурмянай прыправы. Граматыкаўпракляліне *пяццю праклёнамі*, як сказана ўэпіграме, а шасцюстамі. Галодныя, каравыя, яны ўсё жыццё працуюць ў сваіх вучэльнях — я сказала «вучэльнях»? — не, у *думарнях*, ці, дакладней, галаваломнях, або катоўнях. У атачэнні гурмаў дзятвы граматыкі хутка старэюць ад празмернай працы, глухнуць у дзіцячым гаме, чэзнуць і знемагаюць у смуродзе і тхлані. Разам з тым, дзякуючы маёй дабрачыннасці, яны лічаць сябе сярод смяротных бадай што найпершымі. Ім вельмі падабаецца палохаць баязлівых купкі дзяцей грозным абліччам ды суровым голасам, хвастаць гаротных вучняў дубцом, лазінай, бізуном. Кожны з іх лютуе на свой разбэшчаны манер — зусім як той кумскі асёл. Гразь ім здаецца чысцінёй, смурод яны ўспрымаюць як водар маярану, а беспрасветнае рабства здаецца ім панаваннем, якое яны не памяняюць наватна тыранію Фаларыда ці імперыю Дыянісія.

Найболей шчасна граматыкі пачуваюць сябе ад якогаś новага перла сваёй вучонасці. З вялікай пыхай разносяць яны ўсякага там Палемона або Даната, хоць самі забіваюць галовы дзяцей адною бязглуздыцай. Не ведаю, праз якія такія чары гэтым настаўнікам удаецца зрабіць так, каб маткі-дурніцы і бацькі-абэлтухі ўспрымалі іх так, як яны думаюць пра сябе самі. Дадайце сюды радасць, што апаноўвае граматыкаў, калі ў якой-небудзь спархнелай грамаце яны знаходзяць імя радзіцелькі Анхіза, альбо нейкае малавядомае слоўца накшталт «валапас», «сугней», «чмут», альбо выкапаюць пракаветны абломак каменя, аздоблены амаль не чытальнымі літарамі. О, Юпітэр! Колькі тады ўзрушэння,

колькі ўздому, колькі пахвал! Можна падумаць, што гэтыя людзі пакарылі Афрыку ці захапілі Вавілон. Выступаючы таксама са сваімі прэснымі халоднымі вершамі і знаходзячы паклоннікаў, некаторыя граматыкі вераць, што ў іхнія сэрцы перасялілася душа самога Вергілія. Надта пацешным з'яўляецца ўзаемапахваленне, узаемалюбаванне, аслінае ўзаемапахуванне. Але вось нехта зрабіў ляпсус на адно слоўца, і гэты ляпсус заўважыў самы зіркасты граматык. О, Геракл, якія тады пачынаюцца трагедыі, якія баталіі, якія праклёны, якія мацюкі! Хай мяне граматыкі знялюбяць, калі хлушу.

Я знаю аднаго *эрудыта* – грэканіста, лацініста, матэматыка, філосафа, медыка, *карацей, цара навук усіх*, якому стукнуў шосты дзесятак. Закінуўшы астатняе, чалавек ужо дваццаць гадоў карпее і мардуецца над граматыкай і гатовы лічыць сябе шчасліўцам, абы толькі пашанцавала яму пражыць да таго часу, пакуль ён вызначыць дакладна, як адрозніць кожную з васьмі часцін мовы. Ніхто з грэканістаў, ніхто з лаціністаў зрабіць гэта належным чынам пакуль не здолеў. Не іначай, як выбухне вайна, калі нехта злучнік пераблытае з прыслоўем. І ўсё таму, што граматык налічваецца столькі, колькі граматыкаў, а, напэўна, і больш. Мой Альдус выдаў большак пятнаццаць граматык. Сам ён не абмінае ніводнага граматычнага тэксту, утым ліку і самага бяздарнага, самага нікчэмнага. Кожны опус пераверне, ператрасе. Поўны нядобразычлівасці, ён старанна чытае граматычную лухту, бо заўсёды баіцца, што нейкі граматык перахопіць яго славу і загубіць яго шматгадовую працу. Хочаце, называйце такія ўчынкі трызненнем; хочаце, называйце іх дурасцю. Гэта не мае значэння. Галоўнае, каб вы ведалі: маё дабрадзеіства ашчасліўлівае нават найнікчэмнейшую жывёлінку настолькі, што яна не памяняецца сваім лёсам нават з персідскімі царамі.

50. Менша бавязаныя мне паэты, хоць паводле свайго занятку яны ўсё-ткі належаць да майго хаўрусу. Яны, як гаворыцца ў той прымаўцы, свабоднае кодла. Іх намаганні скіраваныя ўвогуле на

тое, каб смешнымі байкамі ды іншай лухтой цешыць вушы дурняў. Самае дзіўнае, што паэты абяцаюць несмяротнасць і боскае жыццё не толькі сабе, але і тым, каго згадваюць у сваіх вершах. З гэтым саслоўем водзяць дружбу пераважна *Філаўтыя* і *Калакія*. Ніхто са смяротных не ўшаноўвае мяне з такой шчырасцю і з такім пастаянствам, як паэты.

Далей аб рытарах. Яны таксама належаць да нашай суполкі, хоць нямала словаблудзяць і водзяць шашні з філосафамі. Пра гэта сведчыць многае. Апроч іншай бязглуздзіцы, яны старанна і шмат пішуць пра ўмельства жартаваць. Нездарма ж адзін з іх — не так ужо важна, хто, — разважаючы аб красамоўстве ў сваім лісце да Гэрэнія, азначаў дурасць як від жарту. А ў Квінтыліяна, найкрасамоўнейшага сярод рытараў, раздзельчык пра смех атрымаўся большы за «Іліяду». Шматчаго прыпісваецца дурасці. У прыватнасці, з дапамогаю зманлівага смеху можна дасягнуць злагады, якой не дамагчыся ніякімі аргументамі. Дый майстэрства смяшыць прысутных рознымі жартамі таксама належыць Дурасці.

З таго ж цеста зробленыя і кнігавыдаўцы, якія прагнуць друкарствам здабыць сабе вечную славу. Яны ўсе павінны быць удзячны мне, асабліва грамадце, што пэцкаюць паперу адной несусвеццай. А вось эрудыты, якія пішуць вучоныя опусы і чакаюць ухвалы ад нешматлікіх знаўцаў, у тым ліку такіх суддзяў, як Персій і Лелій, бачацца мне хутчэй няшчаснымі, чым шчаслівымі. Гэта ж сапраўдная пакута: бедалагіня спынна нешта дадаюць, мяняюць, адымаюць, перастаўляюць, правяць, паказваюць іншым і гадоў праз дзевяць друкуюць, усё яшчэ незадаволеныя. І за тое, што яны карпелі над сваім пісаннем ночамі, за тое, што не спалі (а сон жа самае прыемнае на свеце), за тое, што самаахварна гібелі і марнелі, яны атрымліваюць мізэрную ўзнагароду — пахвалу, выказаную, апроч таго, вельмі нямногімі. Дадайце сюды падарванае здароўе, страчаную прыгажосць, блізарукасць або нават слепату, беднасць, нянавісць, устрыманне ад удых жыцця, раннюю старасць, заўчасную смерць і да таго падобнае. Але ж

сам эрудыт лічыць, што гэтыя пакуты будуць недарэмныя, калі яго пахваліць адзін-другі такі самы падслепаваты дзівак. А мой пісака-дурань стакроць шчаслівейшы. Гэтаму не трэба карпець ночы за працай. Усё, што ўзбрыдзе ўгалаву, усё, што акажацца на кончыку пярэці прысніцца ўсне, ён адразу занатуе, нічым не ахвяруючы, апроч хіба што паперы. Чалавек добра ведае: чым большую ён напіша бязглуздзіцу, тым большая част-ка людзей ці, дакладней, дурняў і невукаў, гэтую бязглуздзіцу ўхваляць. І што з таго, калі якія-небудзь тры эрудыты прачытаюць і асудзяць тую лухту? Што могуць зрабіць галасы нямногіх разумнікаў у агромністым крыклівым натоўпе?

Але яшчэ кемлівейшыя тыя, хто чужое выдае за сваё і крадзе нечую славу, здабытую вялікаю працай. Славакрады разлічваюць, што прынамсі да пары, пакуль выявіцца іх махлярства, яны будуць мець папулярнасць. Варта паглядзець на самазадаволене аблічча плагіятараў, калі нехта іх хваліць і, паказваючы пальцам, кажа: *вунь той — проста унікал*; або калі ў кнігарнях выстаўлены на продаж іхнія кнігі, дзе на кожнай старонцы можна прачытаць іх прозвішча разам з парай імёнаў, пісаных замежнаю мовай, якія гучаць, як чарадзейныя заклінанні. Але, далібог, гэта ўсёго толькі імёны, прытым мала каму вядомыя, калі прыняць пад увагу агромністасць гэтага свету. А ўжо якой мізэрнай жменьцы людзей яны прыйдуцца даспадобы (бо трэба ўлічыць, што нават у невукаў бываюць розныя густы)! Зрэшты, і імёны тыя альбо выдуманыя, альбо ўзятыя з антычных тэкстаў. Вось адзін фанабэрыста называе сябе Тэлемахам, другі — Сфэнэлам ці Лаэрта, трэці — Палікратам, чацвёрты — Фрасімахам. На такой самай падставе можна было б называцца Хамелеонам ці Гарбузом ці на ўзор іншых філосафаў абазначаць сваю асобу ў кнізе літарамі альфа, бэта і гэтак далей. Але пацешней за ўсё выглядаюць поўныя ўзаемнай пахвалы пасланні, вершыкі, панегірыкі, у якіх дурні хваляць дурняў, невукі — невукаў. Адзін дзякуючы другому зрабіўся Алкеем, другі дзякуючы першаму — Калімахам. Гэты, такім самым манерам, узнёсся вышэй за Марка

Тулія, а той стаў большым мудрацом за Платона. Некаторыя зацята шукаюць сабе сапернікаў, каб у спаборніцтве зіміздабыць сабе яшчэ большую славу.

«Так спанталычаны люд разрываюць канцэпцыяў іклы», пакуль ваяры нарэшце не палічаць, што дабіліся поспеху, і не разыдуцца кожны з трыумфальным выглядам пераможцы. Мудрацы смяюцца з іх, як з непрыкаяных. Дый хто будзе аспрэчваць іхнюю дурасць? Але акурат праз маю дабрачыннасць гэтыя дурні жывуць сабе прыпяваючы і сваёй славаю не памяняюцца нават са Сцыпіёнамі. Дарэчы, многія вучоныя мужы, якія так пасмейваюцца ды пацяшаюцца з чужой дурноты, самі не ў меншым даўту перада мною. І яны не могуць не прызнаць гэтага, калі не хочуць аказацца самымі няўдзячнымі са смяротных.

51. Сярод вучоных на першае месца прэтэндуюць юрысты. Ніхто іншы з такім задавальненнем не варочае Сізіфаўкамень, як правазнаўцы. Яны з аднаго дыху назавуць вам паўтысячы з гакам законаў. І не так ужо важна, ці маюць гэтыя нормы дачыненне да справы. Законнікі грукваюць глосы на глосы, судовыя тлумачэнні на судовыя тлумачэнні, у выніку чаго іхняя праца выглядае вельмі складанай. А што нялёгка даецца, тое, маўляў, і высока цэніцца.

Сюды трэба аднесці таксама дыялектыкаў і сафістаў. Гэтае кодла сваім пустазвонствам перазвоніць любую Дадонскую медзь. Кожны з іх перабалабоніць два дзесяткі самых балабоністых баб. Эрэшты, каб дыялектыкі і сафісты заставаліся толькі гаваркія, дык былі б нашмат шчаслівейшыя. Але ж яны яшчэ і сварлівыя, прыгтым настолькі, што ледзьве не зпенай на вуснах сvaraцца празусякую дробязь, нярэдка забываючы ўсваіх звадах пра ісціну. Аднак *Філаўтыя* ашчаслівіла задзіраў, узброіўшы трыма сілагізмамі, і цяпер сілагісты гатовыя змагацца з першым-лепшым супернікам. Галоўнае, каб знайшлася зачэпка. Нават калі ім супрацьпаставіць самога Стэнтора — ітады гэтыя нахабы

выйдуць пераможцамі.

52. З гэтымі суседзяць філосафы, якіх шануюць за бараду і шырокі плашч. Філосафы лічаць знаўцамі толькі сябе, а ўсе астатнія — не большак здані, што сноўдаюць уморакуняведання. Як салодка трызняць барадатыя знаўцы, узводзячы безліч сусветаў, вызначаючы памеры сонца, месяца, зорак, а таксама арбіт, прытым з такою дакладнасцю, быццам вымяраліх уласнаю пядзю ці ніткаю. Безваганна назавуць яны і прычыны маланак, вятроў, зацьменняў і іншых непазнавальных з'яваў. Можна падумаць, што філосафы служаць у маці-прыроды сакратарамі і толькі-толькі вярнуліся з сойму багоў. Прырода напоўніцу пацяшаецца з гэтых асобін, бо ў галаве ў іх няма нічога пэўнага і дакладнага. Яскравым сведчаннем такога бязладдзя — іх сумбурныя звады, звязаныя з абмеркаваннем той ці іншае рэчы. Не маючы па сутнасці ніякіх ведаў, філосафы сцвярджаюць, што ім вядома ўсё, хоць на праўду не здольныя спазнаць нават саміх сябе. Ды што там саміх сябе — можа з прычыны, што многія з іх падслепаватыя, а можа і таму, што іх думкі лунаюць недзе далёка, яны нават яміны цівалуна перад сабою не ўгледзяць. Філосафы даводзяць, што затое іх вачам адкрытыя ідэі, універсаліі, голая формы, першапачатковыя матэрыі, усякія-розныя нештасціды нейкасці. Пры гэтым згаданыя існасці настолькі тонкія, што заўважыць іх, па-мойму, не здолеў бы сам Лінкей. З пагардаю пазіраючы на цёмны люд, усяведы месцяць адно на адно трохкутнікі, акружнасці, квадраты ды іншыя матэматычныя фігуры і атрымліваюць штосьці на кшталт лабірынта. Потым ставяць, быццам шэрагі ваяроў на ратным полі, радкі літараў, паўтарыўшы свае штукі некалькі разоў, туманяць глузды недасведчаным людзям. Ёсць сярод іх і вешчуны, што па зорках прадказваюць будучае і абяцаюць цуды, да якіх і ведзьмакам далёка. І шанцуе ж гэтым прадракальнікам! Яны знаходзяць людзей, якія ўсяму гэтаму вераць.

53. А багасловаў, мусіць, лепш было б абысці маўчаннем, не

чапаць гэтага камарынага імшарышча ды не датыкацца да гэтай ядавітай расліны. Надта ўжо пыхлівая і зласлівая гэта парода! Чаго добрага яшчэ накінуцца на мяне, узброіўшыся сотнямі сваіх канклюдэяў, ды пачнуць патрабаваць, каб я адмовілася ад маіх перакананняў, а калі я не адмоўлюся — адразу назавуць ерэтычкай. Яны ж любяць страшыць гэтымі перунамі кожнага, хто ім не даспадобы. Вось і маё дабрадзеяства яны прызнаюць зусім без ахвоты, хоць абавязаныя мне многім. Ашчасліўленыя *Філаўтый*, яны ўжо лічаць сябе аж на сёмым небе, а на астатніх смяротных пазіраюць з пагардаю, як на нейкае быдла, што поўнае ўгразі, і нават крыху ім спачуваюць. Абставіўшыся цэлым зараснікам магістральных дэфініцыяў, караларыяў, экспліцытных ды імпліцытных прэпазіцыяў, багасловы нарабілі сабе ў ім столькі сховаў, што іх не засіліш і Вулканавым сіллем — яны спрытна выслізнуць адусюль і з дапамогаю сваіх тонкіх адрозненняў ды размежаванняў, новы выдуманых тэрмінаў ды хітрамудрых слоўцаў рассякуць любыя вузлы лягчэй нават, чым Тэнэдоскай сякерай. Яны ператлумачаць на свой капыл самыя глыбокія тааямніцы: адкажуць, паводле якога прынцыпу быў створаны і ўпарадкаваны сусвет; якімі шляхамі на патомства спадае пошасць першароднага граху; якім спосабам, у якой меры і за які час быў запатчкваны Хрыстос ва ўлонні Дзевы; якім чынам у ўхараыстыі трансубстанцыяцыя адбываецца без акцыдэнцыі.

Праўда, да такіх таямніц сцяжынкі ўжо працярабленыя. Але ёсць праблемы, якія, на думку тэолагаў, сапраўды вартыя вялікіх, асвечаных (як кажучь) мужоў! І багасловы адразу абуджаюцца, як толькі на абмеркаванне выносяцца такія пытанні, як: ці мелася пэўнае і канкрэтнае імгненне, у якое адбылося бязгрэшнае зачацце; ці мае Хрыстос больш як адну спадчынную лінію, ці магчыма дапусціць меркаванне, што Бог-айцец узненавідзеў сына; ці мог бы Усявышні ў васобіцца ў Хрысце ў выглядзе жанчыны, чорта, асла, каменя, гарбуза; ці мог бы такі гарбуз чытаць казані, тварыць разнастайныя цуды, а потым быць укрыжаваны; калі б святы Пётра адслужыў абедню ў момант, калі цела Хрыста вісела

яшчэ на крыжы, што ён тады асвятціўбы, і ці можна сказаць, што Хрыстос у той час быў яшчэ чалавекам; ці будзе дазволена есці і піць пасля ўваскрэсення (яны, відаць, ужо загадзя клапацяцца пра пітво і закусь на тым свеце)?

А існуе безліч іншых, яшчэ больш рафінаваных *тонкасцяў*, такіх, скажам, як часавыя адпаведнасці, канцэптуальныя адметнасці, узаемаадноснасці, фармальныя прыкметнасці, і гэтак-далейнасці, і да-таго-падобнасці, угледзець якія не можа ніхто, апроч хіба што Лінкея, здольнага бачыць скрозь непраглядную цемру тое, чаго нідзе няма. Дадамо сюды *гномы*, настолькі *выкручастыя*, што парадоксы стоікаў у параўнанні з імі здадуцца зацяганай агульнавядомай банальшчынай. Так, адна такая гнома сцвярджае, што зашыць бедняку чаравік у нядзелю — злачынства куды большае, чым забіць тысячу чалавек, ці што лепш няхай лясне цэлы свет з усім яго, як той казаў, шалупіннем, чым сказаць хоць слоўца няпраўды.

А разнастайныя па сваіх накірунках схаласты робяць гэтыя вычварныя тонкасці яшчэ вычварнейшымі. Хутчэй знойдзеш выхад з лабірынта, чым выбарашся са схаластычнага нерата рэалістаў, наміналістаў, тамістаў, альбертыстаў, акамістаў, скатыстаў (і тут яшчэ пералічаныя толькі галоўныя). І ва ўсіх у іх столькі вучонасці, столькі хітрамудрасці, што самім апосталам спатрэбіўся б, мо, не святы, а які іншы дух, калі б ім выпала спрацацца з гэтай новай пародай тэолагаў. Вось і Павал, які сваёй чыннасцю даў узор сапраўднае веры, тым не менш, у навуковым сэнсе акрэсліў яе недастаткова, сказаўшы, што «вера ёсць здзяйсненне чаканага і ўпэўненасць у нябачным». І наколькі выбітна ён вылучаўся сваёй міласэрнасцю, настолькі ж нелагічна ён вызначыў акрэсліў яе ўраздзеле трынаццатым свайго «Першага паслання да Карыньянаў». Тое самае і запасталам, якія, вядома, вельмі пабожна служылі еўхарыстыю, але ж, каб у іх спыталіся, у прыватнасці, як у ёй пачынаецца і заканчваецца пераістненне, якім чынам адно і тое самае цела можа быць у некалькіх месцах у адзін і той самы час, у чым розніца паміж цэлам Хрыста на

нябёсах, яго цэлам на крыжы іўтаемстве еўхарыстыі і ў якасці дакладна моманта дбываецца транссубстанцыяцыя, бо словы малітвы, якая яе выклікае, прамаўляюцца пэўны адрэзак часу, — я думаю, іх адказы былі б далёка не такія бездакорныя і выкшталцёныя, як дэфініцыі, што прапануюць скатысты.

Ці яшчэ: апосталы былі знаёмыя з маці Хрыста, але хто з іх так па-філасофску, як нашыя багасловы, растлумачыў, якім чынам яна засталася ахаванаю ад першароднага грэху? А Пётра? Ён атрымаў ключы з рук Таго, хто, ясная рэч, не даверыў бы іх недастойнаму. І тым не менш, не ведаю, разумеў ён сам гэта цiне, але пэўна, што ніколі не здолеў бы дасягнуць такой дасканаласці ў тлумачэннях, як можна валодаць ключамі ад ведаў, не валодаючы самімі ведамі? Дзе толькі каго толькі апосталы ні хрысцілі, але ж так нідзе нікога і не навучыліся, учым заключаецца фармальная, матэрыяльная, дзейсная і канечная прычына хрышчэння, ды і нават ніводным словам не абмовіліся пра яго мінулыя і вечныя ўласцівасці. І яны маліліся, вядома, але ж маліліся ў духу, трымаючыся выключна Евангельскага завету: «Бог ёсць дух, і тыя, хто пакланяецца Яму, павінны пакланяцца ў духу і праўдзе». На апосталаў, мабыць, не сышло адкрыццё, што вобразу, накрэсленаму вугольчыкам на сцяне, належыць пакланяцца так, як і самому Хрысту, абы толькі намаляваны меў два выпрастаныя пальцы, доўгія нястрыжаныя валасы і тры рыскі ў німбе вакол галавы. Дый хто такое здольны спасцігнуць, калі не праседзеў гадкоў гэтак трыццаць шэсць над фізікай ды метафізікай Арыстотэля ды Дунса Скота? Адорвалі апосталы і мілатою, але хто з іх адрозніваў мілату да брачынную ад мілаты да брадзейнай? Настаўлялі яны і на добрыя дзеі, але ж таксама не праводзілі розніцы паміж дабрадзействам дзейсным і дабрадзействам здзейсненым. Яны паўсюль прапаведавалі хрысціянскую любоў, але так і не адасобілі любоў дараваную ад любові набытай, як і не вызначылі, ёсць любоў акцыдэнцый і ці субстанцый, рэччутвораную ці нятвораную. Апосталы асуджалі грэх, але хай мяне заб'юць, калі яны былі здольныя даць граху навуковую дэфініцыю, папярэдне не павучыўшыся як след у

скатыстаў. І ніхто не зможа мяне пераканаць, што Павал, няхай ён і паважаецца ўсімі за сваю непараўнальную вучонасць, не быў бы шматразоў прысаромлены, удзельнічаючы ў сучасных дэбатах, дыспутах, абмеркаваннях радаводаўды іншых, як ён сам называе, слоўных баталях, не будучы абазнаны ва ўсіх іх хітрамудрасцях, бо за яго часам падобныя спрэчкі вяліся даволі прымітыўна і нагадвалі, хутчэй, вясковыя звады, асабліва калі параўнаць іх з большак Хрысіпавымі тонкасцямі нашых магістраў. Але ж нашыя магістры — людзі сціплыя і, знайшоўшы ў выказваннях апосталаў штось не зусім дасканалое, ці не надта вучонае, яны не кідаюцца гэта ахайваць, а проста ператлумачваюць на свой капыл, — гэтым яны, несумненна, праяўляюць павагу да старажытнасці, адначасова, шануюць апостальскае імя. Дый, далі бог, было б несправядліва, патрабаваць ад апосталаў той вучонасці, пра якую яны ніводнага слова не чулі з вуснаў свайго Настаўніка! А вось калі нешта такое раптам сустранецца ў Хрызастома, Васіля ці Героніма, дык нашыя абавязкова мімаходзь адзначаць: «Не прымаецца». Праўда, апосталы і айцы царквы абвяргалі паганскіх філосафаў і іўдзеяў, народ па сваёй натуре вельмі зацяты, але ж з большага яны абвяргалі іх чыннасцю свайго жыцця ды цудамі, чым сілагізмамі, бо тыя ўсё адно не змагі б спасцігнуць нават «Кводлібетум» Скота. А сёння — які паганец, які ерэтык не схіліць адразу голаў пад націскам шматлікіх вытанчаных хітрамудрасцяў? На гэта здольны хіба што абэлтух, які проста не цяміць, пра што яму кажуць, ці нахабнік, гатовы ўсё асвітаць, ці ўзброены такімі самымі выкрутасамі апанент, які зможа змагацца на роўных, але тады іх змаганне будзе нагадваць двубой мага з магам ці бойку двух ваяроў, узброеных аднолькавымі зачараванымі мечамі, якая не дасць ніякага выніку, як і Пэнэлопіна ткацтва. А вось маю думку, дык хрысціяне зрабілі б разумней, калі б замест тых няўклудных кагортаў, якія даўно ўжо не могуць узяць верх ні ў якой вайне, яны паслалі супраць туркаў і сарацынаў сваіх крыклівых скатыстаў, упартых акамістаўды непераможных альбертыстаўразам з усімі сафістамі: тады, я мяркую, яны былі б сведкамі самай чароўнай

бітвы і дагэтуль не бачанай перамогі. Нусапраўды, скажыце мне, хто будзе да такой ступені халодны, каб не запаліцца ад іхніх дасціпнасцяў? Да такой ступені тупалобы, каб не ўзбудзіцца ад іх вастраслоўя? Да такой ступені зоркі, каб нешта ўгледзець у напушчаным імі тумане?

Вам, пэўна, здаецца, што я ўсё гэта кажу ці не дзеля жарту? Што ж, гэта не дзіўна, бо і сярод тэалагаў ёсць людзі, знаёмыя з сапраўднай навукай, і якія прызнаюцца, што іх саміх верне ад такога баламутнага тэалагічнага вычварэнства. Некаторыя пагарджаюць ім, лічачы ці не за блюзерства, бо, на іх погляд, найвялікшае блюзерства якразіёсць – так непачціва гаварыць пра свяшчэнныя таямніцы, якія належыць хутчэй ушаноўваць, чым тлумачыць, так легкадумна пра іх разважаюць, карыстаючыся нейкай і пошлай паганскай аргументацыяй, так нахабна даваць ім свае дэфініцыі і так нізка ганіць веліч боскай тэалогіі сваім словаблудствам ды бязглуздымі думкамі. А між тым нашыя словаблуды шчасліва пляскаюць самі сабе ў ладкі, дзень і ноч займаючыся сваёй салодкай бязглуздзіцай так, што ім не стае часу, нават каб хоць аднойчы раскрыць і пачытаць Евангелле ці пасланні апостала Паўла. Пустасловячы ў сваіх школах, гэтыя лухтавержцы ўпэўненыя, што ўся царква адразу абрынецца без іх сілагістычных падпораў, якія адыгрываюць тую ж ролю, што ўпаэтаў Атлант, які трымае на сваіх плячах небасхіл. А ўжо з якой радасцю яны месяц і перамешваюць на свой капыл Святое Пісанне, бы яно зроблена з цеста, пры гэтым ставячы свае канклюдзіі, падмацаваныя выказваннямі парачкі схаластаў, вышэй нават за Салонавы законы ды папскія дэкрэты; зякой асалодай, уяўляючы сябе за цэнзараў усёй зямной кулі, яны патрабуюць адступіцца ад чаго-кольвечы, што хоць на ёту не супадае з іх экспліцытнымі і імпліцытнымі высновамі, і зякой катэгарычнасцю аракула яны заяўляюць: «Гэта выказванне ўводзіць у спакусу, гэтае – не надта пачцівае, ад гэтага – патыхае ерассю, а гэтае – кепска гучыць». Так што ні хрышчэнне, ні Евангелле, ні Павал, ні Пётра, ні святы Геронім, ні Аўгустын, ні нават «найвялікшы

арыстотэлевец» Тамашне зробіць чалавека хрысціянінам,калі гэтую справу не ўхваляць нашыя бакалаўры. Такое ўжо тонкае ў іх мысленне! Ну хто мог бы падумаць, што, аказваецца, не па-хрысціянску — сцвярджаць, што ўсё адно, маўляў, як казаць: «начны гаршчок смярдзіць» ці «значнога гаршчка смярдзіць» або «каструля кіпіць» ці «у каструлі кіпіць», — калі б нашыя вучоныя мужы не давалі гэтага? Хто вывеў бы царкву з непрагляднага мораку незлічоных аблудаў, — якіх, праўда, ніхто да іх ніколі не заўважаў, — калі быны не заклімаілі іх сваімі вялікімі піячаткамі? Ну дык хіба ж яны не найшчаслівейшыя, калі могуць дзейсніць такія справы? Калі могуць так падрабязна апісаць апраметную, што здаецца, нібы яны самі шмат гадоў прабавілі ў тым гаспадарстве? А якую волю гэтыя шчасліўцы даюць сваёй фантазіі, майструючы новыя нябесныя сферы, асабліва самую прасторную, самую прыгожую, дзе душы, ясная рэч, найбольш шанцоўных могуць і пагуляць, і пабанкетаваць, і нават паганяць мячык. Усёй гэтай і незлічонай іншай лухтой мазгі багасловаў набітыя інапакавання да такой ступені, што нават голаў Юпітэра быўне такі цяжкі, калі той, цяжарны на Паладу, маліў Вулкана дапамагчы яму абрадзініцца. Таму не здзіўляйся, што, удзельнічаючы ў публічных дыспутах, яны ўнекалькі столак спавіваюць сваю галаву павязкай: каб яны не зрабілі гэтага, дык трэснулі б іхнія чарапкі. Часам я смяюся з тэолагаў, якія ўяўляюць сябе вялікімі, калі гавораць нячыстай, паганскаю мовай ды пры гэтым так балабоняць, што зразумець іх могуць толькі такія самыя балабоны. Затое ж калі просты люд нешта з іх балбатні не спасцігае — яны лічаць гэта за вяршыню мыслення! На іх думку, законы граматыкі занадта вузкія, а таму, маўляў, несумяшчальныя з веліччусвятой навукі. Зрэшты, было б дзіўна, каб гаварыць не па правілах было прэрагатывай выключна тэолагаў, — гэты прывілей яны шчодро дзяляць з неадукаванаю чэрню. Тым не менш, багасловы ўяўляюць сябе ледзь не багамі, калі, вітаючыся, людзі называюць іх «magister noster» — настаўнік наш, бо ў гэтым найменніім мроіцца не меншы сэнс, чым іўдзеям — іхнім *Ягве*. І таму яны лічаць за вялікі грэх пісаць *Magister Noster*

іначай, як толькі з вялікай літары, а калі нехта яшчэ агаворыцца ды скажа выпадкам «noster magister», дык гэтым ён увогуле збэсціць адразу ўсю іх багаслоўскую веліч!

54. Са шчасцем тэолагаў мяжуе не меншае шчасце тых, хто называе сябе святымі пустэльнікамі, або манахамі. Але гэтыя назовы — наскрозь ілжывыя, бо ўсваёй большасці манахі вельмі далёкія ад святасці, і ніхто так часта, як яны, не сустракаецца нам паўсюль усамых людных месцах. Мне думаецца, што манахі былі б самымі няшчаснымі, калі б я не падтрымлівала іх. Гэтую пароду ўсе праклінаюць. Бытуе павер'е, што і выпадковая сустрэча з манахам прыносіць бяду. Але самі манахі пачуваюць сябе анігадкі. Паводле іх меркавання, вяршыня ўпабожнасці дасягае той, хто так далёка трымаецца ад вучоных кніг, што ён нават не навучыўся чытаць. Яны таксама ўпэўненыя, што нясуць вялікую асалоду вушам святых, калі асліным голасам пяюць у храмах некалькі псальмаў, не ўсведамляючы іх сутнасці. Некаторыя манахі, апранутыя ў каравае рызэ, гугнявым каньканнем пад чужымі дзвярыма патрабуюць хлеба. Плоймы гэтай крыклівай браціі запаўняюць гасцёўні, абозы, караблі, наносячы істотны ўрон іншым жабракам. Сваімі бруднасцю, невуцтвам, нахабствам ялейныя святошы хочуць, як сцвярджаюць самі, прыпадобніцца да апосталаў.

Вельмі цікавы распарадак жыцця ў манахаў. Усё ў іх робіцца па статуце і выконваецца ледзь не зматэматычнаю скрупулёзнасцю, а ўсякае парушэнне статута — вялікі грэх. Усё загадзя вызначана і прадугледжана: колькі вузлоў павінен мець чаравік, якога колеру мусіць быць габіт і чым ён павінен адрознівацца ад аблачэння іншых, зякой тканіны яго трэба шыць, якімі павінны быць шырыня пояса, форма і памер капюшона, велічыня танзуры. Устаноўлена і колькасць гадзінаў, адведзеных манаху на сон. Калі ўлічыць, якім разнастайным бывае склад цела і розуму ў розных людзей, уся несправядлівасць такой роўнасці адразу робіцца відавочнай. Але якраз гэтая несправядлівасць, гэтае глупства даюць манахам

падставу лічыць іншых людзей за нішто, а таксама ненавідзець адзін аднаго. Пакляўшыся ў апостальскай любові да бліжняга, крывадушныя святошы гатовыя змяшаць з гразню таго, хто не так аперэзаўся ці надзеў габіт крыху цямнейшага колеру. У сваіх рэлігійных прынцыпах манахі вельмі катэгарычныя: адны абавязкова носяць зверху толькі ваўняную вопратку, а сподняе ў іх палатнянае; у другіх — наадварот, звонку заўжды палатно, а спадыспаду воўна. Некаторыя баяцца дакрануцца да грошай, нібы гэта атрута, а вось дакрануцца да бутэлечкі з віном ці да жанчыны — тут іх нішто не ўтрымлівае.

Але больш за ўсё ім рупіць зберагчы самабытнасць свайго жыццёвага ладу. Зрэшты, клопату іх не аб тым, каб прыпадобніцца да Хрыста, а каб унікнуць падабенства паміж сабою. Значнае месца ў манаскіх забавах займаюць іхнія найменні. Адны называюць сябе «матузочнікамі» і вельмі задаволеныя сваім назовам. У склад «матузочнікаў» уваходзяць «калеты», «мінарыты», «мініміты», а таксама «булісты». Ёсць яшчэ «бenedыктынцы», «брыгантынцы», «аўгустынцы», «вільгельміты», «якубіты» — нібыта мала проста называцца хрысціянамі. Многія манахі ўраслі ў свае цырымоніі ды людскія забабоны настолькі, што ўжо і неба лічаць малой узнагародай за свае заслугі. Яны не думаюць, што Хрыстос, адкінуўшы ўсё астатняе, спытае пра выкананне ўсяго адной сваёй заповедзі, то бок — любові. Тады адзін выставіць сваё чэрава, раздзьмуе ад усялякай рыбы; другі адчэпае сто мерак псальмаў, трэці пачне пералічаць процьму пастоў, хоць сам за адну трапезу нашпігуе сваё бруха так, што ледзь не лопне. Яшчэ адзін вываліць столькі абрадаў, што іх ледзь вывезуць сем караблёў. Той пачне выхваляцца, што ажно шэсцьдзесят год не дакранаўся да грошай інакш, як папярэдне нацягнуўшы на руку падвойную пальчатку. А гэты выставіць свой да таго брудны і зашмальцаваны габіт, што яго нават матрос не згадзіўся б надзець. Хтосьці прыгадае, што пражыў, як губка, — пяцьдзесят пяць гадоў адным закутку. А хтосьці спашлецца на свой хрыпаты голас, надарваны няспыннымі песнаспевамі. Той

вунь ужо і заснуў летаргічным сном ад сваёй самоты, а ўгэтага ад доўгага маўчання адубеў язык.

Хрыстос прыпыніць іх бясконцае выхваляння і спытае: «Адкуль гэтая парода новых юдэяў? Я толькі адзін закон прызнаю за свой, але якраз пра яго нічога не чую. Калісьці я адкрыта, безніякіх іншасказанняў, абяцаў айцоўскую спадчыну не за габіты, не за малітвы і ўстрыманне адежы, а за міласэрнасць. Я не ведаю тых, хто быў бы надта добра абазнаны ў сваёй жа чыннасці. Каму карціць здавацца свяцейшым за мяне, хай зойме нябёсы абраксасіяўці загадае людзям, чые забабоны ён паставіў вышэй за мае заповедзі, каб яны збудавалі сабе новае неба».

Падумайце, як скрывацца абліччы манахаў, калі яны пачуюць і пабачаць, што людзі ахвотней водзяцца не з імі, а з матросамі ды рамізнікамі. А пакуль святулі, не без маёй, вядома, дапамогі, шчасліва пачуваюцца ва ўлонні добрых надзеяў. Хоць манахаў аддалі ад дзяржаўнае справы, але ніхто не адважыцца пагарджаць імі, і ўпершую чаргу манахамі-старцамі, якія дзякуючы так званым споведзям ведаюць усе чалавечыя таямніцы. Зрэшты, выдаваць гэтыя таямніцы яны лічаць справай грахоўнай і выключэнне могуць сабе дазволіць хіба толькі на добрым падпітку, калі манаху хочацца павесяліць кампанію забаўнымі гісторыямі. Але і тады імёнаў веселун не называе, і толькі дае зразумець, пра каго ідзе гаворка, цямнымі імямі. Аднак кепска прыйдзецца таму, хто раззлуе гэтых шэршняў. У сваіх казанях яны адпомсцяцца чалавеку напоўніцу. Праўда, і тут мсціўцы апісваюць сваіх ворагаў іншасказаннямі, прычым такімі адмысловымі, што пачутага не зразумее толькі зусім пустагаловы. І брахаць яны будуць да таго часу, пакуль не сунеш ім у запустачны кавалак.

Пакажыце мне камедыянтаў і базарных крыкуноў, якія болей за гэтых здатныя так пацешна і з такой асалодаю імітаваць красамоўства старажытных рытараў. Божа ты мой несмяротны! Як яны жэстыкулююць, як спрытна мяняюць голас, які звонкі выдаюць пошчак, як самаўпэўнена выхваляюцца, як часта мяняюць міну, як ашалела лямантуюць! І гэтыя штукі красамоўства, бы

запаветныя таямніцы, перадаюцца ададнаго браточка-манаха да другога. Мне не дадзена знаць усе гэтыя выкшталцёнасці, але я буду расказваць, грунтуючыся на сваіх назіраннях. Найперш, на ўзор паэтаў, манахі звяртаюцца да муз, пасля дудукаюць пра міласэрнасць, пачынаючы пры гэтым адвытокаў Ніла – ракі, што ў Егіпце. Разважаючы пра таемства крыжа, яны спачатку даволі памысна прыгадваюць вавілонскага дракона Бэла. Мерачыся спрацацца аб пастах, заводзяць найперш размову пра дванаццаць сузор’яў Задыяка. Неяк на адным аўтарытэтным форуме я слухала дурня – прабачце, я хацела сказаць «вучонага», – дык той муж, жадаючы паказаць сваю эрудыцыю і ўлагодзіць тэалагічныя вушы прысутных, рашыў пайсці зусім новаю пуцявінай. Ён пачаў прамову з таго, што загаварыў пра сутнасць складоў літар, потым пра дапасаванне назоўніка і дзеяслова. У большасці слухачоў такі аповед выклікаў здзіўленне. Некаторыя нават прыгадалі радок з Гарацыя: «Дзеля чаго ты развёў нудную гэту размову?» Але ўрэшце вучоны прыйшоў да высновы, што правобраз Святой Тройцы заключаны ў граматычных элементах, пра якія пісалі граматыкі. Даказаў ён усё настолькі пераканаўча, што ніякі матэматык не здолеў бы зрабіць лепш. Пры складанні прамовы *звыштэолаг* карпеў над ёю месяцаў восем, ён праз гэта амаль аслеп і ўжо бачыў не больш, чым крот. Вастрыню зроку ён ахвяраваў, каб набыць вастрыню думкі, але аб сваёй слепаце ён не шкадаваў – ён нават лічыў, што набыў сваю славу зусім затанна.

Слухала я таксама аднаго васьмідзясяцігадовага старца. Ён аказаўся такім заўзятым тэолагам, што здавалася, у ім адрадзіўся сам Скот. Стары меў намер растлумачыць таямніцу Ісусава імя. Са здзіўляльнай вытанчанасцю думкі прамоўца даказваў, што ў саміх літарах гэтага імя тоіцца ўсё, што магчыма сказаць пра Хрыста. Хрыстова імя мае толькі тры склонавыя формы, што з’яўляецца яскравым правобразам Боскае Тройцы. Апроч таго, пры скланенні першая форма *Iesus* мае канчатак «s», другая *Iesum* – канчатак «m», і трэцяя *Iesu* – канчатак «u». Якраз тут і хаваецца *глыбокая* таямніца! Менавіта гэтыя тры

літары азначаюць, што Хрыстос ёсць *summus, medius, ultimus*, што значыць пачатак, сярэдзіна і канец. Існавала і яшчэ больш глыбокая тайна, раскрыць якую сталася магчыма з дапамогаю матэматыкі. Тэолаг раздзяліў імя *Iesus* на дзве роўныя часткі, паміж якімі заставалася літара «s». Потым ён паведаміў, што ў габрэяў літара «s» пазначаецца сімвалам, які ў іх называецца *syn*, а на мове шатландцаў *Syn* азначае «грэх». Адсюль вынікае, што Ісус ёсць той, хто вызваляе сусвет ад граху. Разявіўшы раты ад здзіўлення, усе прысутныя, асабліва тэолагі, слухалі гэтае ўступленне з такою цікаўнасцю, што іх ледзь не спасціг лёс акамянелай калісьці Ніобы, ну а мяне мала не напаткала тая ж злыбда, што здарылася ў свой час з драўляным Прыапам, калі той назіраў за таемствамі Канідыі і Саганы. Дый не дзіва: хіба калі-небудзь такія *зачын* можна было пачуць у эліна Дэмасфена ці лаціняніна Цыцэрона? Яны лічылі заганным усякі ўступ, які занадта далёка адыходзіць адпрадмета прамовы. Дарэчы, такога самага меркавання трымаюцца і свінапасы, якіх вучыць сама маці-прырода. А вось нашыя эрудыты ўпэўненыя, што іх прэамбула (так яны мянуюць уступ) акажацца толькі тады красамоўнай, калі яна нідзе не будзе мець нічога агульнага застатняй часткай прамовы. Так што нават замілаваны слухач пачынае ўрэшце бурчаць: «Ну, і куды ён цяпер павядзе?»

У трэцяй частцы прамовы (дзе зазвычай выкладаецца сутнасць закранутай тэмы) прамоўца згадвае невялічкі ўрывац з Евангелля і, як бы мімаходзь, дае вельмі павярхоўную яго інтэрпрэтацыю, хоць якраз тут яму і трэба было б засяродзіцца. Дайшоўшы да чацвёртай часткі, ён прымае ўжо новае аблічча і фармулюе праблему, якая не мае ніякага дачынення ні да зямлі, ні да неба. Але ж гэтага, на яго думку, патрабуюць законы красамоўства. І тут, ужо ўзбіўшыся на вяршыню багаслоўскай балбаталогіі, ён пачынае ўраджаць вушы прысутных імёнамі знакамітых дактароў, дактароўвыбітных, дактароўнайвыбітнейшых, дактароўсерафічных, дактароўсвятых, дактароўнеаспрэчных ды іншымі славаутымі імёнамі, а потым сыпле на галовы недасведчанаму

людувядомыя і не вельмі вядомыя сілагізмы, канклюдзіі, караларыі, найтупейшыя суппазіцыі ды іншую звышсхаластычную лухту. Застаецца пятая дзея. Тут неабходна паказаць найвышэйшае майстэрства. І вучоны муж расказвае нейкую бязглуздную, ад навукі надзвычай далёкую байку, запазычаную з «Гістарычнага люстра» ці з «Рымскіх чыннасцяў». Потым ён дае гэтай лухце алегарычную, тропалагічную ды анагагічную інтэрпрэтацыю і такім вось манерам заканчвае сваю хімеру. Падобнае не змог прыдумаць нават Гарацый, калі пісаў: «Галаве чалавечай...» і г. д.

Не ведаю, адкаго тэалагізасвоілі, што прамову трэба пачынаць млявым, апалым голасам. Таму прамоўца пачынае гаварыць так, што не чуе сябе самога. Дый ці варта ўвогуле пачынаць прамову, якую ўсё адно ніхто не разумее? Але тэалагіўсвадомілі таксама, што слухачоў можна ўзбуджаць, павышаючы голас. Таму ўпэўны момант, калі красамоўца, здаецца, ужо было зусім змоўк, ён раптам пачынае раўці, як ашалелы, прычым бездаў прычыны. Далібог, нават узнікае думка, што чалавеку сапраўды была б на карысць чамярыца: нічога ж не вымагае такога вар'яцкага энку! А яшчэ тэалагі чулі, што ў сваім развіцці прамова павінна ўсё больш захапляць прысутных сваёй палымянасцю. Таму, даволі спакойна прамовіўшы першыя сказы, яны нечакана дадаюць надрыву ў голасе, нават калі гаворка ідзе пра якую-небудзь дробязь, і супакойваюцца зноў толькі тады, калі ім ужо займае дух. Вывучылі яны і выказванні старадаўніх рытараў пра смех, а таму і самі стараюцца аздобіць прамову досціпамі. Але досціпы тыя — *о Афрадыта каханая!* Тыя досціпы такія нягеглыя, што, здаецца, *слухаешасла, што спявае пад ліру*. Часам, праўда, яны спрабуюць і ўшчыкнуць каго-небудзь. Але тое шчыканне больш казыча, чым раніць: яны ніколі так не лісліваюць, як тады, калі робяць выгляд, што *гавораць адкрыта і шчыра*.

Высілкігэтых аратараўсведчаць, што майстэрствуяны вучыліся ў базарных крыкуноў, дый ад тых далёка яшчэ адстаюць. А ўвогуле розніца паміж аднымі і другімі невялікая. Ніхто не ўсумніцца, што навучанне красамоўству было ўзаемным. І ўсё

ж — не без майго, эразумела, патурання — знаходзяцца людзі, гатовыя слухаць маіх прамоўцаў і думаць, што перадмі Дэмасфены і Цыцэроны. Асабліва сярод слухачоў іх цэняць гандляры і кабеты, і вядома, што іхнім вушам нашы ялейныя прапаведнікі хочуць дагадзіць найбольш, бо гандляры, калі іх гладзіць па шэрсці, гатовы ахвяраваць дабразычліўцам невялікую жменьку з няправедна імянажытага, а кабеты — дык тыя прыхільна ставяцца да багаслоўскай браціі з многіх прычынаў і ў першую чаргу таму, што могуць выплакаць на грудзі манахаў крыўду на сваіх мужоў. Цяпер вы бачыце, наколькі многім мне абавязанае манаства. Пры дапамозе розных цырымоніяў ды ўсякай смехувартай лухты манахі чыняць у асяроддзі смяротных сапраўдную тыранію. Затое сябе лічаць за святых Паўлаў ды Антоніяў.

55. Але я ахвотна пакідаю гэтых няўдзячных скамарохаў, якія так старанна замоўчваюць маю дабрачыннасць і так падступна прыкідваюцца пабожнымі. Нашмат з большай прыемнасцю мне будзе гаварыць пра каралёў ды прыдворную знаць, бо ўжо яны — як і належыць высакародным асобам — песцяць і шануюць мяне адкрыта ішчыра. Кабяны меліхоць на паловуунцыі клёку, іх жыццё выглядала б куды больш сумным і непрывабным! Хіба хто-небудзь дамагаўся б улады, не грэбуючы пры гэтым клятваадступніцтвам ці забойствам, калі б спяша падумаў, які цяжар узвальвае на свае плечы кожны, хто хоча быць уладаром? Узяўшы стырно дзяржавы ў рукі, чалавек павінен ужо клапаціцца пра дзяржаўныя справы, а не пра свае. Ён павінен думаць толькі пра выгоды гаспадарства і ні на мезены палец не адступаць ад законаў, якіх ён сам і стваральнік і выканаўца. Дзяржаўны муж абавязаны сачыць за добрасумленнасцю чыноўнікаў і суддзяў. На яго заўсёды скіраваны позірк людзей, а ён, як ратавальная зорка, чыстая і беззаганная, можа несці чалавечаму роду дабро ці, як ліхая камета, прычыняць зло і пагібель. Благія ўчынкі аstatніх не распаўсюджваюцца на ўсіх, ды і розгалас пра іх разыходзіцца не далёка. Становішча ва ўладара зусім іншае. Калі ён нават

нязначна дазваляе сабе адхіліцца адсправядлівасці, гэтая загана, як павальная чума, адразу пашыраецца сярод яго падданных. А багацце і магутнасць манархаў нашмат памнажаюць спакусу трошкізбочыць зправільнай пуцявіны, апynuцца ўцянётах забаваў, распусты, падхалімства, раскошы. І трэба прыкладаць вялікія намаганні, мець выключную пільнасць, каб ва ўмовах, спрыяльных для граху, не адступіцца адсвайго абавязку. Я ўжо не кажу пра ўсялякія там інтрыгі, варажнечу, страх, небяспеку. А наперадзе чакае і адзіны сапраўдны цар, перад якім прыйдзецца такі адказваць пазней за ўсё да найменшай дробязі! І чым большую ўладу мае ўладар, тым больш строгаю ён будзе несці адказнасць. Калі б манарх пра ўсё гэта і многае іншае паспрабаваў падумаць (пры ўмове, што ён увогуле ўмее думаць), то, як мне бачыцца, ён не змог бы ні салодка паспаць, ні са смакам паесці. А пры маім пасаблянні манархі перакладваюць усе клопаты на багоў, а самі дбаюць адно пра сваю раскошу. Каб унікнуць турботаў, яны нікога да сябе, дарагіх, не падпускаюць, апроч хіба што ўгоднікаў, якія прызвычаны казаць толькі прыёмнае. Уладары ўпэўнены, што належным чынам выконваюць свае абавязкі, калі бавяцца паляваннем, гадуюць прыгожых скакуноў, з карысцю для сябе прадаюць чыны і пасады ды выдумляюць усё новыя і новыя спосабы рабавання маёмасці грамадзян, каб павялічыць сваю казну, дзеля чаго яны знаходзяць першую-лепшую прычыну, абы яна хоць неяк надала нават самаму несправядліваму адценне справядлівасці. Ну, а каб прывабіць людскія душы, часам можна сказаць і трошкі прыязных словаў сваім падданым.

Цяпер уявіце сабе чалавека (а такія сяды-тады сустракаюцца), які не ведае законаў, амаль варожа ставіцца да грамадскага спакою і шчасця, прагне выгодаў, апантана любіць уцехі і салодкі, варагуе з навукай, ненавідзіць свабоду і праўду, не думае пра бяспеку дзяржавы, а ўсё вымярае сваёй пажадлівасцю і карысцю. Пачапіце на такога чалавека залаты ланцуг як сімвалічнае ўвасабленне дабрачыннасці; ускладзіце яму на чало карону з самацвета, як напамін, што яе ўладальнік усвайе чыннасці павінен

быць вышэй за астатніх; дайце чалавекусіпетр як адметны знак справядлівасціісумленнасці; апраніце яго ўпурпур,што сімвалізуе палымяную любоўда гаспадарства. І няхай цяпер гэты ўладар супаставіць свае атрыбуты з рэаліямі свайго жыцця. На мой пагляд,ямубудзе сорамна за сваё ўбранне ібоязна,бо раптам які жартаўнік ператворыць усю гэтую ўрачыстасць упасмешышча.

56. А што казацьпра вяльможаў,якіх называюцьпрыдворнымі? Няма нічога болей халуйскага,болей рабскага іболей гнюснага, чым яны. А вось жа хочуць выглядаць ва ўсіх справах першымі. У адным толькі яны праяўляюць вялікую сціпласць, задавальняючыся толькі знешнімі аздобамі — золатам, перламі, пурпурам ды іншымі адзнакамі чыннасці й мудрасці, а самыя чыннасць імудрасць пакідаючы іншым. Прыдворныя вяльможы шчаслівыя ўжо тым,што могуць звяртацца да караля,назваючы яго сваім уладаром, вітаць яго парай-тройкай завучаных фраз, перасыпаных напышлівымі тытуламі, кшталту «Ваша светласць», «Ваша высокасць», «Ваша вялікасць». Яны задаволеныя ўжо тым,што спрытна ўмеюць зганяць зтваручырвань сорамуілісліва ўвіхацца перадуладаром. Абое гэтыя ўмельствы вельміпасуюць знатным прыдворным. Калі прыглядзішся да іх ладу жыцця, то прыходзіш да высновы, што яны вылітыя фэакі, рыхтык жаніхі Пэнэлопы. Астатняе вы прачытаеце ўпаэме, а астатняе вам лепш за мяне скажа рэха. Спяць яны да паўдня, а як хто абудзіцца — каля яго, яшчэ соннага, ужо стаіць наняты святар і пачынае хapatліва адпраўляць набажэнства. Следам адразу ідзе снеданне, а як толькі паснедалі — пара ўжо і абедаль. Па абедзе — гульні ўцыркі, шахматы, спрэчкі-заклады, камедыянты, скамарохі, палубоўніцы, любошчы і тупыя досціпы. Потым яшчэ разок-другі перакусваюць. А тут ужо і вячэра. Пасля вячэры п'юць. П'юць, клянуся Юпітэрам, у некалькі заходаў. Такім вось манерам без усякай жыццёвай нудоты праходзяць гадзіны, дні, месяцы, гады і стагоддзі. Я і сама часам баўлюся ў гэтым асяродку. Цікава назіраць за некаторымі хвастатымі

німфамі: кожнай з іх мроіцца, што яна тым бліжэй да багіняў, чым даўжэйшы за ёю цягнецца хвост. А вунь вяльможа – як арудзе локцямі, адштурхваючы іншых, каб усе ўбачылі яго побач з Юпітэрам! І кожны з іх тым больш падабаецца самому сабе, чым цяжэйшы вісідз у яго на карку ланцуг. Трэба ж, акрамя багацця, паказаць яшчэ і сілу!

57. У раскошы з караямі даўно ўжо і ўпарты сапернічаюць (інават іх перасягаюць) пантыфікі, кардыналы і біскупы. Напэўна, ніхто з гэтых асоб і не ўзгадвае, што іх ільняное, беласнежнае аблачэнне азначае бездакорнае ва ўсіх адносінах жыццё; што двухрогая мітра, абедзве макушы якой звязаныя ў адзін вузел, сведчыць пра дасканаласць ведання Старога і Новага заветаў; што рукі ў пальчатках сімвалізуюць чыстае, незаплямленае ніякаю зямной пошасцю здзяйсненне таемстваў; што пастырскі посох – сімвал самага пільнага клопату пра паству; што крыж – гэта ўвасабленне перамогі над усімі людскімі заганамі. Каб хто-небудзь з іх задумаўся надсэнсам пералічаных імноства іншых падобных рэчаў, хіба гэта не змусіла б яго да жыцця, поўнага скрухі і турботаў?

Але ж яны жывуць пакуль прыпяваючы і пасвяць толькі саміх сябе. А клопат пра паству даручаюць або Хрысту, або так званым манахам ды сваім намеснікам. І ніхто з іх не ўспомніць, што само слова «біскуп» азначае працу, клопат і апекаванне. Толькі ў сваёй празе да грошай яны паводзяць сябе як сапраўдныя біскупы – *пільнуюць на ўсе вочы*.

58. А калі б кардыналы падумалі, што, заступіўшы на месца апосталаў, абавязаныя і жыць паводле апостальскага завету? Калі б яны прыгадалі, што яны – не ўладальнікі, а ўсяго толькі распарадчыкі духоўных каштоўнасцяў і не ўзабаве павінны будучь несці за ўсё строга адказ? Калі б яны хоць крыху задумаліся над тым, якісэнс укладзены ў кожную дэталю іхняга ўбрання? Што азначае белы колер паддзёўкі? Ці ж не выключную бездакорнасць

асабістага жыцця? А што азначае пурпур? Ці не палымяную любоў да Бога? Што сімвалізуе мантыя з шырокімі хвалістымі складкамі, якая цалкам ахутвае спіну мула яго правялебнасці, а магла бакрыць і вярблюда? Не іначай, як шырока распасцёртую міласэрнасць да кожнага, якая выяўляецца ўгатоўнасцю навучаць людзей, заахвочваць іх, падтрымліваць, угаворваць, садзейнічаць спыненню вайны, супраціўляцца вераломным манархам і не шкадаваць уласнай крыві, а не толькі багацця, дзеля ратавання паствы. Дый навошта багацце тым, хто заступіўна месца бедных апосталаў? Дык вось, кажу я вам, калі б кардыналы пра ўсё гэта падумалі, яны не трымаліся б за сваё кардынальскае месца, а з ахвотай яго пакінулі б. Або, у іншым выпадку, вымушаныя былі б весці жыццё, поўнае цяжкай працы і клопату, — такое, якім жылі першыя апосталы.

59. Ну, а што наконт намеснікаў Хрыста — вярхоўных пантыфікаў? Хіба знайшлося б на зямлі што-небудзь больш маркотнае за іх долю, калі б яны паспрабавалі жыць, як Хрыстос, прыпадобніўшыся яму ў беднасці, працы, вучэнні, узыходжанні на крыж і пагарджанні жыццём, а заадно паразважалі б над значэннем сваіх тытулаў: чаму іх называюць «папа», — іначай кажучы, айцец, — і чаму «свяцейшы»? Хто падумаў бы тады любою цаной дамагацца папскага месца, а потым адстойваць яго мячом, атрутай ды іншым гвалтам? Колькі пантыфікі страцілі б выгодаў, калі б да іх хоць раз завітала Мудрасць? Я сказала: мудрасць? Навошта! Хапіла бідрабочкутой солі, пра якую згадаў Хрыстос. І не засталася б у іх ні незлічоных іхніх багаццяў, ні пашанот, ні ўладанняў, ні перамог, ні пасадаў, ні дыспэнсацыяў, ні збораў, ні індальгенцыяў, ні коней, ні мулаў, ні цэлаахоўнікаў. Нават гэтым кароткім пералікам я ахапіла цэлы базар, цэлы кірмаш, цэлае мора даброт. А іх месца занялі б бяссонныя ночы, пасты, казані, малітоўныя сходы, заняткі навукамі, пакаяльнае галашэнне і тысяча іншых нудных клопатаў. Нельга таксама не ўлічваць, які лёс напаткаў бы процьму пісараў, перапісчыкаў, натарыюсаў, адвакатаў, памочнікаў, мулагонаў, конюхаў, скарбнікаў, зводнікаў —

я дадала б яшчэ што-небудзь мацнейшае, ды баюся абразіць вашыя вушы. Уся гэтая зборня, што абцяжарвае (памылка: я хацела сказаць «аздабляе») Рымскі Пасад, засталася б безкуска хлеба. Але, разам з тым, было б яшчэ большне па-людску, падла і брыдка заклікаць найвышэйшых асоб царквы, гэтых сапраўдных святачаў свету, зноў узяць у рукі суму і посох.

Уся цяжкая праца ўскладваецца цяпер на Пётру і Паўла. А тое, што зіхаціць і нясе асалоду, папы забіраюць сабе. Пры маім пасаблянні ніхто, бадай, ва ўсім чалавецтве не жыве так раскошна і бяскопатна, як яны. Самі пантыфікі лічаць, што напоўніцу выконваюць свае абавязкі перад Хрыстом, калі ўмістычным, амаль тэатральным аблачэнні, пад гучанне тытулаў «найпачэснейшы», «прывялебнейшы», «найсвяцейшы» наладжваюць цырымоніі, раздаюць блаславенні, выракаюць праклёны і такім вось чынам іграюць ролю вярхоўных біскупаў. Тварыць цуды – гэта, на іх погляд, стары і аджылы сваё занятак, які не пасуе для нашага часу. Вучыць народ – надта цяжкая праца. Тлумачыць Святое Пісанне – схаластыка. Маліцца – марная справа. Праліваць слёзы – для кабет і плюгавых мужчын. Жыць у нэндзы – паскудства. Быць пераможаным – сорамна і не варта таго, хто не дазваляе нават каралям цалаваць свой свяшчэнны ступак. Паміраць – непрыемна. Быць укрыжаваным – ганебна. Застаюцца згаданыя ўжо вышэй сродкі ды ялейныя блаславенні, пра якія гаворыць апостал Павал і на якія пантыфікі вельмі шчодрыя, а таксама інтэрдыкты, часовыя адлучэнні ад бэнэфіцыяў, паўторныя адлучэнні, анафемы, помста грэшнікам праз малюнк і з выявай іхніх пакутаў, жахлівыя маланкі, здапамогай якіх пантыфікі адным ківам пасылаюць душы смяротных у прадонне Тартара. Асабліва моцна найсвяцейшыя ў Хрысце айцы і Хрыстовы намеснікі на зямлі пляжаць тых пад'юджаных д'яблам, якія імкнуцца абгрызці і паменшыць спадчыну св. Пётры. І хоць сам Пётра, паводле Евангелля, сказаў: «Вось, мы пакінулі ўсё і пайшлі следам за табою», – пантыфікі, тым не менш, лічаць Пётравай спадчынай палі, гарады, мыт, падаткі і правы на ўладанне іншай

маёмасцю. У сваёй палымянай любові да Хрыста яны агнём і жалезам адстойваюць гэтае дабро, праліваючы мора крыві. Папы вераць, што па-апостальску бароняць Хрыстову нявесту, гэта значыць царкву, калі да апошняга знішчаюць усіх сваіх ворагаў. Быццам ёсць у царквы больш небяспечныя ворагі, чым пантыфікі, якія сваім замоўчваннем Хрыста аддаюць яго забыццю. Яны звязваюць Хрыста сваімі карыслівымі законамі, фальсіфікуюць надуманымі тлумачэннямі і нішчаць чунным жыццём. Паколькі Хрысціянская царква на крыві заснаваная, крывёю замацаваная і праз кроў узвільчаная, то пантыфікі і цяпер пускаюць у ход свой меч, нібыта няма ўжо Хрыста, які па-свойму бароніць вернікаў. Між тым вайна – справа настолькі жахлівая, што пасуе хіба толькі драпежным звярам; настолькі вар’яцкая, што іпаэты лічаць яе насланнем фурыяў; настолькі шкодная, што нясе з сабой пагалоўнае псаванне чалавечых нораваў; настолькі несправядлівая, што служаць ёй, звычайна, зацяттыя бандыты; настолькі бязбожная, што не мае нічога агульнага з Хрыстом. Тым не менш пантыфікі, грэбуючы ўсім астатнім, безупынна толькі і робяць, што займаюцца войнамі. Часцяком сярод іх можна ўбачыць ужо зусім спаракхнелых дзядоў, чыя душа палымнее ледзь не юначым запалам і якіх не спыняюць ні выдаткі, ні цяжкасці, ні небяспека, калі ім закарціць перагарнуць дагары нагамі законы, веру, мір, увесць плён чалавечай дзейнасці. І трапляюцца вучоныя падхалімы, якія гэта відавочнае вар’яцтва называюць дбаннем, пабожнасцю, мужнасцю. Яны выдумляюць розныя канцэпцыі, паводле якіх можна ўсадзіць смертаносны меч у чэрава брату, пры гэтым і адначасова захоўваючы тую вышэйшую любоў, якою хрысціянін павінен любіць свайго бліжняга, згодна з заветам Хрыста.

60. Дагэтуль дакладна не ведаю, ці некаторыя нямецкія біскупы самі падалі ўзор такіх паводзінаў, ці запазычылі яго ў пантыфікаў, але дзейнічаюць яны нават яшчэ прасцей. Скінуўшы біскупскае ўбранне, адмовіўшыся ад блаславенняўды ўсякіх іншых

цырымоніяў, духоўныя айцы настолькі ўвайшлі ў ролю сатрапаў, што ўжо лічаць для сябе малапрыстойным і ганебным аддаць Богу адважную душу не на ратным полі, а ў якім іншым месцы. А стоўпішча звычайных святароў? Гэтыя нават нязначнае сваё адступленне адузорасвятасці вышэйшых духоўнікаў успрымаюць як вялікі грэх, а таму таксама вельмі ваяўніча адстойваюць сваю дзесяціну, пускаючы ўходзячы, дзіды, камяніды іншыя гвалтоўныя сродкі. Прагна ўпіваючыся вачыма ў старадаўнія граматы, яны вышукваюць у іх урыўкі і месцы, якімі можна было б папалохаць просты люд і прымусіць яго аддаваць нават больш за дзесяціну ўраджаю. І не прыходзіць ім у галаву, што ў тых самых старадаўніх пісаннях шмат гаворыцца і пра абавязкі духоўных асобаў перад народам. Нават іх голеная макаўка — сімвал таго, што святар павінен быць свабодны ад свецкіх жаданняў і думаць толькі пра нябеснае, — нават і тая для іх нічога не значыць. Затое гэтыя святошы ўпэўненыя, што сумленна спраўляюць свае набажэнствы, калі няўцямна гугнявцяць малітвы, якія, клянуся Гераклам, наўрад ці зможа пачуць і зразумець хоць які-небудзь бог. Бадай, яны і самі не чуюць і не разумеюць, што злятае з іх вуснаў. Але святары маюць са свецкім людам і яшчэ адну агульную рысу, бо як адны, так і другія пільна сочаць за зборам свайго жніва і добра разумеюць у адпаведных законах. А вось што тычыцца абавязкаў, дык гэтую ношу яны стараюцца ўскласці на чужыя плечы ці перадаваць яе з рук у рукі, нібыта мячык. На ўзор таго, як свецкія ўладары даручаюць кіраванне аддаленымі рэгіёнамі сваім намеснікам, а намеснікі — сваім памочнікам, так і духавенства зпрычыны сваёй вялікай сціпласці пакідае выхаванне пабожнасці простаму люду. Але і просты люд спіхвае гэтую справу на так званых «царкоўнікаў», нібыта сам ён нічога агульнага з царковаю не мае і абрад хрышчэння над ім не здзяйсняўся. У сваю чаргу, святары, якія мянуюцца свецкімі — быццам яны прысвяцілі сябе не Хрысту, а зямным рэчам, — перакладаюць свой цяжар на рэгулярных свяшчэннікаў. Рэгулярныя грувасцыць усё на манахаў. Манахі свабоднейшай кангрэгацыі скідаюць груз на

манахаў стражэйшай кангрэгацыі, а тыя ўзвальваюць паклажу на манахаў-жабракоў, жабракі — на картэзіянцаў, а ў асяродку картэзіянцаў пабожнасць хаваецца настолькі глыбока, што яе ніколіне ўбачыш. Гэтак сама іпантыфікі, вельмі рухлівыя ў справе грашовага жніва, перадаючы цяжкую, звышпастальскую працу біскупам, біскупы — парафіяльным святарам, парафіяльныя святары — вікарыям, вікарыі — жабруючай браціі, жабруючая брація — тым, хто стрыжэ авечак.

Я не збіраюся тут удавацца ў падрабязнасці жыцця пантыфікаў, а то яшчэ нехта скажа, што я пішу сатыру, а не пахвальнае слова. І няхай ніхто не думае, што, хвалячы дрэнных уладароў, я ўшчуваю добрых. Я заўсёды хачу паказаць толькі адно: ніякі смяротны не будзе мець ад жыцця асалоды, калі не пасвячу яго ў свае сакрэты і не атулю сваёй ласкай.

61. Дый як іначай? Сама Рамнузія, носьбітка чалавечага шчасця, цалкам пагаджаецца са мною. Больш за тое, яна ставіцца да ўсіх мудрацоў надзвычай варожа, а дурняў, нават калі яны спяць, адорвае ўсялякімі шчадротамі. Памятае пра Цімафея, прызванага «шчасліўчыкам»? Пра яго нават прымаўкі склалі: *сам спіць, а невад яму рыбу ловіць, або сава Мінэрвы яму на шчасце ляціць*. А пра мудрацоў, наадварот, кажуць, што яны *нараджаюцца на ўшчэрбе месяца*, што конь у іх Сэеў, а золата тулузкае. Але не буду больш *прымаўляць прымаўкі*, каб часам не падумалі, што я нацягала іх у майго сябра Эразма. Пяройдзем да справы! Фартуна пялегуе не столькі разважных, колькі адважных, якім да спадабы зухаватае «Было ні было». А мудрасць робіць людзей баязлівымі. Вы бачыце паўсюдна, што мудрацы жывуць у беднасці, галечы і сажы. Яны не ведаюць славы. Іх не любяць, іх не прымаюць. А вось да абэлтухаў грошы цякуць самі сабой. Абэлтухам давяраюць стырно дзяржавы. І жывуць яны прыпяваючы.

Калі шчасліўцам і чацца тыя, хто здольны дагаджаць уладарам і выдзяляцца ў стракатым натоўпе маіх богападобных улюбёнцаў,

дык што, скажыце, можа быць ім больш непатрэбным і згубным, чым мудрасць? Які прыбытак будзе ўкупца, калі ён, пажадаўшы разбагацець, пачне кіравацца парадамі мудрасці і перастане фальшыва клясціся ды бажыцца? Падловяць такога купца на хлусні, а ён адразу і пачырванее — калі будзе хоць крыху звважаць на ўсякія галантарэйныя выдумкі мудрацоў на конт крадзяжу і ліхварства. Тое самае тычыцца царкоўных пашанот і багаццяў — іх лягчэй даможацца асёл ці бык, але не мудрэц. Ну, а ўжо як узбунтуе цябе юрлівасць, дык тут заўсёды май на ўвазе, што дзяўчаты (якім умаіх развагах увагуле адведзена галоўная роля) усім цела аддаюцца якраз — такі дурням, а мудрацоў баяцца і ўцякаюць ад іх, як ад скарпіёнаў. Нарэшце, усе, хто любіць пажыць вясёла і прыгожа, у першую чаргу выганяюць са сваёй кампаніі мудраца і хвотней пусцяць на яго месца якую-небудзь скаціну, але не разумніка. І яшчэ. Куды б ты ні звярнуўся — паўсюль, у тым ліку ў пантыфікаў, у манархаў, у суддзяў, у чыноўнікаў, у сяброў, у непрыяцеляў, у паноў вялікіх і паноў малых, — усё робіцца за грошы. А мудрэц ставіцца да грошай з пагардай, і таму ўсе старанна яго пазбягаюць.

Пахвалы мне могуць быць бясконцымі і бязмернымі, але мая прамова павінна мець завяршэнне. Таму буду падводзіць рысу. Толькі спачатку сцісла адзначу, што ёсць нямала даволі вядомых аўтараў, якія ўславілі мяне і ўтворах сваіх і ў справах. Ато вы яшчэ, чаго добрага, падумаеце, што я толькі сама сабой і люблюся, як тая дурніца. А якія-небудзь гнюсныя крытыкі пачнуць плявузаць, быццам мне няма на каго спаслацца. Дык вось, як яны ўсё цытуюць, так і я прывяду некаторыя выказванні нічога пабочнага.

62. Па-першае, усе, бадай, згодныя з шырока вядомай прымаўкай: «Як не маеш — не май, а выгляд зрабі». Той самы сэнс закладзены і ў радку з верша, якім у нас павучаюць дзетак:

«Наймудрэйшы той, хто ўмее своечасова прыкінуцца дурнем».

Цяпер самі мяркуйце, якое гэта вялікае дабрадзеіства — дурасць, калі ўжо адзін толькі яе цень і прывід заслугоўвае па-

хвалы вучоных. У гэтым сэнсе яшчэ больш шчыра выказаўся той сыты іўкормлены парсюк з Эпікурава статку, які настойліва рэкамендаваў «у думку разумную дамешваць дурасць», хоць і зусім недарэчна дадаваў пры гэтым: «зрэдку». У другім месцы ён казаў: «Часам імне падурэць так прыемна». А потым яшчэ прызнаваўся, што, на яго думку, лепш «лічыцца за дурня ікепа, а не мудраца з хмурай пысай».

Дый у Гамэра Тэлемах, якога паэт так прыўносіць, не раз называўся *неразумным дзіцём*. Дарэчы, гэты эпітэт як сімвал шчасця трагікі ахвотна ўжываюць, апісваючы сваіх герояў-хлопчыкаў падлеткаў. А пра што апавядае свяшчэнная «Іліяда», як не пра звады шалёных цароў і звар'яцелых народаў? І ўрэшце, якую высокую ацэнку дае мне Цыцэрон, калі піша: «Усё поўніцца дурнямі». А хто не ведае, што чым больш дабро вартаснае, тым лепш, калі яго больш.

63. Зрэшты, можа быць, хрысціянам усе гэтыя паганскія аўтары — не аўтарытэт. У такім разе дазвольце падмацаваць, або, як кажуць вучоныя, абгрунтаваць належную мне пахвалу пэўнымі сведчаннямі са Святога Пісання. Дзеля гэтага загадзя прашу прабачэння ў нашых тэолагаў і прыступаю да справы, спадзеючыся на іхнюю згоду. А справа мая даволі складаная. Аднак, выпраўляючыся ў такую дарогу, было б, мусіць, не зусім прыстойна зноў заклікаць гэліконскіх Музаў, тым больш што яны да гэтай тэмы вельмі далёкія. Ужо калі вырашыла ўзяць на сябе ролю багаслова і прадрацця скрозь цэрні тэалогіі, дык лепш, мусіць, паклікаць душу Скота — штуку, зрэшты, яшчэ больш калючую, чым іголка дзікабраза ці вожыка, — і папрасіць, каб яна хоць ненадоўга перасялілася з сваёй любай Сарбоны да мяне ў грудзі, а пасля ўжо няхай ляціць, куды ёй больш собіць, хоць да самога чорта. Было б няблага яшчэ і змяніць аблічча ды паявіцца ў тэалагічных строях, але ж, баюся, мяне абвінавацяць у крадзяжы: сёй-той, крый божа, заявіць, што ўмяне такі богаўтодны выгляд нянай таму, што я цішком апусціла скрыні «нашых

настаўнікаў». А між тым, нічога дзіўнага ў гэтым факце няма: я так доўга сябрую з тэолагамі (прычым сяброўства ў нас вельмі моцнае), што магла ад іх сяго-таго і прыўласціць – хоць бы як той фігавы бог Прыап, што, слухаючы, як яго гаспадар чытае ўголас кнігу, урэшце пачаў разбіраць і нават вывучыў напаміць некалькі грэцкіх словаў; ці як Лукіянаў певень, які так доўга жыў сярод людзей, што і сам загаварыў па-чалавечы.

Аднак да справы і ўдобры час! Эклезіяст у раздзеле першым напісаў: «Мноства дурняў бясконцае». А хіба гэта не значыць, што, называючы яго бясконцым, ён адносіць у тое мноства ўсіх смяротных, за выключэннем хіба вельмі нямногіх, якіх і бачыць наўрад ці каму выпадала. З яшчэ большаю шчырасцю на конт гэтага выказаўся Ерамія ў раздзеле дзесятым, сказаўшы: «Вар’яцее кожны чалавек усваім веданні». Мудрасць ён прызнае толькі за Богам, а на долю астатніх пакідае дурасць. Крыху раней ён таксама кажа: «Хай не хваліцца мудры мудрасцю сваёю». Але чаму ж, найдабрэйшы наш Ерамія, ты не хочаш, каб ён хваліўся сваёю мудрасцю? А таму, скажа ён, што нікай мудрасцю ён зусім не валодае. Але вярнуся да Эклезіяста. Калі ён усклікае: «Наймарнейшая марнасць, ўсё марнасць!» – як вы думаеце, ціне разумее ён пад гэтым, што чалавечая жыццё, як я ўжо казала, ёсць нішто іншае, як гульня Дурасці? І гэтым ён яшчэ раз падкрэслівае справядлівасць пахвалы, выказанай на мой адрас Цыцэронам ва ўжо працытаваным крылатым выслоўі: «Усё поўніцца дурнямі». А калі другі прапаведнік кажа: «Дурнімяняюцца, як месяц на небе, а мудрэц пастаянны, як сонца», – ці не мае ён гэтым на ўвазе, што ўвесь род чалавечы – дурны, а званне «мудры» ўласцівае толькі Богу, бо падмесяцам інтэрпрэтатары разумеюць чалавечую прыроду, а пад сонцам – Бога, адзіную крыніцу ўсякага святла. З гэтым стасуюцца і словы самога Хрыста, які адмаўляецца ў Евангеллі назваць каго-небудзь добрым, апроч Бога. Адсюль, улічваючы, што той, хто дурны, – не мудры, а кожны дабрадзеі, на думку стоікаў, – мудрэц, робім выснову, што ўсё чалавецтва спачывае ў абдымках дурасці. У раздзеле дзесятым «Прыгчаў

Саламонавых» гаворыцца: «Дурнота — радасць недавумку». Саламон ясна дае зразумець, што без дурноты няма ў жыцці нічога прыемнага. Вось яшчэ падобнае выказванне: «Пры многасці мудрасці, множыцца й скруха; іхто памнажае спазнанне, той памнажае і боль». Такую самую думку славыты прапаведнік выказвае ў раздзеле сёмым: «Сэрца мудрых — у доме жалобы, а сэрца бязглуздых — у доме вясёлым». Таму ён і не задаволіўся пазнаннем адной толькі мудрасці, а рашыў дапоўніць свае веды, пазнаёміўшыся і са мной. Калі вы сумняецеся — вось яго ўласныя словы ў раздзеле першым: «І паклаў я на сэрца помысел мой, каб мудрасць уведаць, спасцігнуць шаленства і неразумнасць». Тут варта звярнуць вашу ўвагу, што мяне Эклезіяст паставіў на апошняе месца, а гэта не што іншае, як знак пашаны, бо, як вы самі ведаеце, паводле царкоўнай герархіі, хто першы па сваёй годнасці, той згадваецца заўсёды апошнім, — так яно робіцца паводле Евангельскага настаўлення, якое, ужо не ведаю як у іншых выпадках, але ў гэтым, прынамсі, вытрымана абсалютна слушна. Дурасць на праўдмае большую вартасць, чым мудрасць, і пра гэта яскрава сведчыць ў сваім раздзеле сорок чацвёртым сын Сірахаў, хто б ён сам ні быў. Зрэшты, ягоныя словы, клянуся Гераклам, я прачыту вам не раней, чым вы дасце правільны адказ на маё ўводнае пытанне, — на ўзор таго, як гэта робіць у Платона кожны, хто ўступае ўспрэчку з Сакратам. Што трэба хаваць старанней — рэчы каштоўныя і рэдкія ці рэчы танныя і агульнадаступныя? Ну, чаго маўчыце? Ды нават калі вы надумаеце хітрыць, за вас адкажа грэцкая прымаўка: *Гліняны збан пакідаюць у парозе*. А хто ўздумае бязбожна яе аспрэчваць, таму я нагадаю: гэтае выслоўе згадваў нават бог нашых настаўнікаў Арыстоцель. З іншага боку, ці знойдзецца сярод вас дурань, які пакіне на вуліцы каштоўнае каменне і золата? Клянуся Гераклам, не знойдзецца. Больш за тое, вы пакладзеце каштоўнасці ў самыя патаемныя спраты ўкаваных жалезам скрынях, а розную дрэнную пакінеце навідавоку. Вось і выходзіць, што ўсё каштоўнае людзі трымаюць у схове і ўсё кепскае выстаўляюць на паказ. Дык ці ж

не ясна, што мудрасць, якую той прапаведнік забараняе таіць ад іншых, таннейшая за дурасць, якую ён настойліва раіць хаваць?! Добра, а цяпер паслухайце сведчанне самога аўтара: «Лепшы той чалавек, які хавае сваю дурасць, чым той, які хавае сваю мудрасць». Паводле Святога Пісання, дурань вызначаецца прастадушнасцю, тым часам як мудрэц нікога не лічыць падобным да сябе. Так менавіта я разумею выказванне Эклезіяста ў раздзеле дзесятым: «Па якой бы дарозе дурань ні ішоў, ён, будучы сам дурны, лічыць, што і другія — такія самыя дурны». Ці ж гэта не ўзор найвыдатнейшай прастадушнасці, калі ў асяродку, дзе ўсякі лічыць сябе выключнай асобай, чалавек прызнае за іншымі такую самую вартасць, як за сабой, і шчыра дзеліць сваю славу з астатнімі. Нават цар Саламон — і той не пасаромеўся менавацца дурнем, сказаўшы пра сябе ў раздзеле трыццатым: «Я большы невук, чым хто з людзей». Дый Павал, вялікі апостал язычнікаў, таксама ў сваім «Пасланні да Карынфіянаў» ахвотна прызнаецца: «У неразуменні кажу: я больш». Нібы гэта такая ўжо ганьба — быць у дурасці большым за іншых.

Але зараз на мне зашумяць грэканісты, якім карціць павыдзёўваць вочы крумкачам-багасловам (у сэнсе — сучасным тэолагам), ды ачмурыць усіх чадам сваіх каментароў. Да гэтай зграі, займаючы ў ёй каліне першае, дык ужо, бяспрэчна, другое месца, належыць і мой дарагі Эразм, чыё імя, дзеля павагі да яго, я згадваю тут даволі часта. Дык вось, грэканісты закрываюць: «Прыведзеная цытата абсалютна дурная і цалкам дастойная Морыі! Апостал Павал меў на ўвазе зусім не тое, што табе мроіцца. Ён зусім не збіраўся даводзіць, што дурнейшы за астатніх. Апостал проста сцвярджаў: «Яны Хрыстовыя слугі, ія». Але ж, адчуваючы сябе не толькі роўняй астатнім апостолам у сваім служэнні Евангеллю, але і крыху вышэйшым за іх, Павал дадаў: «Я больш». А каб гэтыя праўдзівыя словы не ўспрымаліся як самахвальства і нікога не прыніжалі, ён прыкрыўся нібыта дурасцю і папярэдзіў: «У неразуменні кажу», — бо ведаў, што ў гэтым заключаецца прывілей дурняў: казаць, што хочаш, і пры

гэтым нікога не крыўдзіць». Ну ды няхай,— пра што ён думаў, каліпісаўтыя радкі,я пакідаю спрачацца грэканістаў,а сама пайду следам за тлустымі,укармленымііагульнапрызнанымітэолагамі,з якімібольшасць вучоных,клянуся *Зейсам*,гатовыя наватпадзяліць іх аблуды,абы не пагаджацца зтрохмоўныміразумнікамі,наваткалі яны і маюць рацыю. Аўтарытэт грэканістаў для гэтых вучоных не большы за аўтарытэтгракоў. Асабліва гэта тычыцца аднаго слаўнага тэолага,імя якога я свядома змоўчу,каб не даць нашым гракам падставы зноў згадаць ужо цытаваную мной грэцкую прымаўкупра асла і ліру. Каментуючы разгляданае намівыслоўе: «У неразуменні кажучы: я больш»,— гэты багаслоўдзеінічае па ўсіх правілах магістральнай тэалагічнай навукі і прысвячае яму цэлы раздзел, у якім дасягае вяршыняў дыялектыкі і прапануе новае члянэнне матэрыялу. Але прывяду словы самога аўтара, аднолькава арыгінальныя як па форме,так па змесце: «Фраза “у неразуменні кажучы” азначае,што,калі я,параўноўваючы сябе з псеўдаапосталамі,уяўляюся вам дурным,то буду здавацца яшчэ дурнейшым, калі пастаўлю сябе паперадзе іх». Зрэшты, праз некалькірадкоўгэты тэолаг раптам пераскоккае на іншую тэму, нібыта забыўшыся,пра што сам казаў.

64. Але чаго я так доўга важдваюся ўсяго задным прыкладам? Тэолагі,вунь,увогуле маюць права на свой одум разапнуць хоць само неба разам з Святым Пісаннем, як тую шкуру! Нават у апостала Паўла трапляюцца сумніўныя сцверджанні, але, калі хоць трошкі верыць св. Гіероніму, які *валодаў ажно пяццю мовамі*, ужытыя ў адпаведным месцы, яны трацяць усю сваю сумніўнасць, напрыклад: дзея падтрымкі хрысціянскай веры апостал перайначыўнадпіс,выпадкова ўбачаны ім на ахвярнікуў Афінах,прапусціўшы ў ім словы,якія не стасаваліся зяго намерам, і працываўшы ўсяго толькі два, якія, зрэшты, таксама крыху перакруціў: «Невядомаму Богу». А між тым цалкам надпіс на ахвярнікубыўтакі: «Багам Азіі,Еўропы іАфрыкі,багам невядомым ічужаземным». Я думаю,гэты прыём паслужыўдобрым узорам

усім цяперашнім *дзеям тэалогіі*, якія, панаскубаўшы адкуль папала зпаўтузіна выслоўяў, а пры патрэбе яшчэ і перакруціўшы іх на свой капыл, потым на іх спасылаюцца, выкарыстоўваючы ў сваіх мэтах; пры гэтым іх зусім не бянтэжыць, што ніпапярэдні, ні наступны кантэкст не маюць ніякага дачынення да прадмета абмеркавання ці нават супярэчаць яму. І багасловы робяць гэта з такой самазадаволенай бессаромнасцю, што нярэдка ім зайздросцяць нават юрысты.

Ды ўчым яны ўвогуле могуць не дастаць поспеху пасля таго, як той, вялікі... — ледзь не збалбатнула яго імя, але зноўку з бояззю прыгадала грэцкую прымаўку, — вывеў з выслоўяў Лукі такую сентэнцыю, якая стасуецца звучэннем Хрыста, як вада загнём? Маўляў, у момант найвышэйшае небяспекі верныя слугі мусяць збірацца вакол свайго гаспадара і біцца за яго, колькі стае моцы, бо і Хрыстос, які некалі хацеў вызваліць сэрцы вучняў ад надзеі на ўсялякую такую дапамогу, потым аднойчы ў іх спытаўся, ці мелі яны ўчым нястачу, калі ён паслаў іх прапаведаваць, не даўшы ў дарогу ні абутку, каб абараніць ногі ад шыпоў і камення, ні торбы з ядою, каб наталіць голад. А калі яны казалі, што ні ўчым не мелі нястачы, Хрыстос прамовіў: «Але цяпер, хто мае мяшок, той вазьмі яго, таксама і торбу; а ўкаго няма, прадай вопратку сваю і купі меч». Але ж паколькі ўсё хрысціянскае вучэнне грунтуецца на лагодзе, цягненні пагарджанні жыццём, каму можа быць няясна, што ён меў тут на ўвазе? Ён хацеў яшчэ больш пазбавіць сваіх пасланцоў ад усяго тленнага і зямнага, каб яны не толькі адмовіліся ад абутку і торбы з ядою, але і адкінулі прэч сваю вопратку і аголеныя, не абцяжараныя нічым прыступілі да пропаведзі Евангелля. І дзеля гэтага ім не патрабавалася нічога, апроч меча, але ж, вядома, не таго, з якім паўсюль шастаюць рабаўнікі і душагубы, а меча духоўнага, які пранікае ва ўсе таемныя глыбіні душы і адным ударам нішчыць нізкія чалавечыя жарсці, так што ў сэрцы застаецца толькі любоў да Бога. Але паглядзіце, калі ласка, як выкручвае хрысціянскае вучэнне гэты знакамiты багаслоў. Паводле ягонай інтэрпрэтацыі, меч — гэта зброя дзеля абароны

адпераследу; а мяшок – увасабленне дастатковага запасухарчоў на выпадак рушэння. Такое ўражанне, нібы Хрысту падалося, што ён не зусім *па-царску* забяспечыў сваіх прапаведнікаў на дарогу, а таму, перадумаўшы, адмяніў папярэдні наказ. Выходзіць, ён забыў, што зусім нядаўна называў шчаслівымі тых, каго зневажаюць, ганьбуюць і катуюць, што ён забараняў супраціўляцца злу, бо шчаслівымі будуць пакорлівыя, а не свавольнікі, што ён раіў жыць, як жывуць вераб'і ды лілеі? Яго раптам апанавала моцнае жаданне адправіць сваіх вучняў са зброяй! І таму ён адразу загадаў ім прадаць адзенне ды купіць кожнаму меч, бо хацеў бачыць апосталаў хутчэй голымі, чым бяззбройнымі. Пад мечам наш тэолаг разумее ўсё, што служыць абароне ад нападу; а пад торбай – усё дзеля забеспячэння жыццёвых патрэб. Такім чынам, гэты тлумачальнік божых заповедзяў узбройвае апосталаў дзідамі, балістамі, прашчамі, бамбардамі ў такім выглядзе выводзіць на пропаведзь крыжа, а каб яны, чаго добрага, не выйшлі з карчмы, як след не падсілкаваўшыся, ён у дадатак абвешвае іх торбамі, кашамі ды хатулямі. Тэолага не ўражвае той факт, што крыху ніжэй Хрыстос зноў ахайвае меч, які нібыта заклікаў купіць за такое купіла, і загадвае неадкладна схаваць яго ў похву. Дый апроч таго, нешта ніколі не было чуваць, каб апосталы бараніліся ад лютых паганцаў шчытом і мячом, а яны ж зрабілі б гэта, калі б Хрыстос думаў так, як той інтэрпрэтатар.

А ёсць яшчэ адзін ды не абы які тэолаг, чыйго імя я называць не буду з прычыны глыбокай маёй да яго пашаны. Дык вось ён нечакана перарабіў палаткі, якія згадваў прарок Абакум, кажучы: «Патрэсліся палаткі зямлі Мадыйскай», – у скуру святога Барталамея! А нядаўна я прысутнічала на адным багаслоўскім дыспуце – я на іх часцяком завітваю, – і там нехта спытаў, дзе ў Святым Пісанні гаворыцца, што ерэтыкоў трэба хутчэй паліць на вогнішчах, чым перамагаць аргументамі ў спрэчцы. Тады падняўся нейкі строгі дзед – тэолаг, калі меркаваць па яго змрочным выглядзе, – ізімпэтам пачаў даводзіць, што гэта было ўзаконена апосталам Паўлам, які сказаў: «Ад ератыка, пасля

першага і другога настаўлення на розум, цурайся». Пасля таго, як ён некалькі разоў напорам прамовіў гэтую фразу, прысутныя пачалі дзівіцца ды падумваць, мо з чалавекам штось здарылася? Але ўрэшце тэалаг растлумачыў: «Адератыка цурацца» азначае тое самае, што «ад яго ўхіляцца» ці «яго ўхіляць», або «пазбаўляць ератыка жыцця»! Некаторыя заўсміхаліся, але знайшліся і тыя, хто палічыў гэтае тлумачэнне досыць тэалагічным, і калі апаненты пачалі гучна спрачацца, раптам над імі ўзвысіўся *страшны і суровы абаронца* і аўтар неабвержных ісцін і кінуў: «Паслухайце мяне. Напісана: «А ліхадзея таго трэба аддаць смерці». Усякі ж ератык — ліхадзей. Адсюль вынікае — і да т. п.». Прысутныя былі ў захапленні ад эрудыцыі тэалага і перайшлі на яго бок, так бы мовіць, нагамі, хоць і абутымі ў чобаты. Нікому з іх не прыйшло ў галаву, што гэты закон тычыцца толькі варажбітоў, чарадзеяў і магаў, якіх габрэі на сваёй мове называлі *мэхашэфім*, што літаральна перакладаецца як «ліхадзеі». Іначай давялося б караць смерцю яшчэ і за распаўсюіп'яства.

65. Было б аднак неразумным старацца пералічыць усе падобныя ўзоры, бо ім няма ні канца, ні краю, і нават усіх тамоў, напісаных Хрысіпам і Дзідымам аказалася б мала, каб іх туды ўціснуць. Адзінае, чаго я хацела, — гэта пераканаць вас быць да мяне спагадлівейшымі, бо калі такія вольнасці дазваляюцца высокім боскім настаўнікам, дык ужо мне, тэалагу ліпаваму, і пагатоў можна дараваць, калі я цытую што-небудзь не зусім дакладна. Але ж вернемся да апостала Паўла. «Вы, людзі разумныя, ахвоча церпіце неразумных», — гаворыць ён, да апошніх залічваючы і сябе. І далей: «Дык прымеце мяне, хоць якога неразумнага» і «Што скажу, тое скажуне ў Госпадзе, а як бы ва ўтрапёнасці». І яшчэ: «Мы неразумныя дзеля Хрыста». Вы чулі, якая пахвала дурасці гучыць звуснаў такога знакамітага аўтара? Ды ён увогуле лічыць, што дурасць — рэч найпатрэбнейшая і найкарыснейшая: «Калі хто з вас думае быць мудрым, той хай будзе неразумны, каб быць мудрым». І ў Лукі Хрыстос называе «няцямнымі» двух

вучняў, да якіх далучаецца па дарозе. Я нават не ведаю, ці трэба здзіўляцца, што святы Павал надзяляе пэўнай крыхаю дурацці і Бога. «Буянае Божае, — кажа ён, — мудрэйшае за людзей». Зрэшты, Арыген у сваіх тлумачэннях пярэчыць таму, што «буянае Божае» можа ўвогуле суадносіцца змеркаваннямі чалавека. Такі самы сэнс укладае і апостал Павал у сваё выказванне: «Слова пра крыж для пагібельных — юродства ёсць». Але навошта мне так завіхацца, шукаючы ўскія-розныя сведчанні, калі сам Хрыстос у сваіх святых псальмах гаворыць Айцу: «Ты ведаеш неразумнасць маю».

Дурні ўвогуле не выпадкова так падабаюцца Богу. Я мяркую, прычына тут тая самая, па якой усе ўладары з падазронасцю ставяцца да занадта разумных і нават іх ненавідзяць. Так Юлій Цэзар апасаўся Брута і Касія, але зусім не баяўся прапойцу Антонія, Нэрон ненавідзеў Сэнэку, а Дыянісій — Плятона. Затое ўатачэнні тупіц і невукаў было весела. Гэтаксама і Хрыстос асуджае і ўшчувае ўсялякіх *мудрацоў*, якія надта ганарацца сваёй вучонасцю. Досыць яскрава пра гэта сведчыць Павал: «Бог выбраў буянае свету, каб пасароміць мудрых». Апостал гаворыць, што Бог пажадаў выратаваць сусвет юродствам, бо выправіць яго мудрасцю было немагчыма. Дый Бог сам вуснамі прарока заяўляе: «Я знішчу мудрасць мудрацоў, і розум разумных адкіну». І Хрыстос вельмі Яму ўдзячны за тое, што Ён схаваў тайну выратавання ад мудрацоў, але адкрыў яе дзецям, то бок — неразумным, бо ў грэцкім арыгінале дзеля пазначэння дзяцей якраз ужываецца слова *неразумныя*, як супрацьпастаўленне *мудрацам*. Апроч таго, трэба дадаць, што Хрыстос паўсюль у Евангеллі ганіць фарысеяў і кніжнікаў і бароніць цёмны і неадукаваны натоўп. Што яшчэ могуць азначаць ягоныя словы: «Гора вам, кніжнікі і фарысеі», каліне «Гора вам, разумнікі»? Затое ён больш за ўсё цешыўся ў кампаніі з дзецьмі, жанчынамі ды рыбакамі. І сярод бязмоўных жывёл яму падабаліся пераважна тыя, якія стаяць як мага далей ад лісінай кемнасці. Таму ён і любіў ездзіць на асле, хоць, калі б захацеў, мог бы асядлаць і льва без ніякай

для сябе рызыкі. Дух Святы спусціўся долу ў вобразе голуба, а не арла ці коршака. У Святым Пісанні часта прыгавдаюцца ягняты, маладыя алені, лашакі. Дый сваіх верных прыхільнікаў, якім было абяцанае вечнае жыццё, Хрыстос называў «авечкамі», хоць пагадзіцёся, жывёлы дурнейшай за авечку, бадай, не знайсці. Тое самае піша і Арыстотэль, які тлумачыць выслоўе «авечая галава» надзвычайнай дурасцю гэтай жывёліны і лічыць, што менавіта таму яе імем абзываюць някёмных і тупых людзей. Тым не менш, Хрыстос абвясціў сябе пастырам менавіта авечага статку і любіў, нават калі яго самога называлі «ягнём». У прыватнасці Ян, паказваючы на свайго настаўніка, сказаў: «Вось Ягня Божае». Асабліва ж часта «ягня» згадваецца ў Апакаліпсісе. Дык ці не даказвае гэта, што ўсе смяротныя, у тым ліку і людзі пабожныя, з'яўляюцца дурнямі?

І каб хоць трошкі палегчыць людскую дурасць, Хрыстос сам пагадзіўся прыняць на сябе пэўную яе частку, хоць быў увасабленнем мудрасці Айца. З'явіўшыся ў вобразе чалавека, ён і паводзіў сябе як чалавек. Гэтак сама ён зрабіўся грэшнікам, каб вылучыць людскія грахі, і лячыў іх нічым іншым, як юродствам крыжа, паклікаўшы ў дапамогу няўклудных і недасведчаных дурняў — апосталаў, якім увесь час настойліва раіў трымацца дурасці і ўсяляк засцерагаў супраць мудрасці. Ён казаў сваім вучням браць прыклад з дзяцей, лілеяў, зерня гарчыцы, вераб'ёў — словам, з таго, што няздольна разумна мысліць і разважаць, што жыве без ніякага клопату, ані ўмельства, — выключна так, як накіравана прыродай. Хрыстос не дазваляе апосталам загадзя абдумваць тое, што яны збіраюцца казаць валадарам; забараняе ім турбавацца за будучы час і момант ці пакладацца на сваю празорлівасць, а патрабуе, каб яны цалкам давяраліся толькі яму аднаму. Так колісь і Бог, Творца сусвету, забараніў каштаваць ад дрэва пазнання, нібыта пазнанне атручвае чалавеку ўсё шчасце. Не дзіва, што апостал Павал адкрыта ганіць навуку як нешта такое, што вядзе толькі да пагібелі ды фанабэрыі. Мне здаецца, што менавіта пад яго ўплывам св. Бернард і назваў гару, на якой

сядзіць Люцыпар, Гарою Пазнання. У якасці аргумента не лішне таксама прыгадаць, што на нябёсах да дурасці ўвогуле ставяцца заўсёды прыхільна, даруючы ёй любыя аблуды, і вось мудрацу нічога такога не папускаюць ніколі. Таму, саграшыўшы, людзі, нават калі саграшылі сумысля, адразу пачынаюць спасылацца на сваю дурасць, стараючыся ёю прыкрыцца. Так Аарон, як памятаецца, у Кнізе Лічбаў, молячы дараваць грэх сваёй жонцы, кажа: «Гаспадару мой! не палічы нам за грэх, што мы зрабілі неразумна і зграшылі». Так Саул замольвае перад Давідам сваю віну: «Неразумна рабіў я і многа грашыў». Так просіць перад Богам і сам Давід: «Сёння малю Цябе, Госпадзе, даруй грэх рабу Твайму, бо надта неразумна зрабіў я». Пэўна, ён думаў, што не атрымае даравання, калі не спашлецца на сваю дурасць і неабазнанасць.

Але ёсць яшчэ болей яскравы прыклад. Укрыжаваны Хрыстос моліцца за сваіх ворагаў і спасылаецца на неразумнасць як падставу для апраўдання іхняга злачынства: «Войча! даруй ім, бо не ведаюць, што робяць». У тым самым сэнсе Павал пісаў у лісце да Цімафея: «Памілаваны, бо рабіў так ад няведання, у няверстве». А што значыць «рабіў ад няведання»? Толькі адно: рабіў не па злосці, а па дурасці. А чаму «памілаваны»? Вядома, толькі дзякуючы заступніцтву Дурасці. У маю карысць сведчыць і натхнёны псалмоўнік, якога я забылася згадаць у належным месцы: «Грахоў маладосці маёй і злачынстваў неўцтва майго не ўспамінай». Чуеце, ён спасылаецца адразу на дзве акалічнасці, якія змякчаюць віну: на маладосць, зякой я заўсёды сябрую, і на неўцтва. Прычым злачынствы неўцтва ён згадвае ўмножным ліку, каб мы лепей адчулі магутную сілу Дурасці.

66. Каб не важдасца доўга з тым, што не мае ні канца, ні краю, скажу каротка: хрысціянская рэлігія, мяркуючы па ўсім, мае пэўнае сваяцтва з дурасцю і практычна несумяшчальная з мудрасцю. Хочаце доказаў? Тады, перш за ўсё, прыгадайце, што царкоўныя абрады і набажэнствы больш за іншых падабаюцца

дзеям, старым, кабетам ды юродзівым, якія проста праз покліч сваёй прыроды заўсёды імкнуцца стаць бліжэй да алтара. Ці яшчэ ўспомніце заснавальнікаў хрысціянства: гэта былі на дзіва прастадушныя людзі, і ў сваёй бальшыні — зацятые ворагі ўсёй вучонасці. Нарэшце, ніводзін дурань не здаецца такім вар'ятам, як тыя шаленцы, якіх апанаваў сверб хрысціянскай пабожнасці. Яны пачынаюць раздаваць маёмасць, не зважаюць на абразы ў свой адрас, моўчкі церпяць падман, свядома не адрозніваюць сяброў ад ворагаў, унікаюць у цех і жывыцца толькі пастамі, бяссоннымі ночамі, слязьмі, цяжкаю працай ды самапрыніжэннем. Жыццё выклікае ў іх пагарду, і яны просяць сабе толькі смерці. Словам, здаецца, што ім увогуле не ўласцівыя ўжо ніякія чалавечыя пачуцці, нібы іх душа жыве не ў іх целе, а дзесь у іншым месцы. Ці ж гэта не вар'яцтва? Нічога дзіўнага, што людзі іна апасталаў глядзелі як на абатнішыхся маладым віном, а Павал падаўся судзі Фэсту шаленцам.

Але калі ўжо я нацягнула на сябе *шкуру льва*, дык скажу яшчэ вось што: шчасце, якога дамагаюцца хрысціяне цаною столькіх пакутлівых выпрабаванняў, ёсць нішто іншае, як своеасаблівае трызненне і дурасць. Не злуйцеся на мяне за гэтыя словы, а паразважайце лепш над рэальнасцю. Па-першае, хрысціяне згодныя з паслядоўнікамі Плятона ў тым, што душа пакутуе ў целе, скаваная яго кайданамі, што яна настолькі абцяжараная ім, што не здольная бачыць рэчы такімі, якімі яны ёсць на праўдзе, і не можа атрымліваць ад іх асалоду. З гэтай прычыны сам Плятон вызначаў філасофію як роздум аб смерці, бо, як і смерць, філасофія ўздымае душу над цялесным і відавочным. Але ж звычайна мы называем здаровым чалавека тады, калі яго душа нармальна паслугоўваецца органамі яго цела, а вось калі яна, разламаўшы кайданы, спрабуе вырвацца са сваёй вязніцы на волю, тады кажуць, што чалавек душэўна хворы. Калі ж гэта здараецца яшчэ і ў спалучэнні з немагчучымі хваробай фізічнай, дык усе ў адзін голас скажуць, што гэта сапраўднае вар'яцтва. Але ж такія вар'яты, як мы ведаем, могуць прадказваць будучае,

ведаць мовы і навукі, якіх раней не вывучалі, і ад іх наогул сыходзіць нешта нібыта боскае. Такое, несумненна, адбываецца таму, што іх душа, у пэўнай ступені вызваліўшыся ад цялесных вярыгаў, пачынае праяўляць сваю прыродную сілу. Гэтай прычынай, я думаю, можна растлумачыць і тое, што перад самаю смерцю людзі часам кажуць прарочыя рэчы, нібы навеяныя ім зверху. Адбываецца такое і з вельмі пабожнымі вернікамі, і хоць пабожнасць – гэта не зусім вар’яцтва, але яна набліжаецца да яго настолькі, што большасць людзей глядзіць на багалолаў як на сапраўдных шаленцаў, асабліва калі ўлічыць, на колькі мізэрная колькасць гэтых нябогаў, чые жыццё так выразна адрозніваецца ад жыцця астатніх смяротных. Увогуле, гэта нагадвае сітуацыю з алегорыі Плятона, дзе людзі сядзяць, прыкутыя ланцюгамі ў пячоры, і могуць бачыць адны толькі цені рэчаў. Аднак аднаму вязню ўдаецца ўцячы, і, неўзабаве вярнуўшыся, ён расказвае іншым, што бачыў сапраўдныя рэчы, ён даводзіць, што яны сябе ўводзяць узман, калі вераць у існаванне выключна ценяў. Мудрэц шкадуе неразумных і смуткуе, бачачы глупства, якое трымае іх у аблудзе. А вязні смяюцца з уцекача, думаючы, што ён з’ехаў з глузду, і праганяюць прэч.

Гэтак сама і большасць людзей зважае выключна на цялесныя рэчы і лічыць, што гэта ці не адзінае, што рэальна існуе. Пабожныя, наадварот, грэбуюць усім, што мае хоць нейкае дачыненне з цялесным, і з ім пэтам аддаюцца сузіранню нябачнага. Звычайныя людзі перад усім клапацяцца пра сваю заможнасць, потым – пра выгоды і патрэбы цела і толькі ў апошнюю чаргу рупяцца аб сваёй душы, хоць многія, зрэшты, увогуле не вераць у яе існаванне, бо яе немагчыма ўбачыць вокам. А багалюбы першым чынам звяртаюцца думкамі да Бога, як да падставовай і самай нязменнай існасці, потым дбаюць пра тое, што іх бліжэй за ўсё з Богам звязвае, то бок – пра сваю душу, а вось выгодамі цела яны зусім не цікавяцца, грашыма грэбуюць і пазбягаюць іх, як каросты. Калі ж часам яны і вымушаныя мець справу з маёмасцю, дык займаюцца ёю звялікаю неахвотай і нават загідаю:

яны маюць, нібыта не маючы, валодаюць, нібыта не валодаючы.

Дый ва ўсім астатнім звычайныя людзі і багамольцы, няхай у рознай ступені, але адрозніваюцца адно ад аднаго. Хоць усе пачуцці ў нас так ці іначай звязаныя з цэлам, але адны з іх — напрыклад, дотык, слых, зрок, нюх, смак — маюць больш фізічную аснову, а другія — упрыватнасці, памяць, розум, воля — з матэрыяльным суадносяцца ў значнай ступені менш. Пры чым тыя пачуцці, куды ўкладваецца душа, праяўляюцца з большай сілай. Багамолы, скіроўваючы ўсю сваю духоўную сілу на рэчы, вельмі далёкія ад фізічных пачуццяў, даводзяць да таго, што гэтыя пачуцці ў іх урэшце шэрхнуць і ці не знікаюць увогуле. А ў простага чалавека, наадварот, фізічныя пачуцці развітыя больш, а вось у іншым ён вызначаецца слаба. У сувязі з гэтым робіцца ясна, чаму некаторыя пабожныя мужы замествіна могуць знячэўку глынуць алей.

Але і сярод душэўных пачуццяў і парыванняў ёсць такія, што ў большай ступені, чым іншыя, маюць сувязь з фізіялогіяй цела: гэта, напрыклад, панадлівасць, жаданне есці і спаць, гнеў, пыха, зайздасць. Праведнікі вядуць з імі зацятую вайну, а просты люд не ўяўляе нават, як без іх можна жыць. Ёсць яшчэ і пачуцці больш памяркоўныя і натуральныя — такія, як любоў да радзімы, дзяцей, бацькоў ці сяброў. Для звычайнага чалавека яны маюць немалое значэнне. А вось праведнікі стараюцца выкараніць іх са свайго сэрца альбо ўзняць на самых высокіх духоўных вяршынях: свайго бацьку, скажам, яны любяць ужо не як бацьку, — бо ён спарадзіў усяго толькі іх цела, дый тым яны абавязаныя Богу, — яны любяць яго проста як добрага чалавека, які адлюстроўвае ў сабе вобраз вышэйшага розуму — адзінага, што ў іх лічыцца найвышэйшым дабром і па-за чым, на іх думку, увогуле няма нічога, вартага чалавечай любові й памкненняў.

Такім самым аршынам святых угоднікі мераюць і ўсе астатнія жыццёвыя справы: няхай яны і не цалкам адварочваюцца ад усіх відочных рэчаў, але цэняць іх нашмат ніжэй, чым тое, што недаступна зроку. Зрэшты, як яны самі сцвярджаюць, нават у

таемствах і іншых у рэлігійных адправах заўсёды прысутнічае як цялеснае, так і духоўнае. У адрозненне ад іншых людзей яны, напрыклад, лічаць, што пры пасце недастаткова проста ўстрымлівацца ад мяса ці якой іншай ежы, яны мяркуюць, што пост мусіць быць і духоўным, пры якім будуць утаймаваныя і ўсе гарачыя душэўная пачуцці: чалавек павінен больш стрымліваць у сабе злосць, фанабэрыю, каб яго душа, у меншай ступені абцяжараная цялесным бярэмам, магла лягчэй узнесціся да нябёсаў і дашыцца іх дарамі. Тое ж тычыцца і еўхарыстыі: хоць абрадавымі дзеяннямі, звязанымі з прычасцю, грэбаваць і не варта, але самі па сабе яны, на іх думку, нясуць мала карысці і могуць нават быць шкоднымі, калі не ўкладаць духоўнага напаўнення ў тое, што рэпрэзентуюць сабой бачныя сімвалы. Сімвалы ж гэтыя рэпрэзентуюць пакутніцкую смерць Хрыста, і хрысціяне павінны ўвасобіць яе праз саве паводзіны, утаймаваўшы, усыпіўшы і амаль змярцвіўшы свае цялесныя жаданні, каб уваскрэснуць у новым жыцці і паяднацца з Хрыстом і паміж сабою. Так разважае і так робіць праведнік. А для простага людз таемства прычасці азначае толькі магчымасць падыйсці бліжэй да алтара, паслухаць гудгаласоўды пазырыцца на ўсю гэтую цырымонію.

Не толькі ў згаданых тут прыкладах, але і ўвогуле ва ўсіх іншых жыццёвых абставінах праведнік цураецца ўсяго, што мае хоць нейкае дачыненне да цела, і імкнецца толькі да вечнага, нябачнага і духоўнага. У сувязі з гэтым паміж ім і астатнімі ўвесь час узнікаюць вялікія непаразуменні, і абодва бакі лічаць адно аднаго шаленцамі. Але як на маю думку, дык слова «шаленец» больш падыходзіць усё-ткі да праведнікаў, чым да прасталюдзінаў.

67. І вы пераканаецеся ў гэтым, калі, выконваючы абяцанае, я даяду, што найвялікшая ўзнагарода, пра якую мараць багамолы, ёсць урэшце нічым іншым, як яшчэ адным вар'яцтвам. Прыгадайце дзеля пачатку, што і Плятон у свой час выказваў падобную думку, калі пісаў, што шаленства закаханых ёсць

найшчаслівейшым з усіх відаў шаленства. І так ёсць, бо той, хто апантана кахае, жыве ўжо не ў сабе, а ў аб'екце свайго кахання, і чым больш ён зліваецца з ім у адно, аддаляючыся ад сваёй асобы, тым вастраейшую атрымлівае асалоду. Але ж калі душа хоча аддзяліцца ад цела і ўжо не можа зладзіць са сваімі цялеснымі органамі, такі стан трэба называць шаленствам. Нездарма ў народзе гавораць: «Сам не ў сабе», «Выйшаў з сябе», «Прышоў у сябе». І чым каханне палымянейшае, тым большым і шчаслівага шаленства.

Ну а што ўяўляе сабой нябеснае жыццё, якога так прагнуць душы праведнікаў? У ім магутны і пераможны дух ужо цалкам паглыне сабой цела. І зробіць гэта яму будзе тым лягчэй, чым больш ён спустошыць і змардуе плоць яшчэ пры жыцці. Пасля гэтага і сам дух будзе паглынуты бязмежным і ўсёмагутным вярхоўным розумам. Такім чынам чалавек ужо ўвесь і цалкам акажацца не ў сабе і зможа адчуць невыказнае шчасце, далучыўшыся да найвышэйшага і ўсёабдымнага дабра. Але абсалютна шчаслівымі душы стануць толькі тады, калі атрымаўшы бяссмерце, зноў злучацца са сваімі целама. А паколькі жыццё праведнікаў ёсць не чым іншым, як роздумам пра вечнае жыццё і як бы ягоным цнем, то часам ім яшчэ загадзя дазваляецца адчуць яго водар і пакаштаваць яго смак у якасці падарунка за свае высілки. І хоць такі падарунак — усяго толькі малая кропелька з крыніцы вечнага шчасця, але і яна саладзейшая за ўсе цялесныя асалоды і ўсе магчымыя чалавечыя радасці, — настолькі вялікая перавага духоўнага над цялесным, бачнага над нябачным. Акурат гэта і абяцае прарок: «Не бачыла таго вока і не чула вуха, і не ўзыходзіла тое ўсэрца чалавека, што тым Бог падрыхтаваў, хто любіць Яго». Менавіта такою ёсць і гэтая часцінка Морыі: яна не толькі не знікае па заканчэнні зямнога жыцця, а наадварот — пры пераходзе ў іншае жыццё дасягае сваёй дасканаласці.

І тыя нямногія, каму пашанцуе адчуць гэтае шчасце, робяцца падобнымі да вар'ятаў. Яны гавораць блятана, неак не па-людску, вярзучь поўную бязглуздзіцу і ўвесь час крываць незразумелыя

грымасы. То вясёлыя, то сумныя, яны то плачуць, то смяюцца, то ўздыхаюць, — адным словам, яны сапраўды не ўсабе. А калі апытомнеюць — самі не ведаюць, дзе былі, у сваім целе ці не ў сваім, спаліяны ці не спалі. Яны не памятаюць, што яны чулі, што бачылі, што казалі, што рабілі. Усё, што з імі было, ім бачыцца як праз туман ці праз сон. Ведаюць яны толькі адно: у сваім трызнення яны былі на вяршыні шчасця. Таму яны шкадуюць, што прыйшлі ў сабе, нічога на свеце так не жадаюць, як вярнуцца ўтое вар'яцтва і заставацца ў ім вечна. І гэта толькі драбнютка кропелька з прысмакам будучага шчасця!

68. Але я, загаварыўшыся, *хапіла ўжо цераз край*. Тым не менш, нават калі ісказала нешта, на ваш погляд, занадта дзёрзкае ці непрыстойнае, прыгадайце, што перадвамі прамаўляла Дурасць, ды прытым яшчэ і жанчына. І прыгадайце таксама грэцкую прымаўку: *«Дурань — і той можа часам сказаць штось разумнае»*. Праўда, не ведаю, ці лічыце вы, што гэта тычыцца і жанчын. Але, як мне бачыцца, вы чакаеце ад мяне эпілога? Тады вы, напэўна, з глузду з'ехалі, калі думаеце, што я памятаю ўсё, што вам тут гаварыла, — дакладней, усю тую тарабаршчыну, якую вам тут вярзла. Некалі была прымаўка: *«Ненавіджу памятлівага сабутэльніка»*. А цяпер няхай яна гучыць так: *«Ненавіджу памятлівага слухача»*. Ну, дык бывайце здаровыя, пляскайце ўладкі, жывіце багата ды папівайце сабе дадушы, о найславуцейшыя саўдзельнікі таемстваў Дурасці.

КАНЕЦ